

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MÖVCUD
VƏZİYYƏTİNİN VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİNİN İQTİSADI-
STATİSTİK TƏHLİLİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Cəlil Rəşad İbadət

BAKI - 2022

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu
_____ **imza**
“ ____ ” _____ **2022** ____-ci il

“AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MÖVCUD
VƏZİYYƏTİNİN VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİNİN İQTİSADI-
STATİSTİK TƏHLİLİ”

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060406 - Statistika

İxtisaslaşma: Müəssisələrin statistikas

Qrup: 706

Magistrant:
Cəlil Rəşad İbadət oğlu

_____ **imza**

Elmi rəhbər:
i.ü.f.d., müə. Abbasov Ceyhun Abbas oğlu

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:
i.ü.f.d. dos. Hümbətova Suqra İnqilab
qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri:
i.e.d. professor Kəlbiyev Yaşar Atakişi
oğlu

_____ **imza**

BAKİ - 2022

Elm andı

Mən, Cəlil Rəşad İbadət oğlu and içirəm ki, “Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin mövcud vəziyyətinin və fəaliyyət istiqamətlərinin iqtisadi-statistik təhlili” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normaları və istinad qaydalarına tamamilə riayət edərək və istifadə etdiyim mənbələrin hamısını ədəbiyyat siyahısında əks etdirərək yazmışam.

AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN VƏ FƏALİYYƏT İSTİQAMƏTLƏRİNİN İQTİSADI-STATİSTİK TƏHLİLİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktualığı: Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin təhlilində statistik metodlardan istifadə onun ölkənin regionları üzrə inkişaf səviyyəsinə təsir edən əsas amilləri, onun digər iqtisadi amillərdən asılılığı; onun bəzi göstəricilərinin dinamikasını proqnozlaşdırmağa imkan verən ən yaxşı reqressiya modellərini seçmək, bütövlükdə ölkədə bu sahənin inkişaf tendensiyalarını, inkişaf səviyyəsini və xarakterini müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi rəsmi statistik məlumatlar əsasında Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini iqtisadi-statistik qiymətləndirmək və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini əsaslandırmaqdır.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyətinin və inkişafının iqtisadi və statistik təhlili prosesində dinamika, korrelyasiya-reqressiya və proqnozlaşdırma üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik, habelə Azərbaycanda və xaricdə sahibkarlıq problemləri ilə məşğul olan tədqiqat təşkilatlarının ekspertlərinin araşdırmaları, materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya mövzusunə dair statistik materialların toplanmasında və statistik məlumatların işlənməsində proqramda yaranan texniki problemlərin ortaya çıxması əsas məhdudiyyətlərdən biri olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqatda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dinamikasının və vəziyyətinin, ölkədə sahibkarlığın və digər sosial-iqtisadi hadisələrin qarşılıqlı təsirinin hərtərəfli təhlili məsələlərinə daha az dərəcədə toxunulmuşdur. Müasir elmdə korrelyasiya-reqressiya təhlilinin müxtəlif üsullarının, eləcə də dinamika silsiləsi geniş şəkildə təmsil olunur.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Dissertasiya tədqiqatının nəticələrinin praktiki əhəmiyyəti ölkəmizdə sahibkarlığın beynəlxalq standartlara yaxınlaşdırılması üçün onun inkişafının göstəricilər sisteminin təkmilləşdirilməsinin mümkün istiqamətlərinin işlənilməsi üçün hazırlanmasındadır.

Açar sözlər: sahibkarlıq, sahibkarlıq subyektləri, kiçik biznes, statistika, reqressiya

ECONOMIC AND STATISTICAL ANALYSIS OF THE CURRENT SITUATION AND ACTIVITIES OF BUSINESS ENTITIES IN AZERBAIJAN

SUMMARY

The actuality of the subject: The use of statistical methods in the analysis of the activities of business entities, the main factors affecting the level of development in the regions of the country, its dependence on other economic factors; Selecting the best regression models, which will allow to predict the dynamics of some of its indicators, will allow to determine the development trends, level and nature of development of this sector in the country as a whole.

Purpose and tasks of the research: The purpose of the dissertation research is to assess the state and development prospects of business entities in Azerbaijan on the basis of official statistics and to substantiate the directions for its improvement.

Used research methods: Dynamics, correlation-regression and forecasting methods were used in the process of economic and statistical analysis of the state and development of business entities.

The information base of the research: The study used official statistics of the State Statistics Committee of Azerbaijan, as well as research and materials of experts from research organizations dealing with entrepreneurship in Azerbaijan and abroad.

Restrictions of research: One of the main limitations was the emergence of technical problems in the collection of statistical materials on the topic of the dissertation and the processing of statistical data.

The novelty and practical results of investigation: The study focuses less on the dynamics and situation of business entities, a comprehensive analysis of the interaction of entrepreneurship and other socio-economic events in the country. In modern science, a variety of methods of correlation-regression analysis, as well as a series of dynamics are widely represented.

Scientific-practical significance of results: The practical significance of the results of the dissertation research is in the development of possible directions for improving the system of indicators for the development of entrepreneurship in our country to bring it closer to international standards.

Keywords: entrepreneurship, business entities, small business, statistics, regression

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
Aİ	Avropa İttifaqı
BMT	Birləşmiş Millətlər Təşkilatı
BVF	Beynəlxalq Valyuta Fondu
FRS	Federal Reserve System (Federal Ehtiyat Sistemi)
GCI	Global Competitiveness Index (Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi)
İƏİT	İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı
KOB	Kiçik və orta biznes
KOBİA	Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi
KOM	Kiçik və orta müəssisələr
KOS	Kiçik və orta sahibkarlar
MHS	Milli Hesablar Sistemində
MKO	Mikro, kiçik və orta
ÜDM	Ümumdaxili məhsul

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	8
I FƏSİL. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METOLOJİ ƏSASLARI	13
1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi xarakteristikası.....	13
1.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin statistik müşahidəsinin xüsusiyyətləri.....	20
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFININ VƏ DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏHLİLİ	30
2.1. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi-statistik təhlili.....	30
2.2. Azərbaycan sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin göstəricilərinin statistik təhlili.....	48
III FƏSİL. SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ	56
3.1. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsinin xarici təcrübəsi	56
3.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf perspektivləri	64
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	76
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI	80
Cədvəllərin siyahısı	84
Qrafiklərin siyahısı	84
Şəkillərin siyahısı	84

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Azərbaycan iqtisadi transformasiyanın mühüm mərhələsini keçmişdir. Ölkədə gələcək strateji inkişafın müxtəlif variantları fəal şəkildə formalaşır. Azərbaycan Hökuməti tərəfindən təmsil olunan dövlət, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinin mütərəqqi həyata keçirilməsini təmin etmək, ÜDM-i iki dəfə artırmaq, yoxsulluqla mübarizə aparmaq, dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya, yoxsulluqla mübarizə aparmaq üçün şərait yaratmaq kimi kompleks vəzifələr qoyduğu orta və uzunmüddətli proqramlar hazırlayır. Proqramlarda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dəstəklənməsinə yönəlmiş tapşırıqlar açıq şəkildə göstərilir. Bununla belə, inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, belə vəzifələrin həyata keçirilməsində sahibkarlığın inkişaf səviyyəsi bu sektorun subyektlərinin sayında, istehsal həcmində, məşğul əhəlinin əhatə olunmasında xüsusi rol oynayır. Sahibkarlıq bir çox iqtisadi və sosial proseslərə, ölkə iqtisadiyyatının strukturuna, bütövlükdə təkrar istehsal prosesinə əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Lakin dövlətin iqtisadi şəraiti, öz növbəsində, mühiti orta və böyük biznesin fəaliyyət göstərdiyi mühitdən əsaslı şəkildə fərqlənən sahibkarlığın vəziyyətinə və inkişaf meyllərinə də təsir göstərir. Obyektiv səbəblərdən sahibkarlıq subyektləri güclü rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərir, bazarda əmtəə və xidmətlərin qiymətinə təsir göstərmək imkanlarına malik deyil, maliyyələşmədə çətinliklər yaşayır, dövlət qarşısında öz maraqlarını müdafiə etməkdə çətinliklərlə üzləşirlər.

Məhz buna görə də dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər sahibkarlıq sahəsində obyektiv vəziyyətə adekvat olmalıdır. İqtisadiyyatın bu sektorunun ekstensiv və intensiv artımı ölkədə lazımı sayda iş yerlərinin yaradılmasına, əhəlinin gəlir səviyyəsinin yüksəldilməsinə, “orta təbəqənin” formalaşmasına köməklik göstərməsinə, iqtisadi əlaqələri vahid iqtisadi şəbəkəyə birləşdirməyə, sürətlə dəyişən istehlak tələbini mobil şəkildə qarşılıyır və ÜDM-ə real töhfə verir.

Ölkədə sahibkarlığın inkişafına səmərəli kömək etmək üçün onun mahiyyətini dərk etmək, problemlərini bilmək, əsas sosial-iqtisadi proseslərlə əlaqəsinin xarakterini anlamaq vacibdir. Sahibkarlığın inkişafının əsas tendensiyalarını,

dəyişən xarici şəraitdən asılı olaraq onun dinamikasının formalaşma xüsusiyyətlərini bilmək bu sektorda gedən proseslərə təsir göstərməyə imkan verəcəkdir. Sahibkarlığın maraqlarını nəzərə alan razılaşıdırılmış iqtisadi dövlət siyasətinin işlənilib hazırlanması ölkədə arzu olunan iqtisadi artıma nail olmağa, əhalinin həyat səviyyəsini, sosial sabitliyi yaxşılaşdırmağa imkan verəcəkdir.

Belə ki, ölkədə iqtisadi artımın və ictimai-siyasi sabitliyin sahibkarlığın inkişaf dinamikasından əhəmiyyətli dərəcədə asılı olması, sahibkarlığın vəziyyətinin və inkişaf dinamikasının digər sosial-iqtisadi hadisələrlə sıx əlaqədə öyrənilməsi, o cümlədən iqtisadiyyatın idarə olunması prosesində kiçik sahibkarlığa münasibətdə dövlət siyasətinin əhəmiyyəti dərin statistik göstəricilərə sövq edir.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı bir sıra mühüm sosial-iqtisadi problemlərin həlli ilə bağlıdır: iqtisadiyyatın rəşional strukturunun yaradılması, işsizlik problemlərinin hamarlanması, orta təbəqənin formalaşması, əhalinin sosial-iqtisadi inkişafının təmin edilməsi. bazarın mal və xidmətlərlə təmin edilməsi, regional və yerli büdcələrin doldurulması və bir sıra digər problemlər. Azərbaycanın müəssisələri formalaşma dövrünü keçirdiklərindən, onların qarşısına qoyulan vəzifələrin həllinin uğuru əsasən bu sahədə həyata keçirilən dövlət siyasəti ilə bağlıdır ki, onun inkişafı mövcud vəziyyətin tam və hərtərəfli təhlili olmadan mümkün deyil. Bu təhlilin nəticələri orijinal məlumat bazasının keyfiyyəti ilə müəyyən edilir.

Hazırda Azərbaycanda mövcud olan sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin statistik monitorinqi sistemi çox vaxt ona olan tələblərə cavab vermir, sözügedən sektorun xüsusiyyətlərini nəzərə almır. Ondakı tez-tez dəyişikliklər tam hüquqlu zaman seriyalarının qurulmasına və perspektivlərin qiymətləndirilməsinə imkan vermir. Buna görə də, kiçik müəssisələrin statistik monitorinqinin Azərbaycan sisteminin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətlərini işləyib hazırlamaq, onların inkişafının ən əhəmiyyətli göstəricilərini müəyyən etmək, habelə Azərbaycanda kiçik biznesin vəziyyətini və perspektivlərini mövcud statistik məlumatlardan istifadə etməklə qiymətləndirmək vacib görünür. Eyni zamanda, Sahibkarlıq

subyektlərinin fəaliyyətinin statistik müşahidəsinin təşkilində xarici təcrübənin öyrənilməsi də çox faydalıdır.

Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin təhlilində statistik metodlardan istifadə onun ölkənin regionları üzrə inkişaf səviyyəsinə təsir edən əsas amilləri, onun digər iqtisadi amillərdən asılılığı; onun bəzi göstəricilərinin dinamikasını proqnozlaşdırmağa imkan verən ən yaxşı regressiya modellərini seçmək, bütövlükdə ölkədə bu sahənin inkişaf tendensiyalarını, inkişaf səviyyəsini və xarakterini müəyyən etməyə imkan verəcəkdir.

Yuxarıda göstərilənlərin hamısı mövzunun seçimini və bu tədqiqatın strukturunu müəyyənləşdirmiş, həm də məqsədini təyin etmişdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin mahiyyətini və xüsusiyyətlərini açmaq baxımından aşağıdakı müəlliflərin işlərinin nəticələrindən istifadə edilmişdir: E.Kərimov, Y.Aniskin, R.İsmayılova, O.Misnik, A.Mamedov, A.Nadırşina, D.Strişko və s. adlarını qeyd etmək olar. İqtisadi hadisələrin statistik təhlili üsulları baxımından aparılan tədqiqatın məzmununa ən əhəmiyyətli təsir aşağıdakıların əsərləri tərəfindən göstərilmişdir: S.Yaqubov, A.Məmmədov, V.Adamov, T.Andreyeva, Dolqova, M.Efimova, D.Anderson, S.Naghspour və digərləri.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Dissertasiya tədqiqatının məqsədi rəsmi statistik məlumatlar əsasında Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyətini və inkişaf perspektivlərini iqtisadi-statistik qiymətləndirmək və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini əsaslandırmaqdır. Bu məqsədə çatmaq üçün dissertasiya işində aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və həll edilmişdir:

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi xarakteristikasını göstərmək;
- Sahibkarlıq fəaliyyətinin statistik müşahidəsinin xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;
- Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi-statistik təhlilini aparmaq;
- Azərbaycan sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin göstəricilərini statistik təhlil etmək;
- Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin

təkmilləşdirilməsinin xarici təcrübəsinə nəzər salmaq;

- Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf perspektivlərini nəzərdən keçirmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Tədqiqatın obyektı Azərbaycandakı sahibkarlıq subyektləridir. Tədqiqatın predmeti müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyəti və inkişafının kəmiyyət və keyfiyyət xüsusiyyətləridir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya tədqiqatının nəzəri və metodoloji əsasını sahibkarlıq sektorunun statistik monitorinqinin təşkili, müvafiq məlumatların toplanması və emalı üçün müxtəlif üsulların praktiki tətbiqi ilə bağlı Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin metodoloji işlənməsi və tövsiyələri təmin etmişdir. İqtisadiyyatın nəzərdən keçirilən sektoru üzrə statistik müşahidə sisteminin təkmilləşdirilməsi və mövcud statistik məlumat bazalarının keyfiyyətinin yüksəldilməsi sahəsində xarici həmçinin yerli müəlliflərin tədqiqatlarının nəticələrindən geniş istifadə olunur.

Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyətinin və inkişafının iqtisadi və statistik təhlili prosesində dinamika, korrelyasiya-reqressiya və proqnozlaşdırma üsullarından istifadə edilmişdir.

Hesablamaları yerinə yetirmək üçün SPSS 25 və Evievs 10 statistik proqram paketlərindən, həmçinin Microsoft Office proqram məhsullarından Excel proqramından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat zamanı Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi statistik, habelə Azərbaycanda və xaricdə sahibkarlıq problemləri ilə məşğul olan tədqiqat təşkilatlarının ekspertlərinin araşdırmaları, materiallarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Dissertasiya mövzusunə dair statistik materialların toplanmasında və statistik məlumatların işlənməsində proqramda yaranan texniki problemlərin ortaya çıxması əsas məhdudiyyətlərdən biri olmuşdur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Elmi nəşrlərdə mövcud bilik səviyyəsi üçün Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafında sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin əhəmiyyətinin nəzəri aspektləri kifayət qədər işıqlandırılır, sektorun daxili

problemləri nəzərdən keçirilir, kiçik biznesin statistik uçotunun təkmilləşdirilməsinə toxunulur. Tədqiqatda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin dinamikasının və vəziyyətinin, ölkədə sahibkarlığın və digər sosial-iqtisadi hadisələrin qarşılıqlı təsirinin hərtərəfli təhlili məsələlərinə daha az dərəcədə toxunulmuşdur. Müasir elmdə korrelyasiya-reqressiya təhlilinin müxtəlif üsullarının, eləcə də dinamika silsiləsi geniş şəkildə təmsil olunur. Müəllif bu sahələri sintez etmiş, yəni ölkədə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyətinin differensiallaşmasının səbəblərini, inkişaf tendensiyalarını öyrənmək üçün korrelyasiya və reqressiya təhlilinin geniş spektrli statistik metodlarını və dinamika silsiləsi, bütövlükdə ölkədə sahibkarlığın digər iqtisadi parametrlərlə sıx əlaqədə olması tətbiq etmişdir. Bütün bunlar mövzunun və tədqiqat metodlarının elmi yeniliyinin komponentini müəyyənləşdirmişdir.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Dissertasiya tədqiqatının nəticələrinin praktiki əhəmiyyəti ölkəmizdə sahibkarlığın beynəlxalq standartlara yaxınlaşdırılması üçün onun inkişafının göstəricilər sisteminin təkmilləşdirilməsinin mümkün istiqamətlərinin işlənilib hazırlanmasındadır. Müəllifin tövsiyələri sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin statistik monitorinqinin daha rəşional sisteminin formalaşması üçün əsas ola bilər. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin vəziyyətinin və inkişafının statistik təhlili üçün təklif olunan metodologiya Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi tərəfindən hakimiyyət və idarəetmə orqanları üçün iqtisadiyyatın bu sektorunun fəaliyyəti haqqında analitik materialların hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqatın praktiki nəticələrindən təhsil müəssisələrində iqtisadi fənlərin tədrisi zamanı istifadə oluna bilər.

I FƏSİL. SAHİBKARLIQ FƏALİYYƏTİNİN ÖYRƏNİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi xarakteristikası

“Sahibkar” anlayışı XVIII əsrdə yaranmışdır. Siyasi iqtisadiyyatın klassiki Adam Smit sahibkarı kommersiona ideyasını həyata keçirmək və qazanc əldə etmək naminə iqtisadi riskə gedən mülkiyyətçi kimi müəyyən etmişdir (Aniskin Y. 2003).

Beləliklə, sahibkarlıq (sahibkarlıq fəaliyyəti) müxtəlif fəaliyyət sahələrində (qanunvericilik aktları ilə qadağan edilənlər istisna olmaqla), məhsula, işlərə, xidmətlərə və özünü inkişaf etdirmək üçün müəssisə və onun tərəfdaşlar və büdcələrlə əlaqələrinin mənfəətə (gəlirə) olan tələbatı ödəmək məqsədi ilə həyata keçirilən sərbəst idarə edilməsidir.

İqtisadi müəyyənlik baxımından sahibkarlıq hesab edilə bilər: iqtisadi kateqoriya kimi; idarəetmə üsulu kimi; iqtisadi təfəkkürün bir növü kimi.

Yerli ədəbiyyatda sahibkarlığa həm də iqtisadi sənət prizmasından baxılır, iqtisadi və təşkilati yaradıcılıq, təşəbbüsün sərbəst təzahürü, yenilikçilik, mənfəət naminə riskə getmək istəyi və s. Bu da tamamilə təbiidir: axı, idarəetmə bir növ “mümkün sənətidir”, xüsusən ona görə ki, söhbət bazarın, rəqabətli iqtisadiyyatın dirçəlişi şəraitində istehsalın idarə edilməsi və təşkilindən gəlir, burada fərdi meyllər, bacarıqlar, ixtiraçılıq mühüm rol oynayır.

RSFSR-in “Müəssisələr və sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Qanununa uyğun olaraq, sahibkarlıq vətəndaşların və onların birliklərinin mənfəət əldə etməyə yönəlmiş təşəbbüskar müstəqil fəaliyyəti kimi başa düşülür. Qanun müəyyən edir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti vətəndaşlar tərəfindən müəssisənin təşkilati-hüquqi forması ilə müəyyən edilmiş hüdudlarda öz riski və əmlak məsuliyyəti altında həyata keçirilir (Nadırsına A. 2011: p.110).

Bu gün SSRİ mövcud olmasa da, “SSRİ vətəndaşlarının sahibkarlığının ümumi prinsipləri haqqında” SSRİ Qanununda təsbit olunmuş sahibkarlığın mahiyyətinin tərifini təkrarlamamaq olmaz. Fikrimizcə, bu Qanunda sahibkarlıq anlayışının mahiyyətinin müfəssəl tərif verilir: “Sahibkarlıq vətəndaşların mənfəət və ya şəxsi

gəlir əldə etməyə yönəlmiş, öz adından, öz riski və əmlak məsuliyyəti altında və ya hüquqi şəxsin - müəssisənin adından və əmlak məsuliyyəti altında həyata keçirilən fəal müstəqil fəaliyyətidir” (Nadırsina A. 2011: p.110).

Deməli, sahibkarlıq istehsal olunan məhsula (görülmüş işlərə, göstərilən xidmətlərə) olan tələbatı ödəmək üçün mənfəət (gəlir) əldə etmək məqsədilə biznesin müstəqil aparılması prinsipinə əsaslanır. Bununla belə, sivil sahibkarlığın məqsədi təkcə mənfəət deyil, həm də bazarı yüksək keyfiyyətli mallarla doyurmaqdır. Sahibkarlıq özünü maliyyələşdirmə və nəticələrin məsrəflərdən artıq olması (əks halda sahibkar müflis olar), özünüidarəetmə, məsuliyyət və işçilərin yüksək motivasiyası, təşəbbüskarlıq və əsaslı risk prinsiplərinə əsaslanır.

Amerika termini ilə desək, sahibkarlıq cəsarətli, mühüm və çətin layihələrin təşkili və həyata keçirilməsinə yönəlmiş vətəndaş fəaliyyətinin bir növüdür. Sahibkarlıq vətəndaşların (onların birliklərinin) öz riski və məsuliyyəti ilə könüllü olaraq həyata keçirdikləri riskli işdir. S.Jizninin yazdığı kimi, sahibkarlıq yeni bir şey etmək, yeni bir şey ortaya qoymaq və ya mövcud olanı təkmilləşdirmək cəhdləri ilə əlaqələndirilir. Sahibkarlıq “dinamizm”, “təşəbbüskarlıq”, “cəsarət” anlayışları ilə əlaqələndirilir, cəmiyyətdə bir çox böyük ideyaları reallığa çevirən potensialı açır (İsmayılova R., Misnik O. 2018).

Qərbi ölkələrində sahibkarlıq hazırda yeni imkanlar axtarışına, innovasiyaya istiqamətlənməyə, müxtəlif mənbələrdən resursları cəlb etmək və istifadə etmək, verilmiş problemi həll etmək bacarığına əsaslanan xüsusi, innovativ, antibürokratik idarəetmə tərzini kimi xarakterizə olunur.

Ölkədə sahibkarlığın müxtəlif formaları yaranıb və inkişaf etməyə başlayır, ona görə də qanuni sahibkarlığı qeyri-leqaldan, sivil orta əsrlərdən, qanuni sahibkarlığı kölgədən, innovativ gündəlikdən ayırmaq lazımdır.

Ölkədə sahibkarlığın formalaşması və inkişafı bazar iqtisadiyyatının iqtisadi qanunlarına əsaslanan yeni istehsal münasibətlərinin formalaşması üçün obyektiv tələbatdır. Sahibkarlar üçün aparıcı stimül sahibkar firmanın inkişafı, biznesinin genişləndirilməsi və məşğul olan işçilərin stimullaşdırılması üçün zəruri olan mənfəətin (şəxsi gəlirin) əldə edilməsidir. Lakin xarici təcrübənin göstərdiyi kimi,

bu, müəyyənedici motiv deyil, bu, sanki, obyektiv olaraq əvvəlcədən müəyyən edilmişdir, çünki qazanc əldə etmədən sahibkar başladığı biznesi davam etdirə bilməyəcək, müəssisə özünü inkişaf etdirə bilsin. Buna görə də, biznesi yaradarkən və ya mövcud olanı genişləndirərkən, ən vacib şərt, planlaşdırılan (proqnozlaşdırılan) mənfəətin (gəlir) məbləğinin texniki-iqtisadi əsaslandırılmasıdır.

Öz biznesi qurarkən müəyyən edən motiv bir insanın cəmiyyətdəki iqtisadi, maddi və sosial vəziyyətindən konstruktiv narazılığı, özü və ailəsi üçün daha yaxşı yaşamaq üçün obyektiv istəyidir.

Bununla belə, hər bir sahibkar öz biznesinə başlayarkən qazanc əldə etməyin qayğısına qalmalı, bu istək müəssisənin fəaliyyətinin müəyyənedici motivinə çevrilməlidir, xüsusən də onun həyat dövrünün ilk mərhələsində (əlbəttə ki, sonrakı mərhələlərdə mənfəət diqqət mərkəzində olacaq).

Məşhur yapon sahibkarı K. Tateisi “Sahibkarlığın əbədi ruhu. Bir iş adamının praktik fəlsəfəsi” kitabında yazır ki, şirkət işçiləri arasında yeni şüurun inkişafı onlara iş sevinci, yaradıcılıq sevinci və ən əsası olmaq sevinci verir. Bu ruh hökm sürəndə iş ictimai xidmətə çevrilir və korporativ gəlirlər havaya qalxır. Sahibkarlara təkcə öz biznesinin (müəssisənin) məqsədini deyil, həm də işçilərin fəaliyyətinin motivi kimi xidmət edəcək ideallar sistemini aydın şəkildə müəyyən etmələri məqsəduyğundur (Zinçenko Y. 2020).

Sahibkarlığın ən mühüm motivi iqtisadi azadlıq əldə etmək, kimin işləməsi, nə istehsal ediləcəyi, hansı xidmətlərin göstəriləcəyi barədə müstəqil qərar qəbul etmək istəyidir. İqtisadi və ya digər sahibkarlıq fəaliyyəti növlərini seçmək, gəlir əldə etmək və bölüşdürmək azadlığı, iqtisadi müstəqillik sahibkarlığın inkişafı üçün stimuldur. Vətəndaşın iqtisadi azadlığı (təbii ki, dövlətdə qüvvədə olan qanunlar çərçivəsində) təkcə sahibkarlıq motivi deyil, həm də insanın cəmiyyətdəki mövqeyinin köklü dəyişməsidir. İqtisadi cəhətdən azad olmaq üçün isə dövlətin əmlak sahibinin hüquq və mənafeələrini qoruduğunu bilərək, öz əmlakına (daşınmaz və daşınar), qiymətli kağızlara sahib olmaq lazımdır. Sahibkar olmaq üçün bir növ ilkin kapitalla sahib olmaq lazımdır və sahibkar öz biznesinin sahibi olduqdan sonra

onu çoxaldır, qazandığı mənfəətdən kapitallaşdırır, iqtisadi müstəqilliyinin sərhədlərini genişləndirir.

Sahibkarlar üçün yuxarıda göstərilən davranış qaydalarını həyata keçirmək üçün ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı üçün müəyyən şərait olmalıdır. Sahibkarlıq fəaliyyəti sahibkarlığın müxtəlif təşkilati-hüquqi formalarda (müəssisələrdə) fəaliyyət göstərməsinin şərti sərbəst bazarın formalaşdırılması, hər bir bacarıqlı vətəndaşa istənilən növ fəaliyyətlə məşğul olmaq hüququnu təmin edən bərabər iqtisadi, siyasi, inzibati və hüquqi ilkin şərtlərin yaradılmasıdır.

Ayrı-ayrı əmtəə istehsalçılarının inhisarını məhdudlaşdırmaqla istehsal vasitələri, əmtəə və xidmətlər, qiymətli kağızlar, daşınmaz əmlak və digər alqı-satqı obyektləri bazarlarının formalaşdırılması və rəqabətin inkişafı sahibkarlığın inkişafı üçün müəyyən edici şərtlərdir. Deməli, iqtisadi islahatların aparılması, bütün bazar infrastrukturunun formalaşdırılması üçün davamlı tədbirlərin görülməsi zərurəti - sahibkarlığın formalaşması üçün şərtidir.

Azad bazar (əlbəttə ki, müəyyən dövlət tənzimləyicilərinin fəaliyyəti ilə) azad sahibkarlığın mahiyyətini təşkil edir. Bu baxımdan sahibkarlara hüquqi təminatların, sahibkarların əmlakına, onların hüquqlarına və iqtisadi maraqlarının müdafiəsinə dair dövlət orqanları tərəfindən təminatların olması sahibkarlığın inkişafının mühüm şərtidir. Bu şərt olmadan sahibkarlıq uğurla inkişaf edə bilməz, sahibkar gələcəyə inamlı olmalıdır, əks halda o, riskli və uzunmüddətli, tez gəlir verməyən, gələcəkdə ona və cəmiyyətə böyük fayda vəd edən layihələri üzərinə götürməz (Kərimov E. 2012).

Sahibkarlığın dövlət tərəfindən müvafiq vergi, maliyyə-kredit və amortizasiya siyasəti ilə dəstəklənməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Dövlət əmlakının inhisarçılığının aradan qaldırılması tədbirləri, dövlət və bələdiyyə müəssisələrinin elmi əsaslarla özəlləşdirilməsi bazarın və sahibkarlığın formalaşması üçün ilkin şərtidir. Sahibkar olmaq üçün öz əmlakı olmalıdır.

Sahibkarlığın inkişafının ən mühüm şərti ölkədə sosial-iqtisadi mühitin müəyyən vəziyyətidir, o zaman cəmiyyət hüquqi, innovativ, innovativ və riskli sahibkarlığa hərtərəfli dəstək verir.

Kütləvi informasiya vasitələrinin sahibkarlar arasında düşmən axtarması deyil, onlara hər cür dəstək verməsi, əlverişli mənəvi mühitin yaradılması, vicdanlı, təşəbbüskar sahibkarları müdafiə etməsi, onlar üçün münasib ictimai imicinin yaradılması, eyni zamanda, qeyri-dürüst sahibkarların, biznes dilerlərinin daim ifşa olunması vacibdir. Kütləvi informasiya vasitələri sahibkarlıq fəaliyyətini şərəfli və çətin iş hesab edərək cəmiyyətdə sahibkarlığa müsbət münasibət formalaşdırmalıdır. Bu riskli fəaliyyətdə iflasın qaçılmaz olduğunu dərk edərək, cəmiyyət üzvlərini sahibkarların uğursuzluqlarına dözümlü olmağa öyrətmək də vacibdir. Cəmiyyətin və medianın sahibkarların uğursuzluqlarına hörmətli münasibəti onlara öz bizneslərini qurmaq cəhdlərini təzələməyə imkan verəcəkdir.

Qərbi ölkələrində sahibkarlığın inkişafının ən mühüm şərti sahibkarın cəmiyyətin sosial-iqtisadi həyatında, onun qızıl fondunda mərkəzi fiqurlardan biri olmasının şərtidir. İqtisadi elmlər doktoru A.A. Dinkinın sözlərinə görə, istənilən ölkədə sahibkarlığın inkişafı dövlətin sahibkarlığın dəstəklənməsinə yönəlmiş iqtisadi və sosial siyasətinin sabitliyi ilə mümkündür. Bu, təşəbbüskar insanların siyasi vəziyyətin qurbanı olmayacaqlarına inamını formalaşdırır. Sahibkarlığın inkişafı üçün müsbət ictimai rəy, güzəştli vergi rejimi, sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün infrastrukturun olması, əqli mülkiyyətin mühafizəsinin səmərəli sisteminin olması, sahibkarlığın tənzimlənməsi üzrə dövlət orqanları tərəfindən əhəmiyyətli dərəcədə bürokratiyanın aradan qaldırılması vacibdir. Məsələn, ölkədə sahibkarlığın inkişafına müxtəlif səbəblərdən əngəl törədən yerli icra hakimiyyətlərində deyil, yeni müəssisələrin yaradılması üçün faktiki olaraq icazə verən olmayan qeydiyyat prosedurunun tətbiqindədir (Strişko D. 2010: p.112).

Ölkədə sahibkarlıq fəaliyyəti həm mülkiyyətçinin özü, həm də onun əmlakını təsərrüfat mülkiyyəti hüququ əsasında idarə edən subyekt tərəfindən həyata keçirilə bilər.

Mülkiyyət növündən asılı olaraq sahibkarlıq fəaliyyəti özəl, kollektiv və qarışıq mülkiyyət formalarına əsaslanır. İnkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlət müəssisələri müvafiq iqtisadi mexanizmə malik kollektiv sahibkarlardır.

Sahibkarlıq fəaliyyəti həm muzzdu əmək cəlb edilmədən, həm də cəlb olunmaqla həyata keçirilə bilər.

Beləliklə, qanunvericiliyə uyğun olaraq, hər bir sahibkarlıq subyektinin hüququ var:

- müəssisə yaratmaq, almaq və ya transformasiya etmək, habelə müəssisənin əmlakının mülkiyyətçisi ilə müqavilə bağlamaq yolu ilə sahibkarlıq fəaliyyətinə başlamaq və həyata keçirmək;

- müstəqil olaraq istehsal proqramını formalaşdırmaq, onların məhsullarının tədarükçülərini və istehlakçılarını seçmək, qanunvericiliklə və müqavilələrlə müəyyən edilmiş həddə onun qiymətlərini müəyyən etmək;

- istehsal olunan məhsula, işlərə, xidmətlərə olan tələbat və müəssisənin istehsal və sosial inkişafının təmin edilməsi, işçilərin şəxsi gəlirlərinin artırılması zərurəti əsasında müstəqil şəkildə öz fəaliyyətini planlaşdırır və inkişaf perspektivlərini müəyyən edir;

- qanunvericiliklə qadağan edilənlər istisna olmaqla, müəssisənin nizamnaməsi ilə müəyyən edilmiş istənilən fəaliyyət növlərini həyata keçirmək;

- vətəndaşların və hüquqi şəxslərin maliyyə vəsaitlərini, əqli mülkiyyət obyektlərini, əmlakını və müəyyən mülkiyyət hüquqlarını müqavilə əsasında cəlb etmək və istifadə etmək;

- qanunvericiliyə uyğun olaraq səhm və digər qiymətli kağızlar buraxmaq, səhmləri və digər qiymətli kağızları almaq;

- qanunvericiliyə, müqavilələrə və müəssisənin nizamnaməsinə uyğun olaraq mənfəətdən sərəncam vermək;

- xarici iqtisadi fəaliyyət göstərmək;

- qüvvədə olan qanunvericiliyə və şirkətin nizamnaməsinə uyğun olaraq işçiləri işə götürmək və işdən çıxarmaq;

- pul vəsaitlərinin saxlanması və bütün növ hesablaşma, kredit həmçinin kassa əməliyyatlarının aparılması üçün istənilən bankda cari və digər hesablar açmaq hüququna malikdir;

- işçilərin əməyinin ödənilməsinin formalarını, sistemlərini və məbləğini, habelə digər gəlir növlərini müstəqil şəkildə müəyyən edir, bu halda mükafatın maksimal məbləği məhdudlaşdırılır;

- bütün işçilər üçün müstəqil olaraq əlavə tətillər, qısaldılmış iş saatları və digər güzəştlər təyin edə bilər;

- kommersiya sirri olan məlumatları təqdim etməmək;

- vətəndaşların, hüquqi şəxslərin, dövlət orqanlarının hərəkətlərinə müəyyən edilmiş qaydada məhkəmədə (arbitrajda) etiraz etmək;

- sahibkarların birlikləri, assosiasiyaları və digər birlikləri yaratmaq;

- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada milli və xarici bankların kreditlərindən və xarici valyutada olan kommersiya kreditlərindən istifadə etmək, habelə hərraclarda, valyuta birjalarında, hüquqi şəxslərdən və vətəndaşlardan valyuta almaq.

Sahibkarların hüquqları onların cəmiyyət və dövlət, habelə işçilər və biznes tərəfdaşları qarşısında öhdəlikləri ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Sahibkar məşğul olan vətəndaşların sosial, tibbi və digər icbari sığorta növlərini həyata keçirməyə, qanunvericiliyə və kollektiv müqaviləyə uyğun olaraq onlara iş şəraiti yaratmağa borcludur. Sahibkar işçilər üçün qanunla təmin edilmiş minimum əmək haqqını, əmək şəraitini və sosial müdafiə tədbirlərini təmin etməli, həmçinin bütün işçiləri təhlükəsiz əmək şəraiti ilə təmin etməlidir.

Müəssisə, təşkilati-hüquqi formasından asılı olmayaraq, qanunla müəyyən edilmiş mühasibat uçotunu və statistik hesabatı aparmalı, vergitutma və iqtisadi məlumatların toplanması və emalı üzrə ümummilli sistemin aparılması üçün zəruri olan məlumatları dövlət orqanlarına təqdim etməlidir.

Sahibkarların ən mühüm vəzifəsi torpaqdan və digər təbii sərvətlərdən qeyri-rasional istifadə, ətraf mühitin çirklənməsi, istehsalat təhlükəsizliyi qaydalarının, sanitariya-gigiyena normalarının və işçilərin, əhalinin və istehlakçıların sağlamlığının qorunması tələblərinin pozulması nəticəsində dəymiş zərərin əvəzini ödəməkdən ibarətdir. məhsullar. Sahibkar əlillərin və digər əmək qabiliyyətini

itirmiş şəxslərin sosial müdafiəsi ilə bağlı müvafiq orqanların qərarlarına əməl etməyə borcludur.

Təsərrüfat cəmiyyətlərinin və ortaqlıqlarının, istehsal və istehlak kooperativlərinin, icarəyə götürülmüş kollektiv müəssisələrin, təsərrüfat birliklərinin əmlakına münasibətdə onların iştirakçıları öz öhdəlik hüquqlarını saxlayırlar. Mülkiyyətinə təsisçilərinin hüququ və ya digər mülkiyyət hüququ malik olduğu hüquqi şəxslər, tam təsərrüfat idarəetmə hüququ ilə fəaliyyət göstərən dövlət və digər müəssisələr, o cümlədən törəmə cəmiyyətlər, habelə qurumun mülkiyyətçisi tərəfindən maliyyələşdirilən müəssisələr daxildir. Amma vacib bir məqamı vurğulamaq lazımdır ki, müqavilədə, müəssisənin nizamnaməsində və qüvvədə olan qanunda nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, müəssisənin əmlakının sahibinin müqavilə bağlandıqdan sonra onun fəaliyyətinə müdaxilə etmək hüququ yoxdur.

1.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin statistik müşahidəsinin xüsusiyyətləri

Hər hansı bir hadisənin və ya prosesin statistik tədqiqi, ilk növbədə, bu hadisələr haqqında faktların, məlumatların və ya məlumatların mövcudluğunu nəzərdə tutur. Statistik müşahidə statistik tədqiqatın birinci mərhələsi və ən mühüm üsuludur. Beləliklə, statistik tədqiqatın birinci mərhələsi lazımi məlumatların toplanmasıdır.

Statistik müşahidə tədqiq olunan (öyrənilən) əhalinin hər bir vahidini səciyyələndirən əlamətlər və faktların qeydiyyatına alınmasından (uçotu) ibarət olan məlumat məcmusudur. Hər bir müşahidə vahidi üzrə məlumatlar statistik uçotun nəticəsidir və ilkin məlumatları əks etdirir. Statistik müşahidə nəticəsində ilkin məlumatlar toplusu formalaşır (Anderson D. 2011).

Statistik müşahidə qabaqcadan hazırlanmış proqrama uyğun olaraq mühüm əlamətlərin qeydiyyatı yolu ilə sosial-iqtisadi həyatın hadisə və prosesləri haqqında kütləvi məlumatların toplanması üçün sistemli, sistemli və elmi əsaslandırılmış iş olmalıdır.

Statistik müşahidənin qanunauyğunluğu ondan ibarətdir ki, o, xüsusi hazırlanmış plana uyğun hazırlanır və bir neçə mərhələdə aparılır:

- təşkilati və hazırlıq işləri;
- ilkin məlumatların birbaşa toplanması;
- toplanmış məlumatlara nəzarət.

Ardıcılıq statistik müşahidə proqramının bütün statistik tədqiqatın proqramına daxil edildiyini və məlumatların toplanması, etibarlılığının monitorinqi və yekun nəticələrin rəsmiləşdirilməsi metodologiyası, təşkili, texnikası məsələlərini əhatə etdiyini nəzərdə tutur.

Elmi əsaslılıq tədqiqatçıları obyektə səciyyəli xüsusiyyətlər, xassələr və atributlar baxımından hərtərəfli öyrənməyə məcbur edir; eksperimental hesablamalar və sınaq tədqiqatları aparmaq; statistik müşahidənin aparılması üçün yeni metodika hazırlamaq və ya hazır metodologiya seçmək. Nəzarət proqramının hazırlanması müvafiq fənlər üzrə bir çox peşəkarın kollektiv səyini tələb edir.

Müşahidə proqramının hazırlanması aşağıdakı proqram və metodoloji məsələləri əhatə edir:

- müşahidənin məqsəd və vəzifələrinin müəyyən edilməsi;
- müşahidə obyektinin və onun sərhədlərinin müəyyən edilməsi;
- müşahidə bölməsinin və hesabat bölməsinin yaradılması;
- müşahidə vahidini xarakterizə edən əlamətlərin siyahısının tərtibi;
- müşahidənin təşkili üsullarının, növlərinin, formalarının və yollarının

seçilməsi.

Sorğunun məqsədi statistik müşahidənin aparılması üçün bütün sonrakı mərhələləri və tədbirləri müəyyən edir. Əsas fərziyyələr və aparılan tədqiqatın gözlənilən nəticələri əsasında məqsəd müəyyən edilir. Konkret tədqiqat məqsədləri müşahidə prosesində əldə edilməli olan məlumatları müəyyən edir (Adamov V. 2019).

Müşahidə obyektini ayrı-ayrı elementlərdən (müşahidə vahidlərindən) ibarət topludur, sorğu zamanı onun haqqında məlumat alınmalıdır. Statistik əhali - müxtəlif atributların (xüsusiyyətlərin, keyfiyyətlərin) müəyyən dəsti ilə xarakterizə olunan həqiqətən mövcud elementlərin (əhali vahidlərinin) məcmusudur. Bu cür əlamətlər toplusunun tərifli əşyaların, hadisələrin və ya proseslərin mənalı və məntiqi işlənməsinin nəticəsi olmalıdır. Aqreqatın əsas xüsusiyyətləri onun vahidlərinin

homojenliyi, dinamizmi və müstəqilliyidir.

Müşahidə obyektinin müəyyən edilməsi öyrənilən əhalinin sərhədlərini müəyyən etmək deməkdir. Məsələn, milli hesablar sistemində (MHS) tədqiqat obyektini “istehsal sərhədləri” adlanır və milli iqtisadiyyatın bütün rezident bölmələrinin fəaliyyəti (o cümlədən mərkəzinə malik olan xarici və qarışıq müəssisələrin fəaliyyəti) kimi müəyyən edilir.

Müşahidə vahidi statistik müşahidə zamanı toplanmış xüsusiyyətlərin daşıyıcısı olan müşahidə obyektinin elementidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bir neçə müşahidə vahidi ola bilər. Əhalinin siyahıyaalınmasında eyni vaxtda məişət, ailə, fərd kimi müşahidə vahidləri cəlb oluna bilər.

Müşahidə vahidinin dəqiqləşdirilməsi biznes sorğularının təşkilində əsas məsələdir. MHS-də institusional bölmələr, yəni aktivlərə sahiblik və sərəncam verən, öz adından öhdəliklər götürən və digər institusional vahidlərlə təsərrüfat əməliyyatları aparan təsərrüfat subyektləri fərqləndirilir. İnstitusional vahidlərin iki növü var: hüquqi şəxslər və ev təsərrüfatları. Hüquqi şəxslər, öz növbəsində, Avropa Birliyinin əsasnaməsinə uyğun olaraq (15 mart 1993-cü il tarixli, № 696/93) statistik müşahidə vahidləri üzrə aşağıdakı statistik müşahidə vahidləri növlərinə görə müəyyən edilir: müəssisələr qrupu; şirkət; fəaliyyət növünün vahidi; yerli bölmə; yerli fəaliyyət vahidi (Andreyeva T. 2018).

Daxili statistikada sənaye təsnifatının vahidi “müəssisə” anlayışıdır. Müəssisə bütün təsərrüfat əməliyyatları haqqında tam məlumatla malikdir, lakin bəzi hallarda müəssisənin bölmələrinə aid məlumatlar tələb olunur. Beynəlxalq təcrübədə bunlara aşağıdakı bölmələr daxildir:

- yerli bölmə - coğrafi cəhətdən müəyyən edilmiş bir yerdə (ünvanda) bir və ya bir neçə fəaliyyət növündən ibarət ola bilən və ən azı bir işçisi iş gününün ən azı yarısı (illik) ilə işləyən müəssisə və ya müəssisənin bir hissəsidir);
- fəaliyyət növü vahidi - bu bölmənin yaratdığı ümumi əlavə dəyərin böyük hissəsini təşkil edən bir və ya da əsasən bir növ istehsal (köməkçi olmayan) fəaliyyətlə məşğul olan müəssisə və ya müəssisənin bir hissəsi;
- müəssisə (yerli fəaliyyət vahidi - Avropa Hesablama Sistemində istifadə

olunan termin 1995) - ümumi dəyərin böyük hissəsini təşkil edən bir və ya əsasən bir növ istehsal (köməkçi olmayan) fəaliyyətlə məşğul olan müəssisə və ya müəssisənin bir hissəsi əlavə yaradılmış müəssisə, yəni fəaliyyət vahidinin yerli bölməyə uyğun olan hissəsidir.

Məcmu vahidlə statistik vahidi - müşahidə zamanı məlumat əldə etmək mümkün olan real həyatda olan fiziki ya da hüquqi şəxsi qarışdırmaq olmaz.

Hesabat və ya mühasibat bölməsi tədqiqatçıların müşahidə vahidi haqqında məlumat almaq üçün müraciət etdikləri və ilkin məlumatların təmin edilməsinə cavabdeh olan qurumdur. Bəzi müşahidələrdə hesabat bölməsi müşahidə bölməsi ilə üst-üstə düşə bilər, məsələn, “Malların və xidmətlərin istehsalı və daşınması haqqında məlumat” hesabat forması müəssisə tərəfindən verilir və bununla da hesabat vahidi olur. Bu halda, formada olan məlumatlar eyni müəssisənin mallarının istehsalına və göndərilməsinə aiddir, beləliklə, o, həm də müşahidə vahididir. Digər müşahidələrdə müşahidə bölməsi və hesabat bölməsi iki fərqli subyektdir.

“Statistik müşahidə proqramı” termini ən çox hər bir müşahidə vahidini xarakterizə etmək üçün istifadə edilməli olan atributların siyahısı kimi başa düşülür. Xüsusiyyətlər müşahidə vahidlərinin xassələrini əks etdirir və atributiv ola bilər, yəni mətn girişi şəklində və ya kəmiyyət - ədədi ifadələrlə (Dolqova V., Medvedeva T. 2019).

Müşahidə proqramını tərtib etmək, statistik müşahidənin qarşıya qoyulmuş məqsədini yerinə yetirə və qarşıya qoyulmuş vəzifələrini həll edə bilən və bu vəzifələrə bilavasitə cavab verə bilən ən mühüm əlamətləri seçmək deməkdir.

Müşahidə proqramına daxil ediləcək xüsusiyyətlərin siyahısını tərtib etməklə yanaşı, hər bir xüsusiyyətin aydın və hərtərəfli tərfi vacibdir. Sualların dəqiq tərtibi onların müşahidənin bütün iştirakçıları tərəfindən eyni dərəcədə başa düşülməsini təmin etmək üçün zəruridir. Bu məqsədlə, atributiv xüsusiyyətlərə əsaslanan sualların tərtibinə tez-tez işarə, yəni mümkün cavab variantları daxil edilir. Kəmiyyət xarakteristikaları ölçü vahidləri ilə, xüsusən bunlar adlanan ədədlədirsə, həmçinin zəruri hallarda hesablama alqoritmi ilə müşayiət olunur.

Ən vacib xüsusiyyətləri seçərkən statistiklər, demək olar ki, 200 il əvvəl müasir

statistik müşahidə nəzəriyyəsinin banisi Adolf Quetelet tərəfindən hazırlanmış üç qaydanı rəhbər tuturlar (Naghspour S. 2011).

Birinci qayda bildirir ki, statistik müşahidə proqramına yalnız qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli üçün cavablandırılmalı olan suallar, yəni “hər halda” dəqiq təsəvvür olmadan əldə edilməli olan bütün göstəricilər daxil edilməlidir. nə üçün lazım olduqları istisna edilməlidir. Müasir statistiklər bunu “gələcək istifadə üçün heç bir şey” qaydası adlandırırlar. Birdəfəlik sosioloji sorğular çox vaxt bu qaydanı pozur.

Məsələn, kinoteatr tamaşaçılarının paylanmış anketdə iştirakları ilə bağlı sorğusunda onlar aşağıdakı sualı verirlər, ona beş göstəriş verilir, sonra isə kinoteatrlara nadir hallarda baş çəkmək üçün öz səbəblərini formalaşdırmaq təklifi ilə boş sətirlər verilir.

Cədvəl 1: Kinoteatrlara Nadir Hallarda Baş Çəkmək Üçün Öz Səbəblərini Formalaşdırmaq Təklifi

kinoteatrlara nadir hallarda baş çəkmək üçün öz səbəblərini formalaşdırmaq təklifi
Niyə kinoya nadir hallarda gedirsən?
1. Filmləri sevmirəm.
2. Birlikdə getmək üçün heç kimin olmaması.
3. Vaxt yoxluğu
4. Bahalı.
5. Pis filmlər.
(Öz səbəbinizi qeyd edin)

Mənbə: Keçirilən anket nəticəsində müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Bu boş sətirlər Quetelet qaydasının pozulmasıdır, çünki kütləvi müşahidə şəraitində statistik müşahidə proqramına daxil olmayan səpələnmiş materialın işlənməsi böyük və əsassız çətinliklərə səbəb olur.

Queteletin ikinci qaydası qeyd edir ki, müşahidə proqramına qeyri-qənaətbəxş keyfiyyətli cavab almaq mümkün olmayan suallar daxil edilməməlidir. Ən azı iki səbəbə görə vətəndaşlara orta illik gəlirləri ilə bağlı sual verməyin mənası yoxdur:

- Adi vətəndaşlar adətən bütün gəlirlərini bilmirlər, çünki onların gəlirləri yalnız pul əmək haqqı ilə bağlıdır (onlar maliyyə sistemindən lotereya uduşu şəklində daxilolmaları, köçürmələrdən əldə etdikləri pulları və ya xarici valyutanın

satışından əldə olunan gəlirləri xatırlamayacaqlar);

- bəzi vətəndaşlar Azərbaycanda ÜDM-in 15-25%-ni təşkil edən gizli gəlirlərini açıqlamaq istəmirlər.

Buna görə də əhalinin gəlirləri statistika orqanları tərəfindən xərclər üzrə hesablanır ki, bunu vətəndaşlar adətən gizlətmirlər.

Üçüncü Quetelet qaydası kütləvi məlumatların toplanması üçün çox vacibdir və aşağıdakı kimi tərtib edilmişdir - müşahidə proqramına statistik tədqiqatın məqsədlərinə dair sorğu edilən subyektlərin inamsızlığına səbəb ola biləcək suallar daxil edilməməlidir. Bu qaydada respondentlərin etimadı ilə bağlı fundamental müddəə var ki, onsuz vahidlərin məcmusuna dair statistik məlumat toplamaq mümkün deyil. Bu qayda statistikanın təşkilinin fundamental prinsipi olan “məxfilik” üçün əsas təşkil etmişdir. Bu prinsip dünyanın bütün qanunvericilik aktlarında və statistika qanunlarında postulatdır. Rəsmi statistika uçotunun subyektləri məhdud çıxışı olan məlumatların məxfiliyini təmin etməyə borcludurlar. Məhdud çıxışı olan ilkin statistik məlumatlar açıqlana və ya yayıla bilməz və yalnız rəsmi statistik məlumatların formalaşdırılması məqsədilə istifadə olunur (İvanova Y. 2020).

Statistik müşahidənin təşkilatı hazırlanması aşağıdakı kimidir:

- müşahidə yerinin və vaxtının müəyyən edilməsi;
- müşahidənin formasının, növü və metodunun seçilməsi;
- ilkin informasiya daşıyıcısının seçilməsi və onun inkişafı;
- proqram təminatının hazırlanması və ya seçimi;
- müşahidəyə çəkilən xərclərin hesablanması;
- sorğu üçün kadrların hazırlanması;
- respondentlərlə hazırlıq işi.

Müşahidə yeri seçərkən iki sual həll edilir: müşahidə bölmələrinin yerləşdiyi ərazi və sorğunun yeri haqqında. Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhədləri ilə məhdudlaşan ərazisi və ya Azərbaycan Respublikasının şəhərləri, yəni şəhər statusuna malik yaşayış məntəqələri ərazi kimi çıxış edə bilər. Siyahıyaalma yerinin seçimi, məsələn, yaşayış yeri və ya yaşayış yeri ola bilər. Beləliklə, sorğunun

yerinin müəyyən edilməsi müşahidənin məqsəd və məqsədlərindən asılıdır.

Müşahidə vaxtının müəyyən edilməsi müşahidənin təşkili üçün vacibdir. Statistika obyektiv və subyektiv müşahidə vaxtını fərqləndirir. Obyektiv vaxt müşahidə məlumatının aid olduğu vaxtdır. O, populyasiyanın xüsusiyyətlərinin toplandığı və ya qeydə alındığı dövrü və ya zaman nöqtəsini xarakterizə edir. Beləliklə, məsələn, məhsul istehsalı, işçilərin əmək haqqı, istehlak miqdarı haqqında məlumatlar yalnız müəyyən bir müddət üçün əldə edilə bilər. Daim dəyişən məlumatlar, məsələn: əhali, əsas vəsaitlərin dəyəri, məhsul ehtiyatları yalnız kritik an adlanan müəyyən bir tarixə (vaxt nöqtəsinə) toplanma bilər.

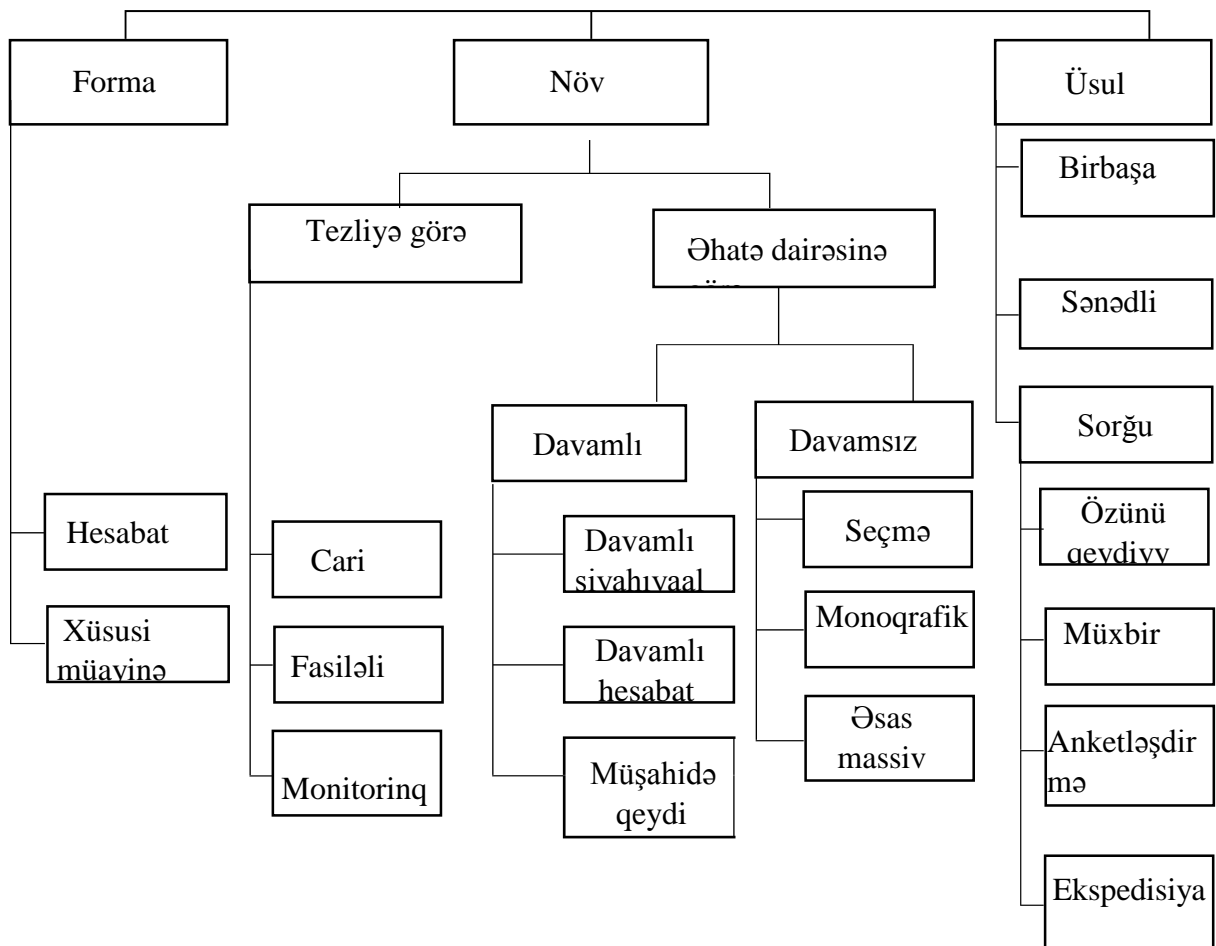
Subyektiv müşahidə vaxtı müşahidə vaxtıdır - məlumatın toplanmalı olduğu müddət və ya müşahidə vaxtı - məlumatların təqdim olunduğu tarixdir.

Məsələn, 2002-ci il Ümumrusiya Əhali Siyahıyaalmasında əhali haqqında məlumatların toplanması həmçinin onun qeydiyyatının aparıldığı tarix (vaxtın kritik anı) 9 oktyabr 2002-ci il saat 0 idi (obyektiv vaxt). Bu o demək idi - bu tarixdə yaşayanların, yəni 2002-ci il oktyabrın 9-da saat 0-dan sonra doğulanların uçotu nəzərə alınmasa da, 9 oktyabr 2002-ci il saat 0-dan sonra vəfat edənlər nəzərə alınıb. Eyni zamanda, siyahıyaalmanın aparılması müddəti 2002-ci il oktyabrın 9-dan 16-dək (subyektiv vaxt) müəyyən edilmişdir (Efimova M. 2019: p.78).

Statistik müşahidə proqramını tərtib edərkən müşahidənin formasının, növünün və metodunun seçilməsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir (şək. 1.).

Təşkilat formasına görə statistik müşahidə hesabatı və xüsusi təşkil edilmiş sorğuya bölünür. Bəzi müəlliflər registrləri statistik müşahidənin ayrıca təşkilatı forması hesab edirlər.

Şəkil 1: Statistik müşahidənin təsnifatı

Mənbə: Zinçenko A., Romançeva Y. 2020, s.47

Hesabat - statistik müşahidənin formasıdır ki, burada statistika orqanları müəyyən müddət ərzində müəssisə və idarələrdən şəxs, adətən təşkilatın rəhbəri (yəni, təşkilatın rəhbəri) tərəfindən imzalanmış qanunla müəyyən edilmiş hesabat sənədləri şəklində zəruri məlumatları alırlar), məlumatların təmin edilməsinə və təqdim olunan məlumatların etibarlılığına cavabdehdir. Hesabat vasitələrin hazırlanmasını nəzərdə tutur: statistik hesabat forması (formaları) və onun doldurulması üçün təlimatlar. Statistik hesabat forması müəyyən göstəricilərin və məlumatların siyahısını özündə əks etdirən xüsusi sənəddir (forma). Təlimat hər bir forma üçün tərtib edilir və formadan ayrıca verilə və ya forma daxil edilə bilər. Hesabat forması dövlət statistika orqanları tərəfindən təsdiq edilir, onların doldurulması qaydaları (təlimatları) bütün müşahidə vahidləri üçün eynidir. Hər bir hesabat formasının öz nömrəsi və adı var.

Forma üç əsas sahədən ibarətdir: formanın adı və nömrəsi daxil olmaqla eyniləşdirmə və ünvan hissəsi; bütün növ kodları ehtiva edən kodlaşdırma sahəsi,

məlumat sahəsi - faktiki məlumatlar və formada olan göstəricilər haqqında məlumat.

Təqdim etmə şərtlərinə uyğun olaraq hesabat illiklərə bölünür; cari (aylıq, rüblük, yarımillik) və təcili (gündəlik, beşgünlük, həftəlik, ongünlük) hesabatlar.

İnformasiyanın ötürülmə üsuluna görə hesabat elektron, poçt, teleqraf, teletayp olur.

Statistik hesabatların toplanması dövlət statistika orqanları tərəfindən ən ümumi iqtisadi və struktur göstəriciləri özündə əks etdirən və bütün hüquqi şəxslər (kiçik sahibkarlıq subyektləri istisna olmaqla) tərəfindən təqdim edilən əsas vahid formalar əsasında və sənaye statistikasının ixtisaslaşdırılmış formaları əsasında göstəricilərin genişləndirilmiş siyahısı və hesabat verən subyektlərin müəyyən dairəsi üzrə həyata keçirilir. Kiçik sahibkarlıq subyektləri tərəfindən hesabatların təqdim edilməsinin sadələşdirilmiş qaydasına uyğun olaraq, müəyyən hesabat formaları həmin sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin statistik monitorinqi üçün nəzərdə tutulub.

Dövlət statistika orqanlarının internet saytında məlumat verildiyi kimi hesabat formaları dəyişə bilər. Respondentləri statistik hesabat formalarında dəyişikliklər barədə vaxtında məlumatlandırmaq üçün sayt müəyyən bir il ərzində Dövlət Statistika Xidməti sistemində məlumatların toplanması və işlənməsi həyata keçirilən federal statistik müşahidə formalarının albomunu saxlayır (ilin hər rübünün birinci gününə). Hər bir hesabat forması onun üçün müəyyən edilmiş müddət ərzində təqdim edilməlidir (Zinçenko A., Romançeva Y. 2020).

Statistik müşahidə formalarının hazırlanması və təsdiqinin əsas prinsipləri onların unifikasiyası və sadələşdirilməsi, göstəricilərin tərkibinin optimallaşdırılması, məlumatların təkrarlanmasının aradan qaldırılması, hesabat verən təşkilatların yükünün azaldılmasıdır.

Öz növbəsində tezlik növləri cari (davamlı), fasiləsiz və monitorinqə bölünür.

Cari (davamlı) müşahidə ilə faktlar yarandıqca qeydə alınır, yəni onlar daim, davamlı olaraq nəzərə alınır, məsələn: vətəndaşlıq vəziyyəti aktlarında doğum, ölüm və nikahın qeydiyyatı. Davamlı monitorinqin xarakterik xüsusiyyəti dövriliyin olmamasıdır.

Fasiləsiz müşahidə dövrü olaraq həyata keçirilir, yəni müntəzəm fasilələrlə və ya eyni zamanda oxşar proqram və alətlər dəstindən istifadə etməklə. Bu cür müşahidələrə misal olaraq hər ay həyata keçirilən mal və xidmətlərin qiymətlərinin qeydiyyatı və ya müxtəlif intervallarda aparılan ev təsərrüfatlarının büdcələrinin tədqiqi göstərilə bilər.

Monitoring - müşahidə olunan hadisənin intensivliyindən asılı olaraq dəyişən tezlikli xüsusi hazırlanmış müşahidə proqramı üzrə davamlı müşahidənin bir növüdür.

Monitoring (lat. Monitor - xəbərdarlıq) statistik praktikaya nisbətən yaxın vaxtlarda daxil olan və müəyyən edilmiş şərhə olmayan termdir. "Monitoring" sözünün rusca qarşılığı xəyal, göz, nəzarət, nəzarət, nəzarət, izləmədir. Monitoring - geniş mənada - qiymətləndirmək, nəzarət etmək və ya proqnozlaşdırmaq üçün obyektlərin, hadisələrin, proseslərin vəziyyəti haqqında xüsusi təşkil edilmiş, sisteməlik müşahidə və ya davamlı məlumatların toplanması (Yaqubov S., Məmmədov A. 2013).

Öyrənilən əhəlinin əhatə dairəsinə görə statistik müşahidə davamlı və fasiləsiz bölünür. Davamlı müşahidə növünə davamlı hesabat, siyahıyaalma və müşahidənin qeydiyyat forması daxildir.

II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN İNKİŞAFININ VƏ DİNAMİKASININ STATİSTİK TƏHLİLİ

2.1. Kiçik və orta sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi-statistik təhlili

Son 15 ildə Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznesin inkişafının təmin edilməsi dövlətin sosial (iqtisadi siyasətinin prioritet istiqaməti) bazar iqtisadiyyatının atributu olmuşdur ki, bu da öz növbəsində müasir texnologiyaların tətbiqi əsasında istehsal sahələrinin müasirləşdirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması və qeyri-neft sektorunun yüksəldilməsi ilə əmək bazarının dövrün tələblərinə cavab verən kadrlara tələbatının artırılması üçün münbit zəmin yaratmışdır.

Sahibkarlıq digər iqtisadi fəaliyyət növlərindən özünəməxsus iqtisadi, hüquqi, sosial və psixoloji xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Sahibkarlıq fəaliyyəti çoxşaxəli sosial (iqtisadi proses) olduğundan çoxlu müxtəlif fikirlər və ziddiyyətli fərziyyələr irəli sürülmüşdür. XVIII-XIX əsrlərdə iqtisadçılar sahibkarlığın iqtisadi, təşkilati və psixoloji tərəflərini daha geniş şəkildə tədqiq etmişlər. Məsələn. Riçard Kantillon sahibkarı “fəaliyyətini risk altında həyata keçirən biznes qurumu” hesab edərək onu riskdən çəkinən, uzaqgörən, riskdən çəkinən və gələcəyə yönəlmiş fərd kimi qəbul edib. iqtisadi fəaliyyət göstərmiş və bunu sahibkarın əsas funksiyası adlandırmışdır. İngilis iqtisadçısı Adam Smit isə sahibkarı “mənfəət üçün iqtisadi risklə bağlı istənilən ideyanı həyata keçirən kapital sahibi” adlandırmışdır. cəmiyyət bazar iqtisadiyyatının iki əsas elementinin - iqtisadi sahədə seçim azadlığının mövcudluğu ilə mikrofon fəaliyyəti və rəqabətin mövcudluğu. İqtisadi nəzəriyyənin başqa bir nümayəndəsi Cozef Şumpetere görə isə kapitalist cəmiyyətinin inkişafı sahibkarlıq mədəniyyətinin məhsuludur. O, sahibkarlığı sosial peşələr qrupuna aid etdi və onu orta sinfi formalaşdıran əsas iqtisadi elementlərdən biri kimi qiymətləndirdi.

Bazar münasibətlərinin dərinləşdiyi indiki iqtisadi şəraitdə sahibkarlıq fəaliyyətini təşkilati-hüquqi strukturuna, mülkiyyət formasına, istehsalın həcminə, ticarət dövriyyəsinə, işçilərin sayına və digər bu kimi göstəricilərə görə təsnif etmək olar. Sahibkarlıq formasının seçimini daha çox obyektiv şərtlər - fəaliyyət sahəsi,

vəsaitin mövcudluğu, qurumun müsbət və mənfi tərəfləri müəyyən edir. Bu təsnifatda inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatlarının dinamizmini və mobilliyini artıran əsas element kimi kiçik həmçinin orta biznesin əhəmiyyəti xüsusilə vurğulanmışdır.

Kiçik və orta biznesin səmərəli fəaliyyət göstərməsi imkanları iri müəssisələrlə müqayisədə bir sıra üstünlüklərə malikdir. Bu üstünlüklərə aşağıdakılar daxildir:

- Yerli bazarlara çıxmaq imkanları;
- istehlakçıların ehtiyaclarını tez qiymətləndirmək bacarığı;
- ilkin kapitalın az olması səbəbindən daha iddialı sahibkarları həvəsləndirən belə bir strukturun olması;
- sadə idarəetmə mexanizminin olması səbəbindən həllərin praktikada daha sürətli tətbiqi imkanı;
- şəxsi (sahibkarlıq) kapitalının daha geniş dövriyyəsi və s.

Kiçik və orta biznesin genişlənməsi iqtisadiyyatın bərpası üçün əlverişli şərait yaradır. Bunlar rəqabət mühitini formalaşdırır, istehlak sektorunu seqmentlərə ayırır, ixrac imkanlarını genişləndirir, yerli xammaldan səmərəli istifadəni təşviq edir, əmək tutumlu sahələrin inkişafını təmin edir. Bəzi tədqiqatçıların fikrincə, bazar iqtisadiyyatına keçmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı ümumi daxili məhsul istehsalının davamlı artımında, büdcənin vergi daxilolmalarının formalaşmasında mühüm rol oynayan və işsizliyin azalması, yeni iqtisadiyyata inteqrasiya prosesini sürətləndirir, əhalinin həyat səviyyəsinin yaxşılaşmasına və pul gəlirlərinin artmasına müsbət təsir göstərir. Son illər makroiqtisadi göstəricilərin yüksələn xətt üzrə yüksəldiyi respublikamızda əhalinin məşğulluq səviyyəsinə verdiyi töhfə baxımından kiçik və orta sahibkarlığın əhəmiyyəti daha da artmışdır. Sosial-iqtisadi əhəmiyyəti ilə yanaşı, Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatında istər daxili bazarlarda, istərsə də qlobal miqyasda rəqabət apara bilən müəssisələrin formalaşmasını qloballaşma prosesinin çağırışları kimi qiymətləndirmək olar. Kiçik və orta biznesin iqtisadiyyatda mühüm rolu əsasən onun xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Bu qurumlar minimal investisiya xərcləri hesabına yüksək məhsul və geniş çeşiddə məhsul əldə edir, iqtisadi mühitdəki ani

dəyişikliklərə daha tez uyğunlaşır, dəyişikliklərə və ehtiyaclardakı fərqlərə daha rahat uyğunlaşır, texnoloji yeniliklərə daha çox meyillidir və qarşılıqlı əlaqəni təmin edir (Orhan K. 2014).

Azərbaycanda fəaliyyət göstərən kiçik sahibkarlıq subyektlərinin nümayəndələrini bu sənayedə aparıcı mövqelərdə olan xarici ölkələrin təsərrüfat subyektlərindən fərqləndirən bəzi xüsusiyyətlər var. Bu xüsusiyyətləri Azərbaycanda gedən mədəni-tarixi, siyasi, sosial-iqtisadi proseslər müəyyən edir. Bunlara aşağıdakılar daxildir:

- xaricdə kiçik biznes subyektləri daha səmərəli subpodratçılığa, françayzingə üstünlük verdikləri halda, Azərbaycanda bu kateqoriyaya aid olan subyektlər arasında maksimum müstəqilliyə meyllər mövcuddur;

- bir kiçik müəssisə daxilində bir neçə fəaliyyət növünün cəmləşməsi və bununla əlaqədar zəif ixtisaslaşma;

- əsasən aşağı texniki səviyyədə texnoloji təminatla kiçik sahibkarlara məxsus istehsal sahələrinə sahiblik;

- kiçik biznes sahəsində yüksək ixtisaslı kadrların sayının az olması;

- idarəetmənin qeyri-kafi səviyyəsi, bazar münasibətləri sahəsində bilik, təcrübə və mədəniyyətin olmaması;

- çətin iqtisadi vəziyyətə yüksək dərəcədə uyğunlaşma;

- kiçik biznesin özünütəşkili və dəstəkləyici infrastruktur sisteminin inkişafının olmaması;

- uğurlu fəaliyyət göstərən kiçik müəssisələrin yerli bazarlardan, o cümlədən beynəlxalq bazarlardan kənara çıxıbmaq cəhdi;

- kiçik biznesin iri müəssisələrlə əlaqəsinin tapılması arzuolunan səviyyədə deyil;

- kiçik biznesin daxili problemləri: sahibkarlar üçün təhsil xidmətlərinin yüksək qiyməti və aşağı keyfiyyəti; işçilərin işə laqeyd münasibəti; əlverişsiz daxili mühit amilləri;

- bazar şəraiti haqqında dolğun və doğru məlumatın olmadığı şəraitdə iş, məlumat, konsaltinq və təhsil xidmətləri sisteminin inkişafının olmaması;

- kiçik biznesin bazarı araşdırmaq, qiymətləndirmək və proqnozlaşdırmaq qabiliyyətinin kifayət qədər olmaması və s.

KOB Yol Xəritəsində göstərilən məqsədlərə çatmaq üçün hökumət inzibati tələbləri sürətləndirdi, elektron hökumət xidmətlərini genişləndirdi və özəl sektoru təşviq etməyə yönəlmiş bir sıra siyasət təşəbbüslərini həyata keçirdi. Nəticədə ölkə 2020 Dünya Bankı Doing Business qiymətləndirməsində 34-cü yerdə sıralandı. Ən nəzərəçarpan inkişaf kreditin əlçatanlığı və kiçik investorların qorunması sahəsində qeyd edildi (World Bank, 2019).

Azərbaycan, 2018 Dünya İqtisadi Forumunun Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi (GCI) tərəfindən təhlil edilən 141 ölkə arasında 58-ci yeri tutdu (Dünya İqtisadi Forumu, (World Economic Forum, 2019).

GCI reytingləri Azərbaycanda inklüziv inkişaf və infrastruktur, eləcə də biznes dinamizmi və əmək və məhsul bazarlarının tənzimlənməsi (Doing Business ilə üst-üstə düşən sahələr) kimi bir sıra ölçülərdə ölkənin gücünü təsdiqləsə də, xüsusilə bacarıqlar və maliyyə sistemi ilə bağlı potensial ciddi məhdudiyyətlərin olmasına da işarə edir.

2017-ci ildə həyata keçirilən islahatların işgüzar mühit tərəfindən qiymətləndirilməsi müsbət olub, ci ildə Azərbaycan İƏİT Müəssisələr Tədqiqatında iştirak edən müəssisələrin 50% - dən çoxu əksər islahatları “yaxşı” ya da “çox yaxşı” hesab edib (OECD, 2019). Aİ-nin 2018- cı il Azərbaycan üçün Biznes Mühiti Hesabatlarının nəticələri göstərir ki, 2019-cu ildən bəri həyata keçirilən islahatlardan məmnunluğun olmasına baxmayaraq, vergi, məhkəmə şəffaflığı və rəqabət sahələrində daha çox iş görmək olar (AHK Azərbaycan, 2018). Yerli və beynəlxalq şirkətlərlə aparılan müsahibələr də göstərir ki, ixtisaslı işçi qüvvəsinin olmaması böyüməkdə olan bir məsələdir və hökumət ali və peşə təhsilinin nəticələrini əmək bazarının tələblərinə uyğunlaşdırmaq üçün səylərini artırma bilər.

2018-ci ilin dekabr ayında Dövlət Statistika Komitəsi və Vergilər Nazirliyinin tətbiq etdiyi metodologiyalardakı fərqləri aradan qaldırmaq məqsədi ilə KOB-ların yeni tərifini təqdim edildi. Yeni tərif mikro, kiçik, orta və böyük müəssisələri

fərqləndirir və işçilərin sayı ilə bağlı meyarları sinxronlaşdıraraq AB tərifi ilə qismən uyğundur.

Cədvəl 2: KOB-ların Azərbaycandakı tərifi

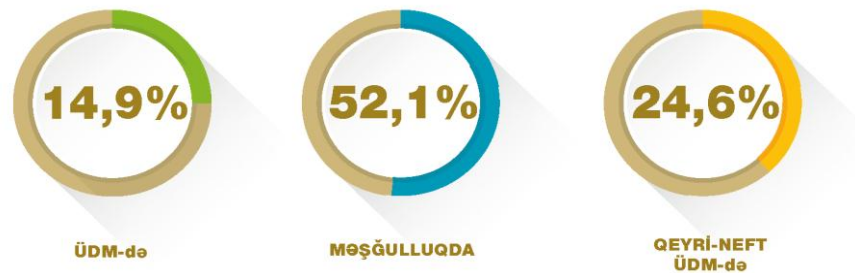
	Mikro	Kiçik	Orta
İşçilərin	< 10 işçi	< 50 işçi	< 250 işçi
Dövriyyə	< AZN 200 000	< AZN 3 000 000	< AZN 30 000 000
	(EUR 104 000)	(EUR 1 056 000)	(EUR 15 690 000)

Mənbə: <https://cabmin.gov.az/az/document/3251/>

Ölkədə sahibkarlığın inkişafı sahəsində həyata keçirilən dövlət siyasəti və həyata keçirilən işlərin nəticəsidir ki, 2020-ci ildə dövlət qeydiyyatına alınmış sahibkarlıq subyektlərinin sayı 13 faiz artaraq 2021-ci il yanvarın 1-i vəziyyətinə 1 milyon 217 min 972 nəfər təşkil edib. Bunlardan 13 faizi (155 435) hüquqi şəxs, 87 faizi (1 062 537) fərdi sahibkardır (Hesabat, 2020).

2020-ci ildə fərdi sahibkarlar istisna olmaqla statistik uçot vahidlərinin sayı 2021-ci il yanvarın 1-nə 6,3% artaraq 155 435-ə çatıb ki, onlardan 9 619-u 2020-ci ildə yaradılıb. Qeydə alınmış statistik vahidlərin 127517-si mikro, 7282-si kiçik, 2916-sı orta və 678-i iri müəssisələrdir.

Qrafik 1: KOB sektorunun ölkə iqtisadiyyatında rolu

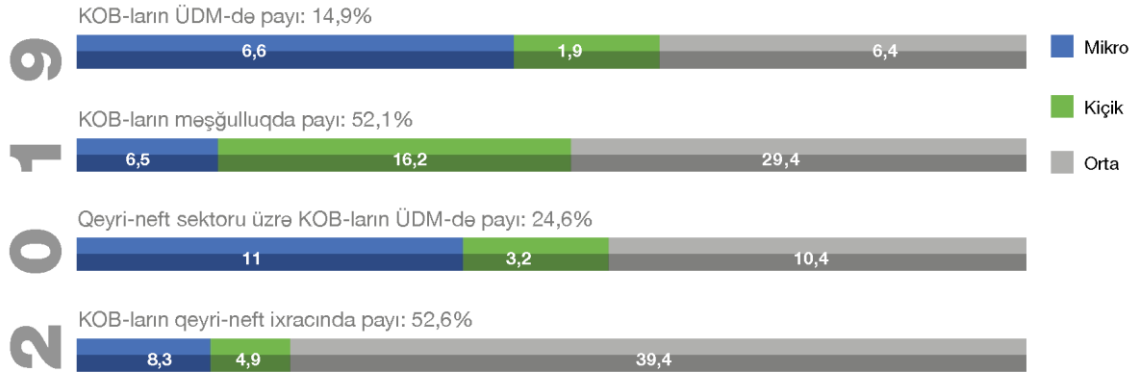

Mənbə: Hesabat, Azərbaycan Respublikası Kiçik və Orta biznesin İnkişafı Agentliyi, 2020.

Əhəmiyyətli inflyasiya riskləri fonunda Azərbaycan iqtisadiyyatının pandemiyadan sonrakı uğurlu dirçəlişi - başa çatan ilin nəticələrini belə xarakterizə etmək olar. 2019-cu il qeyri-neft ixracının, ilk növbədə, sənaye məhsullarının tədarükünün misilsiz artımı, o cümlədən sənaye həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının, o cümlədən xüsusi klasterlər üzrə istehsalın müsbət dinamikası ilə yadda qalıb. Üstəlik, artımın əsas amilləri Türkiyə ilə ticarətin sadələşdirilməsi,

Rusiya və qonşu dövlətlərlə iqtisadi əlaqələrin intensivləşməsi olub. Qlobal neft-qaz bazarındakı əlverişli şərait suveren fondlara qızıl-valyuta ehtiyatlarını artırmağa kömək etmiş, ticarət profisiti və valyuta bazarında sabitliyi təmin etmişdir.

Qrafik 2: KOB sektorunun ölkə iqtisadiyyatında payı

Mənbə: Hesabat, Azərbaycan Respublikası Kiçik və Orta biznesin İnkişafı Agentliyi, 2020.

Azərbaycan üçün 2021-ci il birmənalı olaraq qeyri-neft istehsalının canlanması, kiçik və orta biznesin işgüzar fəallığının yüksəlməsi ilə yadda qaldı. Genişmiqyaslı antiböhran tədbirləri, Qarabağ bölgəsində infrastrukturun bərpa, eləcə də yazdan bəri formalaşan əlverişli xarici ticarət vəziyyəti ötən ilki tənəzzülün nəticələrinin minimuma endirilməsinə, ölkədə ÜDM-in yekun artımının təmin edilməsinə kömək etdi. 5,1% səviyyəsinə yüksəlmiş, öz növbəsində qeyri-neft iqtisadiyyatının artımı 6%-ə çatmışdır. Bu rəqəmlər göstərir ki, ölkə bütövlükdə iqtisadi artımın 4% azalmasına səbəb olan ötən ilki tənəzzüllə bağlı mənfi halların əhəmiyyətli hissəsini aradan qaldıra bilib.

Burada iqtisadi artımı təmin edən əsas daxili və xarici amilləri qeyd etmək lazımdır: birincisi, peyvənd və pandemiyaya qarşı mübarizə sahəsində davamlı irəliləyiş sayəsində istehlakçıların və yerli biznesin fəallığını artırmaq mümkün olmuşdur. İl ərzində əhalinin 60 faizindən çoxu peyvəndləmənin tam kursunu başa vurub və ümumilikdə il ərzində ölkədə 11 milyon 286 min dozadan çox müxtəlif növ koronavirus vaksinlərindən istifadə olunub. Peyvəndləmə əmsalı və əhalinin əksər hissəsinin əhatə olunması baxımından Azərbaycan postsovet məkanında inamla lider mövqe tutur.

Kütləvi vaksinasıyanın karantin məhdudiyətlərinin aradan qaldırılmasının təsiri daxili ticarətin dinamik artımına (o cümlədən ticarət mərkəzlərinin, yarmarkaların, topdansatış obyektlərinin açılması hesabına) töhfə verdi, həmçinin xidmət sektorunu stupor vəziyyətindən çıxardı. Pandemiya əleyhinə addımlar işə seqmentini, şadlıq evlərini və qismən də turizm sektorunu canlandırdı, bölgələr və böyük şəhərlər arasında yüklərin daşınması və sərnəşin axını əhəmiyyətli dərəcədə artdı.

Nəzərə alsaq ki, fərdi sahibkarların, kiçik və orta biznesin (KOB) və mikro biznesin payı bütün vergi ödəyicilərinin 95%-dən çoxunu, işəgötürənlərin işə təxminən üçdə ikisini təşkil edir, bütün bunların nə dərəcədə olduğunu qiymətləndirmək çətin deyil. addımlar əmək bazarının canlanmasına, əhalinin gəlirlərinin artmasına töhfə verdi. Öz növbəsində KOS-ların fəallığı və əhalinin tələbatının gecikməsi maliyyə resurslarına ehtiyacı artırdı və təbii olaraq bank və ipoteka bazarlarını da özlərinə çəkdi. Ona görə də təəccüblü deyil ki, 2021-ci ildə Azərbaycanın bank kredit portfelində 13% (illik müqayisədə) artım qeydə alınıb və noyabrın əvvəlinə 15,997 milyard manata çatıb. Öz növbəsində, bu ilin yanvar-noyabr aylarında Azərbaycan İpoteka və Kredit Zəmanət Fondunun agent bankları tərəfindən 338,1 milyon manat məbləğində mənzil krediti verilib ki, bu da ötən ilin müvafiq göstəricisindən 42,3 faiz çoxdur (<https://report.az/ru/biznes/ekonomicheskie-itogi-2021-goda-azerbajdzhan-vzyal-novye-vysoty/>).

Daxili iqtisadiyyatın canlanması üçün əlverişli fona çevrilmiş qlobal proseslərə də diqqət yetirilməlidir. Söhbət karantin rejiminin yumşaldılması fonunda, Avropa, ABŞ və Çində neft və qaz xammalına olan tələsik tələbat fonunda karbohidrogen xammalının dünya qiymətlərində nəzərəçarpacaq dərəcədə artımdan, eləcə də Cənub-Şərqdə sənayenin dəfələrlə artan tələbatından gedir. Asiya. Üstəlik, il ərzində Azərbaycanın enerji sənayesi enerji daşıyıcılarının yüksək qiymətləri səbəbindən yüksək marjinallığı qoruyub və hətta neft hasilatının cüzi (1,3%) azalması bu göstəricilərə təsir etməyib. Ümumilikdə, 2021-ci ilin yanvar-noyabr aylarında Azərbaycan nefti və kondensatının ixracı 25,7 milyon ton təşkil edib. Əksinə, Avropanın ən kəskin böhranı ilə əlaqədar olaraq “mavi yanacaq” tədarükü

seqmentində əhəmiyyətli artım müşahidə olunub: nəticədə 2021-ci ilin yanvar-noyabr aylarında Azərbaycan qaz kəməri ixracı təxminən 40% artaraq, təxminən 16,9% təşkil edib. milyard kubmetr təşkil edib. 15 milyard kubmetr Türkiyə və Avropa, 1,8 milyard kubmetr isə Gürcüstanın payına düşür

(<https://report.az/ru/biznes/ekonomicheskie-itogi-2021-goda-azerbajdzhan-vzyal-novye-vysoty/>).

Enerji daşıyıcıları hələ də ölkənin bütün xarici tədarüklərinin 87,88 faizini təşkil edir, yəni bu ilin on bir ayında bütün ixrac gəlirlərinin 19,8 milyard dollarının böyük hissəsi onların payına düşüb.

2020-2021-ci illərdə qlobal iqtisadiyyatın aparıcı tendensiyası ABŞ Federal Ehtiyat Sisteminin (FRS) və Avropa mərkəzi banklarının son dərəcə aşağı uçot dərəcəsini saxlamaqla bir neçə trilyon dollarlıq likvidliyin infuziyası, habelə Çin, Koreyada atılan addımlar olub. və Cənub-Şərqi Asiyanın digər ölkələri sənayeni maliyyələşdirmək üçün qlobal iqtisadiyyatın çarxını çox tez fırlamağa imkan verdi. Lakin bu tədbirlər neft-kimya məhsullarının, əlvan və qara metallurgiya, ərzaq həmçinin digər kənd təsərrüfatı xammalının, habelə tikinti materiallarının, mikrosxemlərin, avtomobillərin, elektrotexnika, sənaye avadanlıqlarının və s.-nin qiymətlərinin kəskin artması ilə nəticələndi.

Bu proseslər Azərbaycana da bu və ya digər dərəcədə təsir edib: bu il qeyri-neft ixracında, ilk növbədə, yerli sənaye məhsullarının tədarükündə görünməmiş artım qeydə alınıb ki, onun da böyük hissəsi texnoparklarda və sənaye məhəllələrində istehsal olunub. On bir ayda qeyri-əmtəə ixracı misli görünməmiş 44% artıb və ilin sonuna bu tədarüklərin 2,6 milyard dollara çatacağı gözlənilir. Bundan başqa, aqrar-sənaye məhsullarının tədarükünün artımının əsas amilləri aqrar sənaye məhsullarının təklifinin asanlaşdırılması olub. Türkiyə ilə ticarətin, Rusiya ilə iqtisadi əlaqələrin intensivləşməsi və yaxın xaricə - Gürcüstana, Orta Asiyaya, İrana, qismən də Şərqi Avropaya tədarükün genişləndirilməsi. Hökumətin ortamüddətli planlarında qeyri-neft ixracının iki dəfə artırılması ölkədə aparılan iqtisadi islahatların əsas vəzifəsi kimi qarşıya qoyulub.

2021-ci ilin 11 ayı ərzində neft və qaz ixracının artımı, sənaye həmçinin kənd təsərrüfatı məhsullarının təklifinin artması Azərbaycana xarici ticarət balansının 2,8

dəfə profisiti ilə 9,4 milyard dollara çatmışdır. 9 ay ərzində ödənişlər 3,9 milyard dollar və ya ÜDM-in 11%-ni təşkil edib. Valyuta daxilolmalarının artması Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatlarının (Mərkəzi Bank və Dövlət Neft Fondu) 4,4% artmasına səbəb olub ki, bu da on bir ayda 53 milyard dolları ötüb. Bütün yuxarıda göstərilən göstəricilər makroiqtisadi və pul sabitliyinin əsas amilidir, milli valyuta - manatın sabitliyi (<https://report.az/ru/biznes/ekonomicheskie-itogi-2021-goda-azerbajdzhan-vzyal-novye-vysoty/>).

Bu, xüsusilə idxal inflyasiya amilinin yaratdığı çox təhlükəli proseslər fonunda iqtisadiyyatın sabit və mütərəqqi inkişafının təmin edilməsi üçün son dərəcə vacib şərtidir. Mərkəzi Bankın məlumatına görə, 2021-ci ilin 11 ayı ərzində Azərbaycanda orta illik inflyasiya 6,2% təşkil edib. Qiymət artımı ilə mübarizə bu il AMB-nin əsas vəzifəsinə çevrilib, tənzimləyici uçot dərəcəsini bir neçə dəfə qaldırıb, xüsusən də son vaxtlar onu 7%-dən 7,25%-ə qaldırıb. Lakin bu mübarizənin uğuru təkcə monetar amillərdən deyil, həm də enerji və ərzaq məhsullarının dünya qiymətlərinin dinamikasından, tarif siyasətindən və makroiqtisadi mühitdən, nəhayət, qonşu dövlətlərin valyuta bazarındakı vəziyyətdən də asılıdır. Təəssüf ki, ölkəmizin əsas ticarət tərəfdaşları olan Rusiya, Türkiyə, İranda bu il həm istehlak qiymətlərində güclü artım olub, həm də milli valyutaların ucuzlaşması, şübhəsiz ki, daxili bazarda inflyasiya təzyiqinin artmasına təsir göstərir.

2021-ci ilin iqtisadi yekunlarına yekun vurarkən, hazırda Qarabağ bölgəsində aparılan genişmiqyaslı bərpa işlərinin tikinti materiallarına tələbatın artmasına, tikinti, nəqliyyat və xidmət müəssisələrinin aktivləşməsinə, eləcə də əhalinin rifah halına salınmasına böyük təsir göstərdiyini qeyd etməmək olmaz. Əmək bazarında tələbin artması. İşğal olunmuş ərazilərin 300-dən çox şəhər və kəndinə dəymiş böyük ziyanın bərpası üçün bir il çox qısa müddət olsa da, hətta nisbətən qısa müddət ərzində və büdcədən ayrılan 2,2 milyard manat vəsait hesabına böyük həcmdə işlər görülüb. Bu gün ümumi uzunluğu 700 kilometr olan on yarım hissədə yollar çəkilir, körpülər və tunellər tikilir, oktyabr ayında Şuşaya 101,9 kilometr dördzolaqlı Qələbə yolu istifadəyə verilmiş, müasir hava limanı tikilmişdir. Füzuli rayonunda tikilmişdir. Gələcək Zəngəzur dəhlizinin avtomobil və dəmir yolu infrastrukturunun

yaradılmasına başlanılıb. Şuşa, Ağdam, Cəbrayıl, Kəlbəcər və bir sıra digər rayonlarda enerji infrastrukturu bərpa edilib - 400 km elektrik xətləri çəkilib, ümumi gücü 600 MV/A olan bir neçə yarımstansiya, 4 kiçik su elektrik stansiyası bərpa edilib, su və qaz xətləri yenidən qurulur, yanacaqoldurma məntəqələri, mobil rabitə şəbəkələri və s. .d. Həmçinin il ərzində Ağdam, Zəngilan və Cəbrayıl rayonlarında üç sənaye və aqroparkın təməli qoyulmuş, iki “ağıllı” kəndin salınması istiqamətində işlər davam etdirilir (<https://caliber.az/ru/post/48591/>).

Bu yaxınlarda qəbul edilmiş gələn ilin büdcə qanununda Qarabağ regionunun inkişafının maliyyələşdirilməsi ölkənin investisiya investisiyalarının ən mühüm bəndinə çevriləcək və özəl investorların cəlb edilməsi nəzərə alınmaqla işğaldan azad edilmiş ərazilərin ölkə iqtisadiyyatındakı rolu artırılacaq. Azərbaycanın ÜDM-in artımına ardıcıl töhfə verməklə, tədricən artır.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamına əsasən, “Azərbaycan 2030-cu ilədək sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” qəbul edilmişdir.

Milli prioritetləri əhatə edən sənəddə iqtisadiyyatın “hərəkətverici qüvvələri” anlayışı var. “Hərəkətverici qüvvələr” anlayışından danışarkən, Mərkəzimizdə “giriş-çıxış” modeli əsasında aparılmış hesablamalara əsasən cavab vermək istərdim. Burada iki yanaşma var: birincisi multiplikativdir, digəri isə sektorun özündən əvvəlki (backward linkage) və ondan sonrakı sektorlara təsir dərəcəsidir (forward linkage). İqtisadiyyatın sektorları 4 əsas multiplikator effekti yaradır: hasilat multiplikatoru, gəlir multiplikatoru, məşğulluq multiplikatoru və əlavə dəyər multiplikatoru. Məsələn, hesablamalarımıza görə, hasilat çarpanı 2-dən yuxarıdır və elektrik avadanlıqları, geyim, qida, əczaçılıq, kimya və spirt daxil olmaqla 26 sahədə ən yüksəkdir. Yəni, bu sahələrin istehsalı ümumi iqtisadiyyata ən çox təsir edir. 1,16 hasilat multiplikatoru ilə neft və qaz hasilatı ən aşağı səviyyəyə yaxındır və bu sektorda artımın ümumi istehsala birbaşa təsiri əhəmiyyətsizdir (<https://e-cis.info/news/568/93033/>).

Bununla yanaşı, kənd təsərrüfatı sektoru, turizm və özünüməşğulluq proqramı daha çox məşğulluq, neft-kimya sənayesi əlavə dəyər, maliyyə və bankçılıq kimi

sahələr isə əmək gəlirləri yaradır. İqtisadiyyatı şaxələndirərkən biz bu xüsusiyyətləri, yəni istehsal, əmək gəliri, məşğulluq və əlavə dəyəri nəzərə almalı və optimallaşdırmaya doğru getməliyik. Milli iqtisadiyyat qurarkən resurslarımız, coğrafiyamız, qlobal tendensiyalar və yerli şərait, o cümlədən ənənələr və perspektivlər nəzərə alınmalıdır.

Milli prioritetlərdə qeyd olunan iqtisadi suverenliyi təmin etmək üçün ÜDM-in tərkibində xarici komponenti - məsrəfləri (input) optimallaşdırmaq lazımdır.

İqtisadi artımı təşviq edən sahələri diqqətlə seçmək məqsəduyğundur. Məsələn, 84 sahə (downstream) tikinti məhsullarından istifadə edir, tikinti sektorunun özü isə 44 sahənin (upstream) məhsul və xidmətlərindən faydalanır. Beləliklə, tikinti sektoru elə bir həlqədir ki, onun vasitəsilə bütün zənciri hərəkətə gətirə və həm tələb, həm də təklif yarat mümkündür.

Bu baxımdan Qarabağda tikinti bumu bütün iqtisadiyyatı canlandırma bilər. Tikinti sektorunda məhsulun hər 3 manatına 1 manat ixrac olduğu üçün tikintidə istifadə olunan məhsul və xidmətləri imkan daxilində yerli istehsal hesabına təmin etməklə əlavə dəyər yaratmaq mümkündür. Tikinti sənayesi ilə yanaşı, istehsal sənayesi də eyni dərəcədə yuxarı və aşağı istiqamətlərdə fəaliyyət göstərmək qabiliyyətinə malikdir. Çünki istər kənd təsərrüfatı məhsulları, istərsə də mədənçıxarma və emal sənayesi olsun, xammala dəyər qatmaqla, emal dərinliyini artırmaqla iqtisadiyyatı canlandırır, əlavə dəyər və iş yerləri yaradırlar.

Biz əsasən texnologiyaları idxal etdiyimiz üçün bu sahədə downstream effekti üstünlük təşkil edir və əlavə olaraq texnologiyalar iqtisadi səmərəliliyi artırır. Aşağı axınında ticarət, maliyyə və bank sektoru, biznes, rabitə və informasiya xidmətləri, yuxarı axınında isə turizm ən böyük təsirə malikdir. Bir sözlə, dəyər zəncirinin həlledici halqalarına daha çox diqqət yetirməklə, məqsədyönlü təsir vasitəsilə iqtisadi artımı təmin edə bilərik.

Hazırda İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi daxili resursların dəyəri əsasında bütün sahələrin rəqabət qabiliyyətini təhlil edir və sektorun digər sahələrə təsirini ifadə edərək dispersiya effekti də hesablanır. İqtisadi təhlükəsizliyə təhlükə olmadığı halda rəqabət üstünlüyü olmayan sahələr

dəstəklənməməlidir. Bunun müqabilində rəqabət üstünlüyü olan sahələri dəstəkləməklə, biz öz resurslarımızdan daha səmərəli istifadə edəcəyik və faydalarımızı maksimum dərəcədə artıracıq.

Hazırda qeyri-neft iqtisadiyyatı üçün əsas “cazibə qüvvəsi” daxili tələbatdır, qeyri-neft ixracının qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti 5 faizə yaxındır, ÜDM-in yerdə qalan 95 faizi daxili tələblə bağlıdır. Bu baxımdan, beynəlxalq müqayisələr göstərir ki, bizim ixrac potensialımız böyükdür və iqtisadiyyat rəqabətqabiliyyətliləşdikcə, xarici tələbin də rolu getdikcə artacaq.

Sinqapur və Maldiv adalarının təcrübəsi göstərir ki, uğurlu kiçik iqtisadiyyatlarda artımın əsas sürücüsü xarici tələb - ixrac olmalıdır. Çin kimi böyük iqtisadiyyatlarda isə miqyas iqtisadiyyatı daxili tələbin əsas sürücü olmasına imkan verir. Azərbaycan xarici bazarlara çıxmaqla artımı daha çox təmin edə bilər. Azərbaycanın mədənçıxarma, neft-kimya, nəqliyyat və logistika, tekstil, emal sənayesi qlobal dəyər zəncirlərinə qoşulmaq baxımından daha perspektivli hesab olunur.

Azərbaycanın 2030-cu il hədəflərindən danışarkən əhalinin artımını da unutmamaq olmaz. BMT-nin proqnozlarına görə, 2030-cu ilə qədər ölkəmizin əhalisi 600 min nəfər artacaq. Bir tərəfdən Qarabağın 167 növ faydalı qazıntıları, torpaq, su və meşə ehtiyatları, tarix və mədəniyyət abidələri, digər tərəfdən isə 600 min nəfərin artması iqtisadiyyatımızı yaxın gələcəkdə daha da gücləndirəcək. Biz həm təbii ehtiyatlardan, həm də insan kapitalından daha səmərəli istifadəyə şərait yaratmalıyıq.

2020-ci ildə ştatlarda maliyyə gərginliyi yaradan COVID-19 pandemiyası ilə mübarizə üçün dünya üzrə 14 trilyon dollar maliyyə dəstəyi göstərilib. Ötən il pandemiya qarşı mübarizə ilə əlaqədar dünya üzrə dövlət büdcəsi kəsirinin ÜDM-ə nisbəti 11,8 faiz, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 10,3 faiz, neft hasil edən ölkələrdə isə 10,6 faiz təşkil edib. Azərbaycanda 2020-ci ildə dövlət büdcəsi kəsirinin ÜDM-ə nisbəti cəmi 2,4% təşkil edib ki, bu da dünya üzrə orta göstəricidən 5 dəfə aşağıdır. Digər tərəfdən, pandemiya ilə mübarizə qlobal dövlət borcunu ÜDM-in 98%-i kimi görünməmiş səviyyəyə çatdırıb. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Azərbaycanda bu

göstərici dünya üzrə orta göstəricidən təxminən dörd dəfə aşağıdır (<https://e-cis.info/news/568/93033/>).

2021-ci ildə dünyada iqtisadi artımı bərpa etmək üçün stimullaşdırıcı tədbirlər davam edir. Məsələn, Kanada növbəti üç il ərzində 70-100 milyon dollar fiskal stimulaşdıracaq, Yunanıstan həmrəylik vergiləri və sosial sığorta haqları vasitəsilə iqtisadi artımı dəstəkləyəcək, Avstraliya isə JobMaker planını təqdim edir.

Qlobal meqatrendlərə uyğun olaraq Azərbaycanda həm iqtisadi artım, həm də sosial rifah üçün fiskal ekspansiya davam edir. Lakin qlobal tendensiyalardan fərqli olaraq, Azərbaycanda fiskal ekspansiya ən çox dövlətin maliyyə imkanları hesabına baş verir və məsələn, həmrəylik vergisinin tətbiqi ilə bağlı deyil. Digər tərəfdən, Azərbaycanda dövlət büdcəsi də ölkənin milli təhlükəsizliyinin və müdafiə qabiliyyətinin daha da gücləndirilməsinə töhfə verməlidir. Mövcud əks-tsiklik siyasətə əsasən, böhran dövründə fiskal ekspansiya tətbiq edildiyi kimi, Azərbaycan da iqtisadi artım bərpa olunduqdan sonra fiskal qaydalar tətbiq etməyə başlayacaq. Yeni icmal büdcənin yuxarı həddi, dövlət borcunun və icmal büdcənin qeyri-neft bazasının kəsinin qeyri-neft ÜDM-ə nisbəti qaydalarla tənzimlənəcək.

BVF-nin məlumatına görə, inkişaf etməkdə olan ölkələr və orta gəlirli ölkələr arasında Azərbaycan 2020-ci ildə fiskal balansda ən böyük relaksiyanı həyata keçirib. Belə ki, 2020-ci ildə ÜDM-in 20%-nə çataraq Azərbaycanda məcmu fiskal yumşaldmanın ən yüksək göstəricisi qeyd olunub. 2021-ci ildə Azərbaycan bu göstəriciyə görə Küveytdən sonra ikinci olsa da, 2022-2025-ci illərdə inkişaf etməkdə olan ölkələr və orta gəlirli ölkələr arasında lider mövqeyini yenidən qoruyub saxlayacaq. Büdcənin yüngülləşdirilməsindən danışarkən biz dövlət xərclərinin artırılmasını və gəlirlərin azalmasını nəzərdə tuturuq. Təbii ki, Azərbaycan yaradılmış fiskal məkan hesabına bu göstərici üzrə lider mövqeyə nail olub. 40 inkişaf etməkdə olan və orta gəlirli ölkə arasında dövlət büdcəsindən ən çox istifadə edən Azərbaycan olub. 2020-ci ildə Azərbaycanda görünməmiş aşağı neft qiymətləri və hasilatın azaldılması, quraqlıq və pandemiya ilə mübarizə, eləcə də Vətən Müharibəsində qazanılan şanlı qələbə ölkənin maliyyə gücünə arxalandı. BVF-nin maliyyə hesabatı bu faktı təsdiqləyir. Azərbaycan isə Çin, Hindistan,

Braziliya kimi bizdən qat-qat böyük ölkələrin daxil olduğu qrupda belə liderliyə nail ola bildi.

BVF-nin baş iqtisadçısı Gita Gopinath-ın yanaşmasına uyğun olaraq, peyvəndlərə erkən çıxış, eləcə də davamlı maliyyə stimulu və boş pul siyasəti qlobal iqtisadiyyatın bərpasında böyük rol oynayacaq. Azərbaycan peyvəndi tətbiq edən ilk ölkələrdən biri kimi fiskal ekspansiyanın və yumşaq pul siyasətinin davam etdirilməsini milli iqtisadiyyatın bərpası üçün ən uyğun “resept” hesab edir. Böyük kapital ehtiyatları və yüksək likvidlik imkanları, subsidiyalar, təminatlar və tənzimləmələrdə dövlət dəstəyi, eləcə də bütün dünyada olduğu kimi, əvvəlki böhranlar zamanı da alınan immunitet Azərbaycan banklarını böhrandan minimal itkilərlə çıxarıb. Ötən il manatla yeni depozitlər və kreditlər üzrə orta faiz dərəcələri arasında marjanın 6,32-dən 7,41-ə yüksəlməsi ilə onların xalis faiz gəlirlərinin artması, habelə bank sektorunun xalis mənfəətinin 5,6%-ə qədər artması 567,8 milyon manat Azərbaycanın bank sektorunun sabit qaldığını göstərir. Lakin bu vəziyyət hər yerdə müşahidə olunmur. Məsələn, Yaponiya və Avropada pandemiya kontekstində kapitalın dəyərinin (öz kapitalının dəyəri) artması və kapitalın rentabelliyyəsinin (ROE) azalması bank sektorunda gərginliyə səbəb olur. 2020-ci ildə Azərbaycanda biznes və istehlak kreditlərində cüzi də olsa azalma əsasən pandemiyanın təsiri ilə bağlı tələb məhdudlaşmaları ilə bağlı olub

(<https://caliber.az/ru/post/48591/>).

2021-ci ildə bank sektoru iqtisadi artımın bərpasına və mövcud biznes maliyyələşdirməsinin genişləndirilməsinə daha çox cəlb edilməlidir, çünki iqtisadi artımın bərpası həm də bank məhsullarına tələbi yenidən artıracaq. Necə deyərlər, “borclu borcluya can sağlığı arzulayır”. Aşağı inflyasiya və sabit manat, yüksək strateji valyuta ehtiyatları və ÜDM-ə nisbətən aşağı xarici borc, Qarabağın reintegrasiyası və regional kommunikasiyaların açılması perspektivləri, fiskal ekspansiya və sərbəst pul siyasəti, yerli və xarici sahibkarların canlanmada marağı. proses investisiya dalğasından xəbər verir.

Dünya iqtisadiyyatında iqtisadi artımın əsas mənbəyi istehlak olduğu halda, Çində investisiya aparıcı rol oynayır. İstehlak yolu ilə artım dayanıqlı deyil,

birdəfəlikdir, investisiya vasitəsilə artım isə daha davamlıdır. Azərbaycana dövlət və qeyri-dövlət sərmayələrinin cəlb edilməsi, xüsusilə Qarabağın yenidən qurulması davamlı iqtisadi artıma zəmin yaradır.

Modellərin qurulmasında İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin digər üstünlüyü ondan ibarətdir ki, biz strateji yol xəritələrini, hökumət proqramlarını və fəaliyyət planlarını monitoring edirik və qiymətləndiririk. Beləliklə, Mərkəzimizdə məlumat bazası formalaşır və modelləşdirmədə istifadə olunan məlumatlar toplanır. Modellər vasitəsilə əldə edilən nəticələr həm dövlətə iqtisadi siyasət sahəsində təkliflərin hazırlanmasında, həm də elmi işlərin yazılmasında və kommunikasiya siyasətində istifadə olunur.

KOM-ların ehtiyaclarını, problemlərini və təkliflərini (kommunal xidmətlər, ictimai iaşə, tikintiyə icazələr, kənd təsərrüfatı və bağçılıq, elektrik enerjisinin qoşulması, KOM-ların üzləşdiyi risklər və onların idarə edilməsi, KOS-ların istifadəsini öyrənmək) üçün Bakı şəhərini və ölkənin regionlarını əhatə edən 2000-dən çox KOM-u əhatə edən 15 sorğu. KOM-lar tərəfindən rəqəmsal texnologiyalar, xarici ticarət əməliyyatları, təlimə və ixtisaslı kadrlara ehtiyacın öyrənilməsi, klasterləşmə imkanlarının öyrənilməsi, korporativ idarəetmənin qiymətləndirilməsi, sahibkarların biznes mühitindən məmnunluq səviyyəsinin ölçülməsi).

2021-ci ildə Agentliyə vətəndaşlardan 5000-dən çox müraciət daxil olub, onlardan 1264-ü kiçik və orta sahibkarlığın maraqlarının müdafiəsi ilə bağlı olub. 1264 müraciətin 26 faizi dövlətdən biznesə və biznesdən biznesə platformaları çərçivəsində həllini tapıb, 61 faizinə qanunvericiliyin tələblərini izah edən müvafiq tövsiyələr verilib, 8 faizi isə digər aidiyyəti qurumlara göndərilib.

2021-ci ilin aprel ayında Yevlaxda Kiçik və Orta Biznes Evinin (KOB Evi) açılışı olub, bununla da KOS evlərinin sayını ikiyə çatdırıb (Xaçmaz və Yevlax şəhərləri də daxil olmaqla) (<http://interfax.az/view/828350>).

Hazırda Gəncə və Bakıda KOS evlərinin yaradılması istiqamətində işlər aparılır.

Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 08.09.2021-ci il tarixli Fərmanı ilə “Elektron Kiçik və Orta Müəssisələr Evi” portalı haqqında Əsasnamə” təsdiq edilib. Hazırda portalın fəaliyyətinin təşkili istiqamətində işlər aparılır.

2021-ci ildə 7 kiçik və orta biznes dostu Şirvan, Göyçay, Sabirabad, Salyan, İsmayıllı, Tərtər və Astara rayonlarında fəaliyyətə başlayıb. Hazırda KOS-a dəstək şəbəkəsi ölkənin 27 şəhər və rayonunu əhatə edir. KOM-ların dostları sahibkarlıq müəssisələri üçün əməliyyat dəstəyi və yerli xidmətlər təqdim edir.

Sahibkarların biznes sahəsində bilik və bacarıqlara çıxışını təmin etmək məqsədilə 2021-ci ildə 17 Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Mərkəzi (KOB) fəaliyyətə başlayıb. Beləliklə, ölkədə KOM-ların sayı 21-ə çatıb. Ümumilikdə, 2021-ci ildə KOM-lar üçün 1600-ə yaxın trening keçirilib, 17 min saatdan çox məsləhət xidməti göstərilib ki, onlardan 23 minə yaxın KOM, startap və sahibkarlar istifadə edib. biznes qurmaq arzusundadır. KOM-lar tərəfindən göstərilən bütün xidmətlər pulsuzdur. KOM-lar 2021-ci ildə 76 yeni KOM-un yaradılmasını dəstəkləyib.

Bundan əlavə, 180 maarifləndirici videodan ibarət onlayn təlim platforması (pulsuz) istifadəyə verilib və bu günə qədər 500-ə yaxın insan ondan istifadə edib.

Azərbaycan və Almaniya Beynəlxalq Əməkdaşlıq Cəmiyyəti (GIZ) Almaniya adından KOBİA-nın koordinasiya etdiyi “Azərbaycanın biznes ictimaiyyətində menecerlərin ixtisasının artırılması üzrə Almaniya-Azərbaycan birgə proqramı”-nın icra müddəti daha bir il uzadılıb. 3 il. Proqramdan 2021-ci ildə 29 sahibkar, 2009-2021-ci illərdə isə ümumilikdə 480 sahibkar və menecer faydalanmışdır.

2021-ci ildə Nazirlər Kabinetinin müvafiq qərarına əsasən, təhsil, elm, tədqiqat və dəstək sahəsində kiçik və orta sahibkarlıq layihələrinin maliyyələşdirilməsinə başlanılıb. Birinci qrant müsabiqəsinə 329 layihə daxil edilib, onlardan 15-i maliyyələşdirilib (yanacaq qənaəti, müxtəlif qurğuların və proqram təminatının hazırlanması, tullantıların təkrar emalı, tullantısız istehsal, beynəlxalq sertifikat və patentlərin alınması, qadınların işlə təmin olunması). Bu dəstək mexanizmi çərçivəsində hər bir layihə üzrə maksimum maliyyələşdirmə məbləği 20 000 manata qədərdir. 2021-ci ilin noyabr ayında elm və dəstək sahəsində ikinci qrant müsabiqəsi elan edildi (200 layihə təqdim olunub), nəticələri 2022-ci ilin fevralında açıqlanacaq.

Nazirlər Kabineti 29.01.2021-ci il tarixli qərarı ilə “Startapın müəyyən edilməsi meyarları”-nı təsdiq edib. Ötən may ayından etibarən mikro və kiçik müəssisələr Startap sertifikatları alıblar. Ötən il Agentliyə Startap Sertifikatı üçün 66 müraciət daxil olub, Ekspert Şurasının 8 iclası keçirilib. Bu günə kimi mikro və kiçik biznes subyektlərinə (kənd təsərrüfatı və aqrar biznes, mobil proqramlar, fintech, onlayn platformalar, innovativ həlləri olan istehsal müəssisələri, e-ticarət layihələri üçün) 32 Startap sertifikatı verilib. Başlangıç Sertifikatı KOS-ları sertifikatın alındığı tarixdən etibarən 3 il müddətinə gəlir vergisindən və innovativ fəaliyyətdən əldə edilən gəlirlər üzrə gəlir vergisindən azad edir.

2021-ci ildə sahibkarların müraciətləri əsasında 10 sahədə (karbonatlı və qazsız su, limonad, sabun, kartofsuz birdəfəlik karton və plastik məmulatların istehsalı, badamın daxili paylama kanallarına çıxış, dekorasiya məmulatlarının istehsalı, avtomobil hissələrinin satışı), tibbi və sosial xidmətlər) və KOBİA-nın təşəbbüsü ilə 4 istiqamətdə (mebel sənayesində zəruri olan pambıq gövdəsindən yarımfabrikatların istehsalı, lifsiz pambığın emalı zavodunun yaradılması, yaradılması pambıq, günəbaxan və qarğıdalı toxumlarından yemək yağlarının hazırlanması və əlavə məhsulların istehlakı zavodunun). KOM-ların rəqabətqabiliyyətli istehsalının stimullaşdırılmasına yönəlmiş daxili bazar araşdırması mexanizminin bir hissəsi olaraq, dövlət mikro sahibkarlıq subyektinin müraciəti əsasında aparılan hər bir daxili bazar araşdırmasının dəyərinin 80%-ni, sahibkarlıq subyektinin isə 50%-ni əhatə edir. tədqiqat. kiçik müəssisələrin tələbi ilə. Bu dəstək mexanizmi çərçivəsində orta sahibkarlıq subyektləri pulsuz təlim və seminarlardan, həmçinin informasiya dəstəyindən yararlanma bilərlər. Dəstəyin maksimal məbləği 20 000 (iyirmi min) manata qədərdir.

Mikro, kiçik və orta sahibkarlığın daxili və xarici bazarlara çıxışını, satışını dəstəkləmək məqsədilə 2021-ci ildə 30-dan çox KOM subyekti 6 sərgi və yarmarkada (2-si xaricdə, 4-ü ölkə daxilində) pulsuz iştirak edib. Bu sərgilər zamanı KOM-lar satış imkanlarının genişləndirilməsi və yeni tərəfdaşlıqlara dair 70-dən çox ikitərəfli görüş keçiriblər (<http://interfax.az/view/828350>).

KOBİA-nın dəstəyi ilə 2021-ci ildə sahibkarların, xüsusən də mikro və kiçik biznes subyektlərinin satış imkanlarını genişləndirmək üçün kobmarket.az portalı istifadəyə verilib. Portalda qeydiyyatdan keçmiş sahibkarlar artıq 90-dan çox onlayn mağaza, 1500-ə yaxın məhsul (ərzaq, avadanlıq, məişət texnikası, təmizlik, təmir-tikinti məhsulları, geyim, suvenirilər, əl işləri, aksesuarlar, kitab və dəftərxana ləvazimatı, musiqi alətləri və s.) yaradıblar.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 01.12.2021-ci il tarixli Fərmanı ilə “Mikro və kiçik müəssisələrin məhsullarının pərakəndə satış şəbəkələrində satışının genişləndirilməsinin dəstəklənməsi Qaydaları” təsdiq edilib. Yanvarın 21-dən etibarən mikro və kiçik bizneslər pərakəndə satış şəbəkələrinə çıxışı dəstəkləmək üçün müraciətləri qəbul etməyə başladılar. Dəstəyi KOBİA təmin edəcək. Mikro və kiçik sahibkarlara dəstək verilir. Bu dəstək çərçivəsində sahibkarın ticarət obyektində istifadə edəcəyi satış məntəqəsinin ölçüsü 50 sm, məhsulların ticarət meydançasında yerləşdirilməsi müddəti isə 3 aydır. Mikro sahibkarlıq subyekti istifadə etdiyi sahəyə görə icarə haqqının 20%-ni, kiçik sahibkarlıq subyekti isə 50%-ni ödəyəcək.

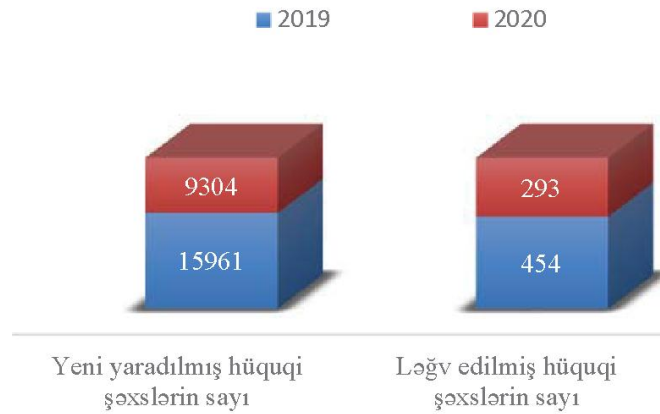
44 günlük müharibə başa çatdıqdan dərhal sonra işğaldan azad edilmiş ərazilərdə biznes qurmaqda maraqlı olan yerli və xarici sahibkarlardan müraciətlər gəlməyə başlayıb və bu proses hələ də davam edir. İndiyədək KOBİA-ya işğaldan azad edilmiş ərazilərdə biznes açmaq istəyən sahibkarlardan 945 müraciət daxil olub. Onlardan 446-sı investisiya layihələri, 499-u isə digər işlərin və xidmətlərin yerinə yetirilməsi (əsasən müqavilə əsasında) ilə bağlıdır. Müraciətlərin 27%-i tikinti, 27%-i ticarət və xidmət sahələri, 21%-i sənaye, 18%-i kənd təsərrüfatı və 7%-i turizm, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət, nəqliyyat və logistika sahələrinə aiddir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpaı, onların istehsal və təsərrüfat zəncirinə yenidən inteqrasiyası üçün tikinti işlərində dövlət-özəl tərəfdaşlıq (PPP) modelindən geniş istifadə ediləcəyi gözlənilir.

2.2. Azərbaycan sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin göstəricilərinin statistik təhlili

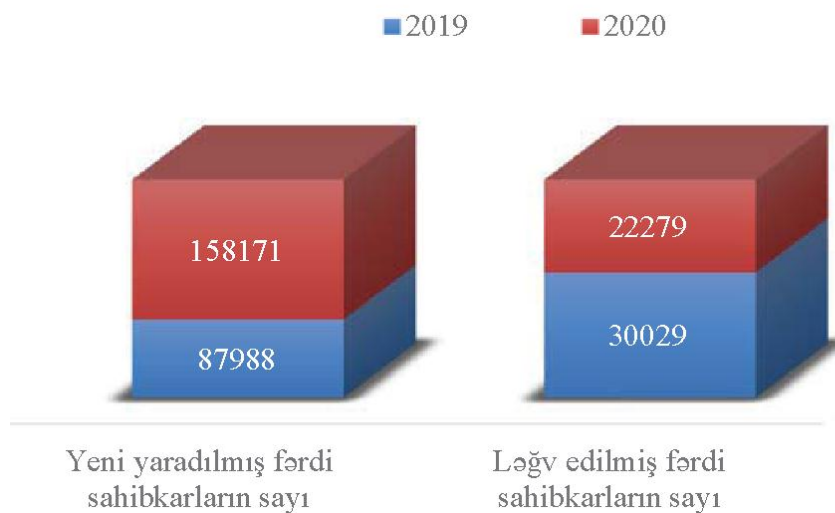
2020-ci ilin sonuna ölkədə rəsmi qeydiyyatdan keçmiş mikro, kiçik və orta subyektlərin sayı 2019-cu illə müqayisədə 12,7 faiz artaraq 1 130 048 ədədə, yeni yaradılmış MKO-ların sayı isə 61,1 faiz artaraq 167 475 ədədə çatıb. bir il ərzində. 2020-ci ildə isə əksinə, ləğv edilənlərin sayı 26,0 faiz azalaraq 22 572 ədəd təşkil edib. Yeni yaradılan MKO-ların sayının artması fərdi sahibkarların sayının (79,8%) artması ilə birbaşa bağlıdır.

Qrafik 3: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş hüquqi şəxslərin sayı

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Qrafik 4: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş fərdi sahibkarların sayı

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

2020-ci il ərzində fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin sayı da artaraq əvvəlki illə müqayisədə 271 304 ədəddən 316 370 ədədə çatıb. Təsərrüfat subyektlərinin 47,6 faizi Bakıda, 52,4 faizi isə digər rayonlarda fəaliyyət göstərib.

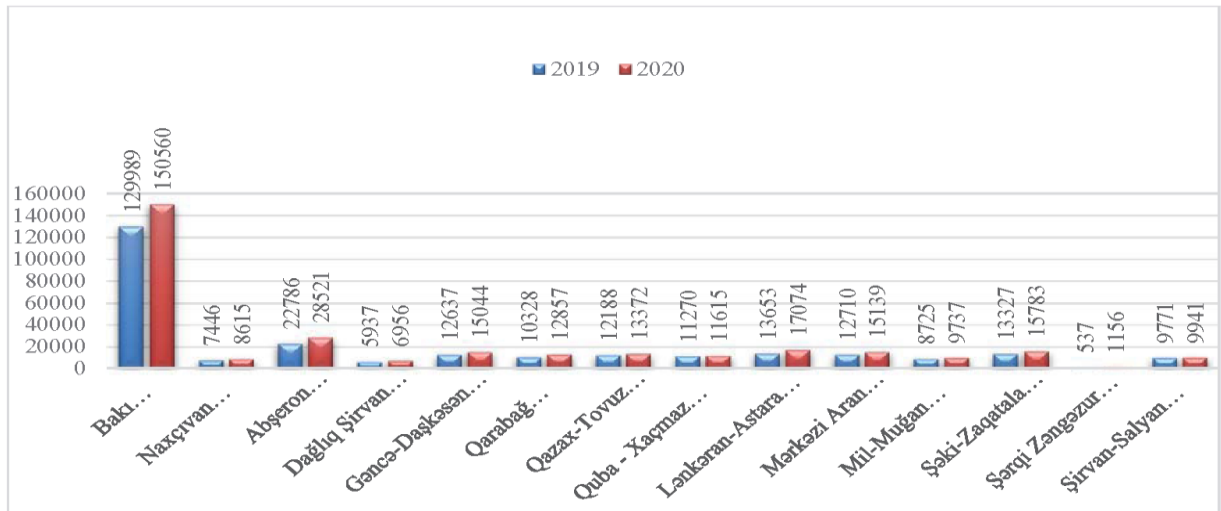
Qrafik 5: Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin say strukturu

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

2020-ci ilin sonunda MKO müəssisələri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyər əvvəlki illə müqayisədə nominal ifadədə 1,2 faiz azalaraq 10,9 milyard manat təşkil edib ki, bu da ölkə iqtisadiyyatında yaradılmış əlavə dəyərin 16,7 faizini təşkil edir. Qeyri-neft-qaz sektorunda bu rəqəm 10,7 milyard manat olmaqla ölkənin qeyri-neft-qaz sektorunda daxil olan əlavə dəyərin 23,7 faizini təşkil edib. Əlavə dəyərin 29,4%-i ticarət, 14,5%-i tikinti, 13,5%-i sənaye, 3,7%-i kənd təsərrüfatı, qalanları isə xidmət göstərən sahibkarların payına düşüb.

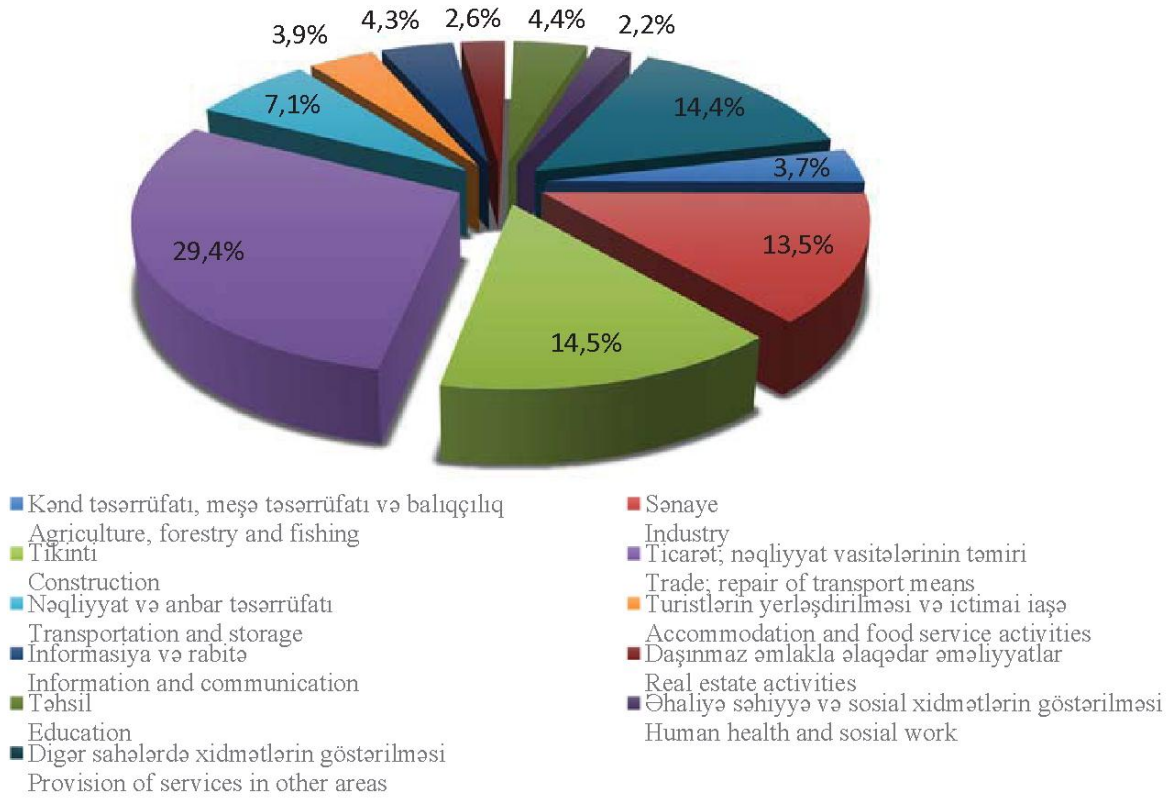
Qrafik 6: Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

MKO-ların təsərrüfat subyektlərinin işçilərinin sayında müsbət dinamika müşahidə olunub. Belə ki, 2019-cu illə müqayisədə 2020-ci ildə müzdlə işləyənlərin sayı 5,0 faiz artaraq 348 723 nəfər olub. Müzdlə işləyənlərin 78,0 faizi qeyri-dövlət, 22,0 faizi dövlət müəssisələrində çalışıb. MKO işçilərinin 25,5 faizini qadınlar təşkil edir.

Qrafik 7: MKO sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü

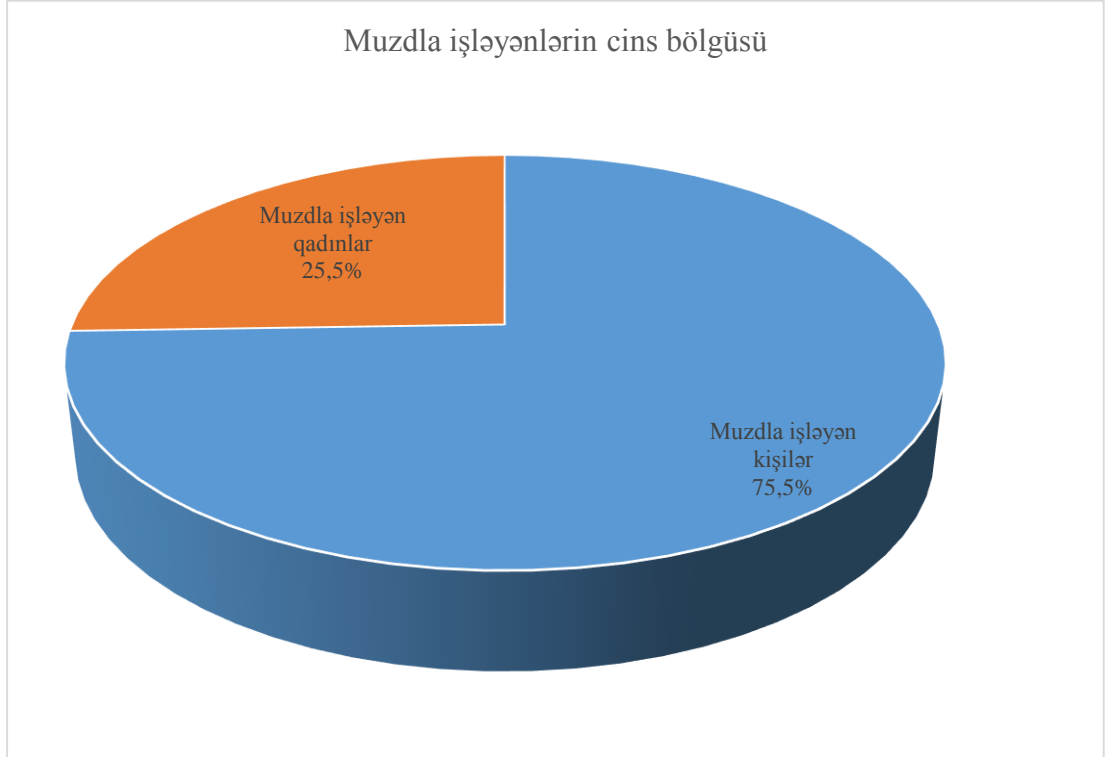

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Muzdlə işləyənlərin 5,2 faizi kənd, meşə və balıqçılıqda, 23,0 faizi sənayedə, 16,8 faizi tikintidə, 15,9 faizi ticarətdə, 39,1 faizi isə xidmət sahələrində çalışıb.

MKO müəssisələrində işçilərin sayı əvvəlki illə müqayisədə artsa da, onların bütün fəaliyyət göstərən müəssisələrdə işçilərin ümumi sayında xüsusi çəkisi 2019-cu ildəki 43,7%-dən 42,1%-ə qədər azalıb ki, bu da iri müəssisələrdə çalışan işçilərin sayına uyğundur. əvvəlki ilə nisbətən daha sürətli artım (27,2 faiz) hesabına baş verib.

Qrafik 8: MKO sahibkarlıq subyekti olan müəssisələrdə muzzla işləyənlərdə qadın və kişilərin xüsusi çəkisi

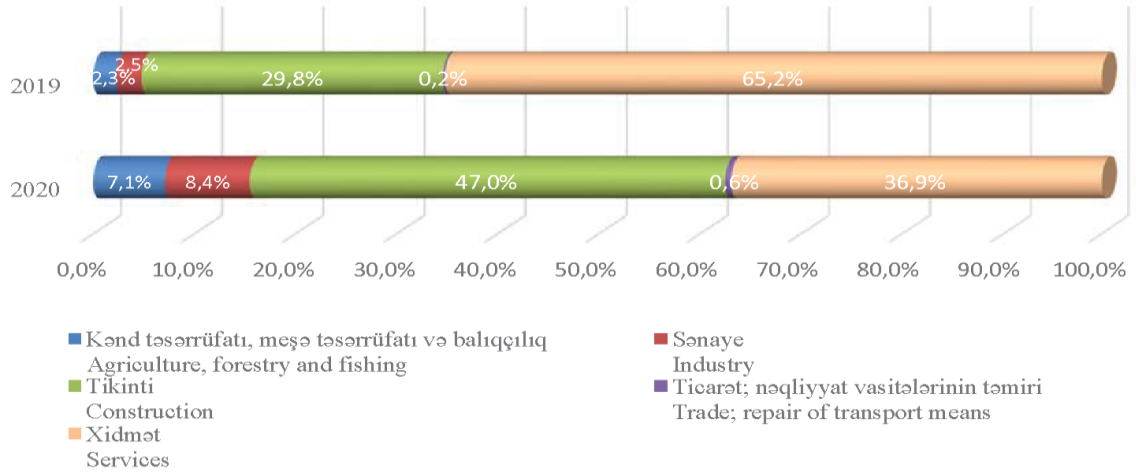
Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

2020-ci ildə əsas kapitalla investisiyaların 80 faizindən çoxu daxili, qalan hissəsi isə xarici mənbələr hesabına həyata keçirilib. 2019-cu illə müqayisədə MKO müəssisələri üçün əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyaların ümumi həcmində ümumilikdə 21,9% azalma müşahidə olunur. Əvvəlki dövrlərlə müqayisədə kapital qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsində müəssisələrin şəxsi vəsaitlərinin rolu artmış, bank kreditləşməsinin rolu isə azalmışdır.

Kənd təsərrüfatı, sənaye, tikinti və ticarət sahələrində iqtisadi fəallığın artmasına baxmayaraq, xidmət sahələrinə investisiya qoyuluşunun kəskin azalması bütövlükdə ölkəyə investisiya qoyuluşuna təsir göstərmişdir. İnteraksiyaların artıb-azalmasına səbəb pandemiya dövründə karantin məhdudiyyətlərinin müəssisələrin fəaliyyətinə birbaşa və ya dolaylı təsiri, iqtisadi aktivliyin zəifləməsi, o cümlədən il ərzində sahibkarlıq subyektlərinin ölçü kateqoriyalarının dəyişməsi olub.

Regional kontekstdə əvvəlki illə müqayisədə əsas kapitalla investisiyaların ən çox azalması (83,9 faiz) Mil-Muğan iqtisadi rayonunda, ən çox artım isə (239,6 dəfə) Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunda müşahidə olunub.

Qrafik 9: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə MKO sahibkarlıq subyektləri tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar, faizlə

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Cədvəl 3: Kiçik və orta biznesin əsas makroiqtisadi göstəriciləri

Göstəricilər	2019			2020		
	Cəmi	o cümlədən		Cəmi	o cümlədən	
		Kiçik	Orta		Kiçik	Orta
Yaradılmış əlavə dəyər*, milyon manat	11 071,7	1 423,2	4 747,7	10 941,0	1 617,9	4 867,9
İşçilərin sayı**, min nəfər	332,2	85,1	206,9	348,7	92,1	215,7
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	531,0		624,6	612,3	533,8	714,4
Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat	3 422,2	494,2	2 412,5	2 674,1	380,4	1 323,5
Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektləri	271 304,0	5 956,0	2 726,0	316 370,0	5 943,0	2 710,0

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

2021-ci il yanvarın 1-nə dövlət qeydiyyatına alınmış sahibkarlıq subyektlərinin 92,1 faizini mikro, 5,3 faizini kiçik, 2,1 faizini isə orta sahibkarlıq subyektləri təşkil edir.

Bu gün ölkədə bir sıra təşkilatlar, o cümlədən Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOB) sahibkarlara, xüsusən də KOS-lara müxtəlif dəstəklər verir, güzəştlər və dövlət dəstəyi göstərir, həmçinin bir sıra institusional mexanizmlərə malikdir. Belə ki, fərdi sahibkarların - mikro sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin 75 faizi, hüquqi şəxslərin - mikro sahibkarlıq subyektlərinin gəlirlərinin 75 faizi vergidən azad edilib. Eyni zamanda, mikro sahibkarlıq subyektləri (əsas vəsaitlərinin ilin əvvəlinə qalığı dəyəri 1 000 000 manatdan artıq olanlar istisna olmaqla) əmlak vergisini ödəməkdən azaddırlar.

“Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən, dəyəri 3 milyon ABŞ dolları və ya ondan aşağı olan malların (işlərin, xidmətlərin) dövlət satınalmaları yalnız KOS-ların iştirakı ilə, açıq tender üsulu ilə elektron satınalma yolu ilə həyata keçirilir. üsul. Agentlik həmçinin mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə daxili bazarın araşdırılması, təhsil, elm, tədqiqat və layihələrə dəstək, satış imkanlarını artırmaq üçün ixtisaslaşdırılmış sərgilərdə pulsuz iştirak, bilik və bacarıqların təkmilləşdirilməsi üçün pulsuz təlim və konsaltinq xidmətləri göstərmək, sosial sahibkarlığın inkişafı və s. Kiçik və orta sahibkarlığın maraqlarının müdafiəsi, biznes təşəbbüslərinin dəstəklənməsi respublikanın 24 şəhər və rayonunda fəaliyyət göstərən “KOB-lərin dostu” şəbəkəsi vasitəsilə həyata keçirilir. KOM-ların sahibkarlıq sahəsində bilik və bacarıqlarının artırılması Bakı, Sumqayıt, Xaçmaz, Şəki və Yevlaxda yerləşən KOS İnkişaf Mərkəzləri vasitəsilə təmin edilir. Xaçmaz və Yevlaxda yerləşən KOS evlərində müxtəlif dövlət və özəl qurumlar sahibkarlara vahid məkanda xidmət göstərir. Ölkədəki müəssisələrin böyük əksəriyyətinin kiçik və orta sahibkarlıqdan ibarət olması onların iqtisadiyyatda payını artırmaq üçün böyük potensiala malik olduğunu göstərir.

2021-ci il iqtisadi hadisələrlə çox zəngin oldu. İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda genişmiqyaslı bərpa işlərinə başlanılıb, Bakı-Tbilisi-Ceyhan kəməri ilə 500 milyonuncu ton neft nəql edilib, Azərbaycan və Türkmənistan “Dostluq” yatağının birgə işlənməsinə dair razılığa gəlib, qeyri-neft ixracı tarixi həddə çatıb.

O qədər hadisələr olub ki, onları sadalamaq üçün bir məqalə kifayət etmir, ona görə də əsas hadisələrlə kifayətlənəcəyik.

Keçən il dünya üçün ikinci “koronavirus” ili oldu. Əgər 2020-ci ildə hamı şok yaşayıbsa və qlobal iqtisadiyyat ciddi zərbə alıbsa, 2021-ci ildə dünya tədricən bərpa olunmağa başlayıb.

Azərbaycan üçün 2021-ci il, ilk növbədə, bərpa ilidir. Yanvar-noyabr aylarında ölkənin ÜDM-i (sonradan statistik məlumatlar hələ mövcud deyil) 2020-ci ildəki 4,3% azalmadan sonra 5,3% artıb. Qeyri-neft iqtisadiyyatında əhəmiyyətli artım qeydə alınıb - bir il əvvəlki 2,6% azalmaya qarşı 6,4%.

Koronavirus məhdudiyyətləri bütün dünyada məhsul tədarük zəncirlərində fasilələrə səbəb olmasına baxmayaraq, ötən illər ərzində qurulmuş baza bu il belə yüksək artıma imkan verən şeydir.

Qarabağ işğaldan azad edildikdən dərhal sonra bu bölgədə genişmiqyaslı bərpa işlərinə başlandı. Görülən işlərin həcmi heyvətəməlidir - demək olar ki, bütün rayonda yeni yollar çəkilir, Füzulidə Qarabağın ilk beynəlxalq hava limanı istifadəyə verilir, Ağdam sənaye parkı və "Araz vadisinin iqtisadi zonası" tikilir, 4800 arı ailəsi tikilir. Kəlbəcər və Laçın rayonlarına köçürülüb, turizm marşrutları hazırlanır, Şuşi, Ağdam və digər yaşayış məntəqələrinin tam bərpası davam etdirilir.

Yeniləşən Qarabağın "siması"na çevriləcək "Ağıllı kənd" və "Ağıllı şəhər" layihələrini ayrıca qeyd etmək yerinə düşər. Heç kimə sırr deyil ki, hökumətin planlarına görə işğaldan azad edilən ərazilər yüksək texnologiyalar zonasına çevriləcək. Hazırda respublikanın ilk "ağıllı kəndi" Zəngilan rayonunda yaradılır.

İndi layihənin həyata keçirildiyi Ağalı kəndində 200 ev tikilir, 360 yerlik məktəb, 60 yerlik uşaq bağçası və digər mülki tikinti işləri aparılır.

Layihə 5 komponentdən ibarətdir: mənzil, istehsal, sosial xidmətlər, ağıllı kənd təsərrüfatı və alternativ enerji infrastrukturunu.

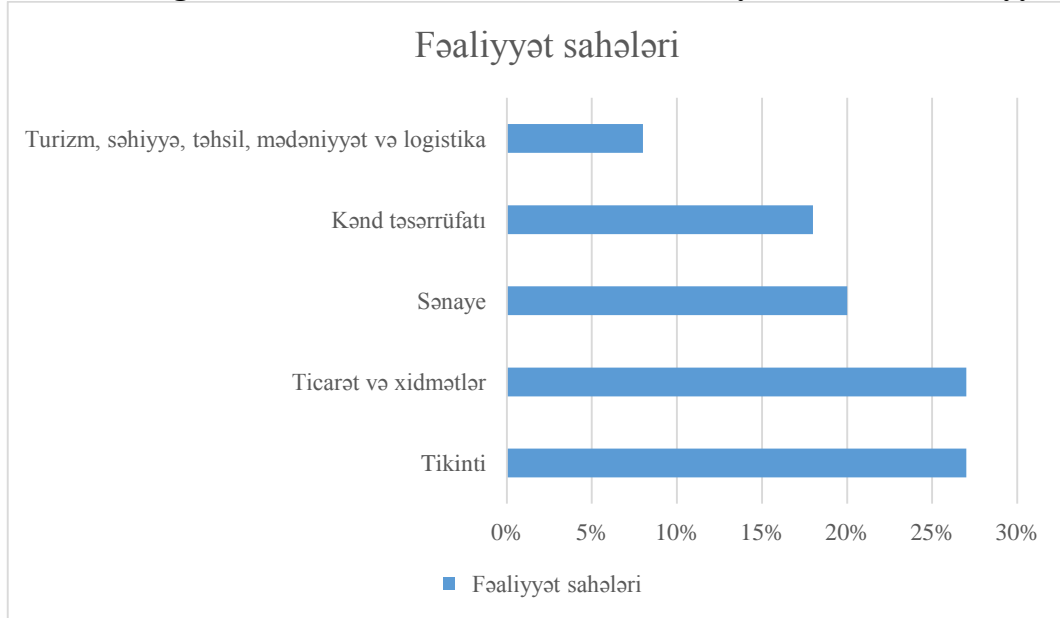
Burada Azərbaycanda ilk dəfə olaraq "Huawei" şirkətinin "AirPON" texnologiyasından istifadə olunacaq ki, bu da fiber-optik xətlərin çəkilişini 10 km-dən 1 km-ə endirəcək və 100 meqabitə qədər simsiz internet təmin edəcək.

Kənddə məşhur italyan pendiri mozzarella di buffala istehsal olunacaq, 300-400 baş camış üçün ferma tikiləcək. Sonradan iribuynuzlu mal-qaranın sayı 1000 başa çatdırılacaq. Təsərrüfat İsrail şirkəti tərəfindən tikiləcək. Burada gübrə və bioqaz istehsalı üçün peyin emal olunacaq, təmizlənmiş tullantı suları təkrar istifadə olunacaq, günəş enerjisindən əldə edilən elektrik enerjisi istehlak ediləcək.

Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonlarının böyük potensialı var. Yalnız Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu yaxın illərdə ölkə iqtisadiyyatının 4%-ni təşkil etməyə qadirdir. Bu o deməkdir ki, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda yaxın gələcəkdə 3 milyard manata yaxın kənd təsərrüfatı və sənaye məhsulları istehsalı mümkündür.

Sahibkarlar da rayonun potensialını başa düşürlər. Ərazilərin bərpası və minalardan təmizlənməsi işlərinin hələ başa çatmamasına baxmayaraq, artıq minə yaxın investor burada işləmək üçün icazə almaq üçün Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinə müraciət edib.

Qrafik 10: İşğaldan azad olmuş ərazilərdə işləmək istəyən şirkətlərin fəaliyyət sahələri

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyinə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə işləmək istəyən 929 şirkətdən müraciət daxil olmuşdur. Onların 27 %-i tikinti sektoru, 27%-i ticarət və xidmətlər, 20%-i sənaye, 18%-i kənd təsərrüfatı, 8%-i turizm, səhiyyə, təhsil, mədəniyyət və logistika sahəsindən olan şirkətlərdir.

III FƏSİL. SAHİBKARLIQ SUBYEKTLƏRİNİN FƏALİYYƏTİNİN STATİSTİK QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsinin təkmilləşdirilməsinin xarici təcrübəsi

Sahibkarlıq əksər inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatının tərkib hissəsidir. Onlar məşğulluğun təmin edilməsi, rəqabət mühitinin yaradılması, innovativ fəallığın qorunması, sosial bərabərsizliyin aradan qaldırılması kimi bir sıra mühüm sosial-iqtisadi funksiyaları yerinə yetirirlər. Kiçik və orta 6 biznes sektoru ÜDM-in əhəmiyyətli hissəsinin yaradılmasında iştirak edir (6-sı 50%-dən çox) və əhalinin əksəriyyətini (iqtisadi fəal əhalinin 50-70%-i) işlə təmin edir.

Kiçik və orta sahibkarlığın uğurlu fəaliyyəti iqtisadiyyatın bərpası üçün əlverişli şərait yaradır. Kiçik müəssisələrin əhalinin məşğulluğu, istehsal güclərindən istifadə edilməsi və ölkənin sahibkarlıq fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün yol və imkanlar yarada bilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Məhz bu səbəblərdən inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik biznes üçün dövlət tərəfindən əlverişli şərait yaradılır (Блудов А.М. 2011: с.13).

Bu problemi Aİ timsalında nəzərdən keçirək. Kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi ilə bağlı dövlət siyasəti xüsusi dövlət orqanı vasitəsilə həyata keçirilir. Hər ölkənin özünəməxsusluğu var. Məsələn, ABŞ-da SBA, Böyük Britaniyada isə SBS, Almaniyada DG VIII, Yaponiyada METI, Macarıstanda Müəssisənin İnkişafı üzrə Milli Şura, Polşada isə Sənətkarlıq, Kiçik və Orta Müəssisələr Şöbəsi. Bütün bu şöbələrin səlahiyyətləri və funksiyaları oxşardır. Təbii ki, fərqlər var. Və bu fərqlər ondan ibarətdir ki, təbəçilik iyerarxiyası hər bir departamentdə və şirkətlər arasında şöbələrin qarşılıqlı fəaliyyətində fərqlidir (Pierre A. 2020).

Azərbaycanda belə bir sahibkarlıq təşəbbüsü kifayət qədər uzun müddət yatırıldı. Bütün hakimiyyətin gücü uzun müddət güc aparatını dəstəkləməyə yönəldi. Hesab edirəm ki, SBA Azərbaycan üçün daha uyğundur. Azərbaycanda sahibkarlığa dəstək verən dövlət orqanlarının yaradılması təcrübəsi artıq mövcuddur. Və bu

təcrübə göstərdi ki, müəyyən vasitə və səlahiyyətlərin olmaması sahibkarlıqla bağlı dövlət siyasətinin səmərəli həyata keçirilməsinə imkan vermir. Lakin Hökumət yanında Sahibkarlığa Kömək və İnkişaf Departamenti kimi qurumun yaradılması müəssisələrin bir sıra problemlərini həll etməyə, onlara dövlət tərəfindən güclü dəstək verməyə imkan verir. Məsələn, ABŞ-da SBA federal büdcədən maliyyələşən geniş nümayəndəliklər və şirkətlər şəbəkəsini təşkil etmişdir (Блудов А.М. 2011: с.46).

Qısaca olaraq, müəssisələr üçün bəzi dəstək növlərini qeyd etmək lazımdır və onlar xarici ölkələrdə geniş istifadə olunurdu və Azərbaycanda da səmərəli istifadə edilə bilər. Bunlara təqaüdə çıxmış məsləhətçi 6 hüquq menecerləri daxildir. Büro müəssisəyə səfərlə bağlı məsləhət yardımı göstərir. Bu təcrübə ölkəmizdə də fəal şəkildə tətbiq oluna bilər. Bu, məsələn, yerli biznesə dəstək strukturları ilə əməkdaşlıqda maraqlı olan pensiyaçılar haqqında məlumat yaratmaqla edilə bilər.

Nəzərdən keçirilən ölkələrdə, yəni ABŞ, Almaniya, Yaponiya və s.-də müəssisənin inkişafı üçün hansısa növ külli miqdarda kredit, eləcə də bir növ texniki yardım alması üçün o, fəaliyyətinin bütün aspektləri obyektiv məlumat verməyə borcludur. Bu, riskləri əhəmiyyətli dərəcədə azaldır. Azərbaycanda məhdud resurslara diqqət yetirərək, maliyyə yardımı üçün çoxlu müraciətlər və bu kreditlərin geri qaytarılmamasının yüksək faizi ilə müəssisələrin məcburi obyektiv diaqnostikasının aparılması vacibdir. Kreditləri dəstəkləmək və təmin etmək üçün dövlət zəmanətlərinin verilməsi müəssisələr üçün bir növ dolaylı maliyyə dəstəyinin kifayət qədər güclü rıçağıdır. Belə proqramlar ABŞ, Yaponiya, Almaniya və başqa ölkələrdə mövcuddur. Belə bir sistemin inkişafı baza müəssisəyə dəstək resurslarını genişləndirməyə kömək edəcəkdir.

Məqsədi sahibkarlığa kredit vermək olan özəl investisiya şirkətlərinin yaradılması təcrübəsi də maraqlıdır. Bu təcrübə ABŞ, İngiltərə, Yaponiya və s.-də geniş yayılmışdır. Bu şirkətlər üçün sahibkarlığın kreditləşdirilməsinin stimulu həmin təşkilatların müəssisələrin mənfəətində iştirak etmək imkanıdır. Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərin hamısından yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə sahibkarlığın inkişafının bir neçə əsas meyillərini ayırd etmək olar.

Birinci tendensiya müəssisələrə daha çox sərbəstliyin verilməsini, yəni onlara

inzibati təzyiqin azaldılmasını əhatə edir. Bu halda dövlət siyasəti maksimum dəstəyə yönəlib. Prioritetlərdən danışarkən burada sosial komponenti qeyd etmək yerinə düşər. Beləliklə, ABŞ-da kiçik müəssisələrin çox sürətli böyüməsi onların azadlığının və dövlət tərəfindən dəstəyinin genişlənməsi, eləcə də güclü dövlət müdaxiləsinin azalması ilə nəticələndi. Avstraliyada rəqabətə yönəlmiş və ona mənfi təsir göstərən tənzimləyici qanun layihələrinin qəbuluna mane olan bir sistem yaradılmışdır.

Bu tənzimləyici islahatın məqsədi bazarların fəaliyyətinin səmərəliliyini artırmaqdır. Bu məqsədə çatmağın əsas yolu özünü-tənzimləmə yolu ilə müəssisənin məsuliyyətini artırmaqdır. Tənzimləmənin ümumi prinsiplərini qeyd edirik:

- sağlam rəqabət istehlakçıya fayda verir;
- bazar qüvvələri resursların rəşional və bərabər paylanmasına nail ola bilmədikdə və ya tarazlığa nail olmaq üçün yüksək məsrəflər lazım olduqda hökumət iqtisadiyyata müdaxilə variantlarını nəzərdən keçirir;
- Pulsuz davranış qaydaları.

Bazarın fəaliyyətinə müdaxilənin zəruriliyi sübut olunarsa, ilk növbədə ən yumşaq variantın - özünü-tənzimləmənin həyata keçirilməsinin mümkünlüyünü öyrənmək lazımdır. Əgər bu kömək etmərsə, onda kvazi tənzimləmə üsulu nəzərdən keçirilir. Və artıq ekstremal vəziyyətdə - birbaşa dövlət müdaxiləsi.

Xarici ölkələri nəzərə alaraq qeyd etmək istərdim ki, məsələn, Almaniyada dövlət iqtisadi proseslərə yalnız o halda müdaxilə edə bilər ki, özəl sektor mövcud fəaliyyət şəraitinə lazımi dərəcədə uyğunlaşa bilmir. Burada dövlət tənzimlənməsinin bazar iqtisadiyyatı qaydalarına uyğunluğu prinsipi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu prinsipin mənası ondan ibarətdir ki, rəqabət üçün xüsusi şərtlər nəzərdə tutulur. Bu səylər mümkün qədər çox kiçik və orta müəssisələrin saxlanmasına yönəlib. Almaniyada antiinhisar qanunlarından söz düşmüşkən, belə qanunlar müəyyən subyektlərin bazarda hökmranlıq etməsinə mane olur. Belə olan halda ölkədə dövlət dəstəyinə deyil, sahibkarlığın müstəqilliyinə böyük önəm verilir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin ikinci istiqaməti onun dəstəklənməsidir. Fransa təcrübəsinin təhlili göstərdi ki, müəssisələrin periferiyaya

köçürülməsinin stimullaşdırılması var. Təşkilatlar kapital qoyuluşları üçün məqsədli kreditlər alırlar. Məqsəd zəif bölgələri inkişaf etdirməkdir.

ABŞ-da çoxlu sayda “biznes inkubatorlar”ın yaradılması qeyd olunur. Onların vəzifəsi bələdiyyə orqanlarından alınan vəsaitlər; sənaye korporasiyalarının köməyi, eləcə də sahibkarların icarə haqqı və satışın faizləri hesabına qrantların köməyi ilə fəaliyyət göstərən yeni müəssisələrin yaradılmasına kömək etməkdir. Texnoparkların tikintisi genişlənir, burada bələdiyyə orqanları mühüm rol oynayır. Xüsusi istehsal sahələri yaradaraq, sonradan onları müxtəlif sənaye sahələrini yerləşdirmək üçün bu saytlara ehtiyacı olan sahibkarlara satırlar (Масленников М.Н. 2012: с.121).

Çində müəssisələrə dövlət dəstəyi təcrübəsi də böyük maraq doğurur. Burada kiçik və orta müəssisələrin investisiya fəaliyyətini təşviq etmək üçün investisiyalar Azərbaycan avadanlıqlarına yönəldildiyi təqdirdə gəlir vergisi azaldılır. Macarıstanın təcrübəsini öyrənərək qeyd edirik ki, ölkədə vergi güzəştlərinin aşağıdakı qrupları fərqləndirilir, yəni: ümumi vergi güzəştləri; R&D inkişafı üçün stimullar; kiçik və orta biznes nümayəndələri üçün güzəştlər. Faydaların ölkəmiz üçün belə qruplaşdırılması, fikrimizcə, həm də faydalı və maraqlı idi.

Kiçik idarəetmə formalarının kiçik biznesinin inkişafı inhisar bazarında çox çətindir və çox vaxt tamamilə qeyri-mümkündür. İnkişaf etmiş ölkələrdə rəqabətin dəstəklənməsi inhisarlaşma prosesinə güclü qanunvericilik nəzarətinə əsaslanır. Azərbaycanda iqtisadiyyatın strukturunda hasilat sənayesindən əldə olunan gəlirlərin üstünlük təşkil etdiyinə görə bazarın inhisarlaşması yüksək səviyyədədir.

Antiinhisar tənzimlənməsinin erkən təcrübəsini nəzərdən keçirək. Bu günə qədər antiinhisar tənzimlənməsinin üç sistemi inkişaf etmişdir:

1. Amerika sistemi inhisarçılıq praktikasının formal qadağası prinsipinə əsaslanması ilə fərqlənir. Bu, antiinhisar tənzimləmə sisteminin ən rəsmiləşdirilmiş və kifayət qədər sərt paradiqmasıdır. Bu sistemdə milli bazarda rəqabətin saxlanması maraqları aydın prioritet təşkil edir.

Amerikanın antiinhisar siyasəti üç federal qanuna əsaslanır: Federal Ticarət Komissiyası Aktı və Şerman və Kleyton Aktları. Şerman qanununu nəzərə alaraq

qeyd edirik ki, onun əsas məqsədi azad sahibkarlıq və qeyri-sağlam məhdud rəqabət üçün şərait yaratmaqdır. Qanun istehlakçıların rifahının yaxşılaşdırılmasına və Əlverişli istehsalçılara ədalətsiz və irrasional olaraq yenidən bölüşdürülməsinin qarşısını almağa yönəlib. Qanun, həmçinin, sahibkarların (trestlərin) birliklərinə və dövlətlər arasında ticarəti məhdudlaşdırma biləcək hərəkətlərə qadağa qoyur. Qanun inhisarçılığını qadağan edir (Ryan D. 2014: p.9).

2. Aİ ölkələrində Avropa sistemi qəbul edilmişdir. Bu sistem inhisarların nəzarəti və tənzimlənməsi prinsipinə əsaslanır. Yəni inhisarçılıq fəaliyyəti qadağan olunmur. Qanunda göstərilən şərtlərin pozulması halları olmadıqda icazə verilir. Bu sistemi xaricdən gələn rəqabətə münasibətdə proteksionist adlandırmaq olar.

Avropa və Amerika sistemlərini müqayisə etsək, qeyd etmək yerinə düşər ki, Avropa sistemində rəqabəti qorumaq milli istehsalçıları qorumaqdan daha az prioritetdir. Bu günə qədər Avropa Komissiyası dörd fəaliyyət sahəsini tənzimləyir:

- rəqabət əleyhinə sazişlərə nəzarət;
- firmaların birləşməsinə nəzarət; iqtisadiyyatın təbii inhisara aid olan sahələrinin liberallaşdırılması;
- dövlət yardımının tənzimlənməsi.

Hər bir Aİ ölkəsinin öz antiinhisar qanunları var. Bütün bunlar pozuntu AB-dən kənara çıxana qədər (rəqabətin məhdudlaşdırılmasına təsir göstərmir). Eyni zamanda, Avropa Komissiyası Aİ üzvlərinin bu fəaliyyətlərinə müdaxilə etməyəcək.

3. Yapon sistemini nəzərə alaraq qeyd edirik ki, inhisarların məhdudlaşdırılması və daxili bazarda rəqabətin saxlanması öz prioritetinə görə ümumi ixrac yönümlülüyündən heç də geri qalmır. Bundan əlavə, o, bu vəzifəyə tamamilə tabedir. Beynəlxalq bazarlarda mövqelərin yüksək keyfiyyətli və effektiv saxlanılmasını təmin etmək üçün sistem şirkətlərarası qarşılıqlı əlaqə formalarına imkan verir. Kiçik və orta biznes assosiasiyalarının fəaliyyəti də qeyd olunub. Üstəlik, onlar sahibkarlar və hakimiyyət orqanları arasında münasibətlərdə vasitəçi rolunu həyata keçirirlər. Yapon sistemində effektiv özünütənzimləmə tək cədvəl kodexsinin deyil, həm də onun mühafizəsi mexanizmlərinin mövcudluğunu nəzərdə tutur. Özünütənzimləmə sxemlərinin yaradılması üçün əsas stimül əlavə mənfəətin

əldə edilməsidir. Özünütənzimləmə sxemlərinin sayında artım var. Biznesin özbaşına problemi həll edə bilməməsi halında dövlətin müdaxilə etmək niyyəti özünütənzimləmənin inkişafı üçün stimül yaratmağa səbəb oldu. İnkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsinin göstərdiyi kimi, mülkiyyət formalarının plüralizminə və sahibkarlıq fəaliyyətinin azadlığına əsaslanan bazar iqtisadiyyatının mövcudluğu həm bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının, həm də onun dövlət tənzimlənməsi sistemini qorumadan mümkün deyildir. Dövlət tənzimlənməsinin hüquqi təbiəti cəmiyyətin sosial həyatının, o cümlədən iqtisadiyyatın özünün təşkili sistemidir. Dövlətin fəaliyyətinin zəifləməsinin səbəbi iqtisadiyyatın özünütənzimlənməsinin daha yüksək səmərəliliyidir və əksinə deyil. Bununla əlaqədar deyə bilərik ki, bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsi iqtisadi inkişafın, iqtisadi münasibətlərin müəyyən qanunauyğunluğunu ifadə edən obyektiv xarakter daşıyır. Yuxarıdakıları dövlətin sahibkarlıq fəaliyyəti sahəsində ictimai maraqları qoruduğu bəzi sahələrin timsalında daha ətraflı görmək olar:

- dövlət və ictimai ehtiyacların təmin edilməsi;
- dövlət büdcəsinin formalaşdırılması;
- ətraf mühitin mühafizəsi və yerin təkindən istifadə;
- rəqabət azadlığının həyata keçirilməsi, inhisarçılıqdan müdafiə;
- ölkəmizin iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası;
- mal və xidmətlərin keyfiyyəti və təhlükəsizliyi.

Eyni zamanda, hazırda iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin rolunun artması tendensiyası müşahidə olunur. Göründüyü kimi, bazar iqtisadiyyatının əsas institutlarının inkişafına maneələrin formalaşmasını istisna etməklə, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin rolunun yüksəldilməsi dərəcəsinə ciddi nəzarət edilməlidir. Əks halda, dövlət tənzimləyicisinin ilkin müsbət təsiri mənfi xarakter alır.

Azərbaycanda və xaricdə kiçik və orta biznesi öyrənib müqayisə etdikdən sonra Qərb biznes modelinin ənənəvi olduğunu görmək və müəyyən etmək olar. Belə bir model cəmiyyət tərəfindən kifayət qədər müsbət qiymətləndirilir (Морозов В.А. 2012: с.82).

Qərbdə kiçik biznes müəssisələri əsasən yüksək ixtisaslaşmışdır, lakin eyni zamanda onlar sürətlə yenidən profilləşdirmə potensialını saxlayırlar. Kiçik və orta sahibkarlıq dövlət orqanları tərəfindən hüquqi dəstək alır. Kiçik və orta biznesə gəldikdə, Azərbaycan üçün bu, iqtisadi fəaliyyətin kifayət qədər yeni formasıdır. O, öz resursları və ya investorların, iri müəssisələrin vəsaitləri hesabına təşkil edilir. Kiçik və orta biznes üçün aşağıdakı xüsusiyyətlər xarakterikdir:

- 1) ilkin borc kapitalı daha az istifadə olunur;
- 2) kifayət qədər yüksək xərclər;
- 3) sürətli yenidən profilləşdirmə faydaları çox az istifadə olunur;
- 4) marketinqdə vasitəçilərlə münasibətlər qeyri-bərabərliyi ilə seçilir;
- 5) hakimiyyətdən çox güclü asılılıq var;
- 6) fəaliyyətin xüsusi “kölgə” aspektləri formalaşmışdır.

Azərbaycan kiçik biznesi də əhəmiyyətli regional fərqlərlə xarakterizə olunur. Azərbaycanın bir çox bölgələrində kiçik və orta müəssisələrin fəaliyyətinin artıq formalaşmış strukturu heç bir şəkildə izah edilə bilməz. Çox vaxt bu formalaşma prosesi özbaşına baş verir.

Dövlət vergi güzəştlərinin tətbiqi, qrantların ayrılması, təhsil proqramlarının və təlim proqramlarının həyata keçirilməsi və s. yolu ilə sahibkarlara dəstək verir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin tənzimlənməsi və dəstəklənməsi prosesləri federal, regional və bələdiyyə səviyyələrində həyata keçirilir. Eyni zamanda, tənzimləyici təsirin dərəcəsi əhəmiyyətli dərəcədə ərazinin sosial-iqtisadi inkişaf dərəcəsindən asılıdır.

Almaniyada kiçik biznes müəyyən xüsusiyyətləri və inkişaf tarixi ilə seçilir. Kapitalizmin yarandığı dövrdən başlayaraq ölkədə ilk iri müəssisələr və ticarət-sənaye palataları (TİK) yarandı ki, onlar ticarət və istehsalın inkişafı sahəsində əməkdaşlıq məqsədi daşıyan ilk sahibkar birliklərinə çevrildilər. Hazırda Ticarət Palataları dövlət təşkilatları səviyyəsində fəaliyyət göstərir və bütün kiçik sahibkarlıq subyektlərini palataya üzv olmağa məcbur edir. Almaniyada kiçik biznesin tənzimlənməsi ilə bağlı bütün qanunvericilik aktları Ticarət və Sənaye

Palatası tərəfindən təsdiq edilməli, razılaşdırılmalı və təsdiqlənməlidir (Морозов В.А. 2012: с.82).

Yaponiyanın müharibədən sonrakı illərdə texniki nailiyyətlər və iqtisadi yüksəliş sahəsində uğurlu inkişafı sayəsində ölkə dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələrinin üçlüyünə daxil oldu. Buna sahibkarlığa böyük dövlət dəstəyi kömək etdi. Ölkədə çoxlu sayda elmi şirkətlərin və avtomobillərin, audio və video avadanlıqların və digər texniki məhsulların istehsalı ilə məşğul olan böyük konsernlərin olmasına baxmayaraq, Yaponiya iqtisadiyyatında kiçik biznesin payı təxminən 40% təşkil edir. Qeyd edək ki, Yaponiyada yüksək texnologiyalı məhsulların istehsalı və innovativ texnologiyaların inkişafı ilə yalnız iri təşkilatlar məşğul olur, ölkənin kiçik biznesi isə tikinti, yüngül sənaye və xidmət sektorunda cəmləşib. Buna görə də Yaponiyanın iqtisadi siyasəti sahibkarlıqda texniki və elm tutumlu istehsalın inkişafına yönəlmişdir.

Yaponiya qanunvericiliyi istehsal olunan məhsulların bazar dəyərini ciddi şəkildə tənzimləyir, onun artım/azalma məbləğinə məhdudiyətlər qoyur. Təsdiq edilməmiş endirimlər aşkar edildikdə və ya spekulyativ qiymətlər olduqda kiçik sahibkarlıq subyektləri öz fəaliyyətlərini həyata keçirmək hüququndan məhrum edilirlər. Bu tədbirlər bütün müəssisələrə aiddir. Bazar mexanizmlərinin inkişafı Yaponiya hökumətinə qiymətlərin təsdiqlənməmiş artımına və inflyasiyanın baş verməsinə nəzarət etməyə imkan verir. Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, Yaponiyada kiçik biznesin inkişafı üçün yaxşı şərait var.

Həm Aİ-yə üzv dövlətlərdən, həm də tərəfdaş ölkələrdən olan tələbələrin, universitetlərin müəllim və inzibati heyətinin mobilliyi Tempus layihəsinin bir hissəsi ola bilər. Erasmus Mundus proqramı da var ki, onun vasitəsilə siz Aİ ölkələrində təlim və təcrübə keçmək üçün maliyyə dəstəyi almaq mümkündür.

Son bir neçə ildə Avropada interaktiv dəstək vasitələri - portallar, vebinarlar, videokonfranslar, video və audio texnologiyaları geniş yayılıb. Buna misal olaraq Böyük Britaniyadakı <http://www.traintogain.gov.uk/> "Train to Qazanmaq" veb saytını göstərmək olar ki, burada KOM-lar üçün konsaltinq, fərdi və qrup təlim proqramları və təlim üçün maliyyə dəstəyi təklif olunur.

KOM-a dəstək proqramının digər nümunəsi 2008-ci ildə açılmış KOM-ları dəstəkləmək üçün pulsuz informasiya resurslarına malik Avropa Müəssisə Şəbəkəsi portalıdır. Bu şəbəkəyə iş adamları ilə Avropa İttifaqı arasında vasitəçi kimi çıxış edən 600-ə yaxın agentlik və təşkilat daxildir. İstənilən sahibkar nisbətən tez və asanlıqla bütün inkişaf imkanları, yeni metodlar və texnologiyalar, kadrların inkişafı (müxtəlif peşəkar seminarlar və kurslar haqqında) haqqında məlumat əldə edə, başqa bir Aİ ölkəsində işləməyin riskliliyini qiymətləndirə və ən əsası konkret Eurofund ilə birbaşa əlaqə qura bilər, layihəni və bu barədə bütün lazımi məlumatları birgə maliyyələşdirə bilər.

3.2. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf perspektivləri

Sahibkarlığın uzunmüddətli perspektivdə sabit inkişafı mühüm dövlət dəstəyi (investisiya proqramları, layihələr, hərtərəfli kredit və vergi siyasəti şəklində ifadə olunur), ilk növbədə kiçik və orta innovativ müəssisələri və əlaqəli infrastruktur obyektlərinə - klasterlər, biznes inkubatorlar, texnoparklar, elmi parklar, vençur fondları, zəmanət fondları, özəl kapital fondları və s. dəstəyi nəzərdə tutur.

2021-ci ilin əvvəlində Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun 2021-2023-cü illər üçün fəaliyyətinin strateji planı təsdiq edilmişdir. Son bir ildə strateji planın bir sıra istiqamətləri, o cümlədən institusional bazanın gücləndirilməsi, hesabatlılıq, korporativ dayanıqlılıq, elektronlaşdırma üzrə iş aparılmışdır. 2022-ci il üçün strateji plana uyğun olaraq fəaliyyətlərin davam etdirilməsi nəzərdə tutulur. İnstitusional bazanın elektronlaşdırılması və möhkəmləndirilməsi istiqamətində də işlər davam etdiriləcəkdir.

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2 fevral 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri” sənədinin 2.3-cü bəndində prioritetlər sırasında “dinamik, inklüziv və sosial yönümlü cəmiyyət” adlanan paytaxtın və regionların tarazlı inkişafı qeyd edilib. Burada bildirilir ki, ölkənin regionlarında iqtisadi fəallığın daha da yüksəldilməsi üçün bütün iqtisadi resurslar kimi, mövcud işçi qüvvəsinin də iqtisadi dövriyyəyə tam cəlb edilməsi, regionların qabaqcıl inkişafı yüksək iqtisadi imkanlara çıxışı

təmin etməlidir, keyfiyyətli iqtisadi imkanlar və fiziki infrastruktur, standartlarla təmin edilməlidir. Nəticədə, sənəd regionların milli gəlirdə payını artıracaq (<https://president.az/articles/50474>).

Sahibkarlığın, o cümlədən kiçik və orta biznesin inkişafı davamlı iqtisadi inkişaf strategiyasının prioritet istiqamətlərindən biridir.

Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi (KOBİA) biznes mühitini təhlil etmək və biznesin inkişaf tendensiyalarını öyrənmək üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıq vasitəsilə müntəzəm sorğular və müzakirələr keçirir. Biznes mühitinin ətraflı təhlili nəticəsində agentlik əsas fəaliyyət istiqamətlərini və strateji gündəliyi müəyyən edir. Bununla bağlı KOS-ların maliyyə resurslarına, bilik və innovasiyalara, satış bazarlarına çıxışının dəstəklənməsi, o cümlədən sahibkarların maraqlarının qorunması və onlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsi istiqamətində sistemli tədbirlər həyata keçirilir. Belə ki, KOBİA KOM-lara daxili bazar araşdırması, təhsil, elm, tədqiqat və dəstək layihələrinin maliyyələşdirilməsi, satış imkanlarının genişləndirilməsi, bilik və bacarıqların təkmilləşdirilməsi üçün pulsuz təlim və məsləhət xidmətləri, sosial sahibkarlığa dəstək verir

(http://edf.gov.az/uploads/Statistik_melumatlar/Illik_hesabatlar/%C4%B0llik%20Hesabat%202020.pdf).

Regionlarda kiçik sahibkarlığın nisbətən zəif inkişafının əsas səbəbləri bunlar olar bilər:

- Özəlləşdirmənin ləng aparılması və vəsaitlərin xaric edilməsi üzrə mürəkkəb prosedurlar səmərəsiz istifadə olunan vəsaitlərə və istifadə olunmuş resurslara çıxışı çətinləşdirir;

- kiçik biznesi dəstəkləmək üçün kifayət qədər aktiv və peşəkar infrastruktur (o cümlədən zəif həmkarlar ittifaqları və səmərəsiz beynəlxalq layihələr);

- yüksək vergi yükü (ÜDM-in 35-37%-i);

- ciddi dövlət və istehsal nəzarəti;

- əhalinin sahibkarlıq fəallığının aşağı olması.

Kiçik və orta biznesə göstərilən bütün xidmətlər pulsuzdur. Sahibkarlara kiçik və orta sahibkarlıq vasitəsilə müxtəlif dövlət və özəl qurumlar tərəfindən vahid

məkanda xidmət göstərilir. Hazırda Xaçmaz və Yevlaxda iki kiçik və orta sahibkarlıq subyekti fəaliyyət göstərir ki, onların hər biri 20-yə yaxın dövlət və özəl qurumun sahibkarlarına 200-dən çox xidmət göstərir.

Burada xüsusilə pandemiya dövründə kiçik və orta biznesə əlavə dəstək ilə bağlı bir sıra layihələr həyata keçirilib.

Qeyd edək ki, KOS-lar üçün təhsil, elm, tədqiqat və dəstək layihələrinin maliyyələşdirilməsinə 2021-ci ildən başlanılıb. Bu məqsədlə müsabiqə elan olunacaq, dövlət dəstəyi ilə təşkil olunacaq və yaxın vaxtlarda maliyyələşdiriləcək layihələr həyata keçiriləcək. Müsabiqə çərçivəsində maliyyələşdirilən hər bir layihə üçün 20 000 manatadək vəsait ayrılacaq.

2021-ci ildən başlayaraq mikro və kiçik bizneslərə startap sertifikatları verilir. Başlanğıc şəhadətnaməsi Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq KOS-ları üç il müddətinə gəlir vergisindən və innovasiya fəaliyyətindən gəlir vergisindən azad edir.

Bundan əlavə, pərakəndə satış şəbəkələrində KOS məhsullarının satışının genişləndirilməsi, qeyri-xammal məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması və idxalı əvəz edəcək yeni istehsal sahələrinin yaradılması üçün yeni mexanizm hazırlanıb. Bu mexanizm mikro və kiçik müəssisələrin məhsullarının pərakəndə satış şəbəkələrində satışının təşkili xərclərinin bir hissəsinin dövlət hesabına ödənilməsinə tənzimləyəcək. KOM-lar üçün satış imkanlarını artırmaq və onların məhsul və xidmətlərini tanımaq üçün yaxın aylarda onlayn satış platformasının da istifadəyə verilməsi planlaşdırılır.

Eyni zamanda Zəngilan rayonunda üç “ağıllı kənd” yaranacaq. Müasir təşkilati-iqtisadi model olan klasterləşmə sahəsində KOS-lara institusional dəstəyin göstərilməsi də nəzərdə tutulur. Belə ki, KOBİA bir sıra vergilərdən azad ediləcək KOB klaster şirkətlərinə və KOB klaster üzvlərinə sertifikat verəcək. Hazırda klasterləşmənin müvafiq qanunvericilik bazasının formalaşdırılması istiqamətində tədbirlər həyata keçirilir.

Lakin KOS-un dəstəklənməsi proqramı və bu biznes növü üçün kredit proqramı kimi tədbirlər yetərli deyil, bu layihələrin həyata keçirilməsində problemlər var,

yekun nəticəyə fikir verilmir, layihələr mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilmir.

Kreditlə bağlı bir sıra problemlər var. Məsələn, kreditlərlə nə qədər iş yeri açılıb və bu kreditləşmə iqtisadiyyata nə qədər kömək edib? Yaxud, məsələn, kiçik və orta biznesin kreditləşdirilməsi hesabına iqtisadi artım tempi necə dəyişdi? Ölkədə KOM-ların dəstəklənməsi məsələləri bir mərkəzdən həll olunmur və kreditlərin əksəriyyəti kiçik və orta sahibkarlara deyil, iri holdinqlərə verilir.

Kiçik və orta biznesi dəstəkləmək üçün qanunvericilik və təcrübə baxımından kifayət qədər alət və mexanizmlər mövcuddur, lakin bu dəstəyin bu vasitələrin tətbiqində bir sıra çatışmazlıqları var.

Pandemiya dövründə ən çox zərər çəkən kiçik və orta sahibkarlıq sektoru olub və profilaktik tədbirlərin gecikdiyi aydındır.

Pandemiya ilində kiçik və orta sahibkarlığın ən mühüm problemi binaların icarəyə verilməsi olub və bu problemlər hələ də öz həllini tapmayıb, onların həlli ilə bağlı heç bir proqram qəbul edilməyib. Bu dövrdə bəzi vergi güzəştləri qəbul edilib, lakin onlar müvəqqəti və birdəfəlik həll yolu olub, sistemli şəkildə tətbiq olunmayıb. Bundan əlavə, bağlanmış işlərə görə kompensasiyanın ödənilməsində çətinliklər yaranıb və kompensasiya minimal olub.

Bütün bunlar bir göstəriciyə çevrildi ki, təkcə pandemiya dövründə deyil, istənilən vaxt kiçik və orta biznesin fundamental dəstəyə xüsusi yanaşmaya ehtiyacı var. Bu qərarlar aşağıdakıları əhatə etməlidir: vergilər, gömrük rüsumları və digər sahələr, eləcə də uzunmüddətli və aşağı faizli kreditlər.

Əlavə iş yerlərinin yaradılmasında mühüm amil olan dövlət investisiya layihələrinə böyük investisiyaların deyil, kiçik və orta sahibkarlığın cəlb edilməsi ilə yanaşı, KOS sektorunun davamlı inkişafı üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığının qurulması istiqamətində addımlar atılmalıdır. və iqtisadi fəaliyyətin genişləndirilməsi.

Ayrı-ayrı sahələrin səmərəli inkişafının təmin edilməsində rayonda sahibkarlığın inkişafı strategiyasının hazırlanması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Müasir reallıqlarda sahibkarlığın inkişafı strategiyası region və onun ayrı-ayrı struktur bölmələri qarşısında qoyulmuş əsas uzunmüddətli ümumi və maliyyə məqsədlərinin həyata keçirilməsi mexanizminə uyğundur (Садыгов Э.М. 2013).

Sahibkarlığın inkişafı strategiyasını qəbul etməklə bütövlükdə hökumət tərəfindən hazırlanmış siyasət tədbirlərinin keyfiyyətini yüksəltmək, sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı ilə regionda dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər (məsələn, infrastrukturun inkişafı, təlim və s.) arasında əlaqə yaratmaq olar. Məsələn, rayonun sosial-iqtisadi inkişafının nisbətən uzunmüddətli proqramını hazırlamaq üçün müəssisələrin ortamüddətli investisiyayönümlü planları alınır, onların investisiya və istehsal planları sahələrarası ardıcılıq nöqtəyi-nəzərindən təhlil edilir, rayonun dar sosial-iqtisadi inkişafı, yerlər müəyyən edilərsə, bu məsələnin həlli üçün tədbirlər görülür, belə tədbirləri və sosial-iqtisadi inkişafın məqsədlərini əks etdirən yekun plan hazırlanır və dərc edilir (Булочников П.А., Лавров В.В. 2019: с.101)

Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi idarəetmə sisteminin təhlili göstərir ki, burada əsas əhəmiyyətli məsələlərdən biri regional iqtisadi potensialın reallaşdırılması üçün zəruri olan dəqiq müəyyən edilmiş sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının olmamasıdır. Tədqiqata əsasən, analitik planlaşdırma metodlarından istifadə etməklə Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı strategiyasının işlənilməsi hazırlanması mexanizminin, eləcə də Avropa ekspert xidmətlərinin tədqiqat qrupu tərəfindən hazırlanmış TACIS metodologiyasının Azərbaycanda tətbiqini məqsədəuyğun hesab edirik (<https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>).

Bu metodologiyaya və tədqiqatımıza əsaslanaraq, dizayn addımlarını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- regionun iqtisadi və institusional auditinin aparılması;
- region iqtisadiyyatının mövcud inkişaf vəziyyətini təhlil etmək;
- regionun inkişafının əsas aspektlərinin SWOT təhlilini aparmaq;
- strategiyanın hədəfləndiyi “kritik” uğur amillərini müəyyən etmək;
- əsas məqsədləri aşkar etmək;
- strateji imkanlar toplusunu inkişaf etdirməklə SWOT təhlilindən istifadə edərək onları qiymətləndirmək;
- daha əlverişli strateji yanaşmanın müəyyən edilməsi;

- strateji yanaşmanızı vicdanla ifadə edin;
- hər bir verilənlər bazası məqsədi üçün əsas fəaliyyət proqramları hazırlamaq.

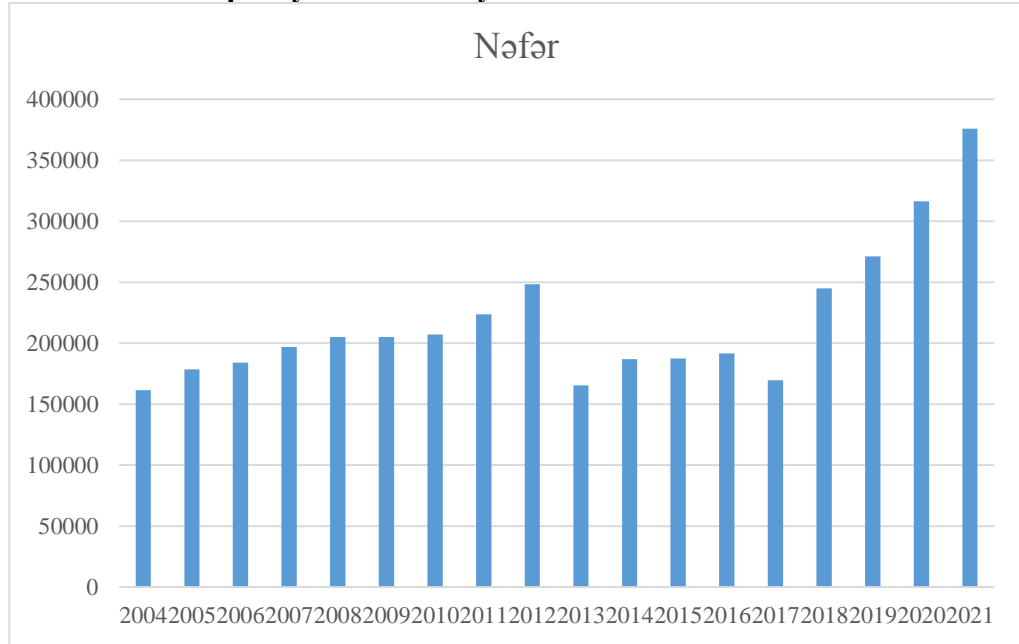
Bu metodologiya əsasında aparılan tədqiqatın nəticələri region iqtisadiyyatının kompleks inkişafını dəstəkləyən əsas uğur amillərini müəyyən etməyə kömək edəcəkdir.

Qarabağ bölgəsində, eləcə də ona bitişik 7 rayonda ölkə iqtisadiyyatının qarşısında əlavə dəyər yaratmaq, eləcə də istehsal gücünü artırmaq imkanlarından səmərəli istifadə etmək kimi strateji vəzifələr durur. Bu məqsədlə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə dirçəliş və bərpa işlərinin ən sistemli şəkildə həyata keçirilməsinin prinsipləri və meyarları müasir şəraitə uyğun qiymətləndirilməli və təkmilləşdirilməlidir.

Ona görə də biz torpaqlarımıza sahib çıxmaqla yanaşı, onların daha sürətli inkişafına, infrastrukturun daha sürətlə bərpasına, sosial-iqtisadi inkişaf prosesində tarazlığın təmin olunmasına nail olmaq üçün zəruri tədbirlər görməliyik. Bu baxımdan qeyd edilməlidir ki, dövlətin regional siyasətində yeni mərhələ başlanmışdır və belə hallarda regional inkişafın ənənəvi mexanizmlərinin yenilənməsi üçün müasir məqsədlərə adekvat olan fəaliyyət modelləri və mexanizmləri hazırlanmalı və həyata keçirilməli, xüsusilə Qarabağ bölgəsinin dirçəlişi.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin inkişafını proqnozlaşdırılmasının mühüm tərkib hissələrindən bir sahibkarlıq subyektlərinin sayının təhlilinin aparılmasıdır. Bunun üçün 2004-2021-ci illər üçün sahibkarlıq subyektlərinin sayına dair proqnoz vermək üçün rəsmi məlumatlardan istifadə edək. Aşağıdakı qrafikdə sahibkarlıq subyektlərinin sayının dinamikası göstərilmişdir.

Qrafik 11: Sahibkarlıq subyektlərinin sayının 2004-2021-ci illər üzrə dinamikası

Mənbə: <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

Qrafikdə göstərilən inkişaf dinamikası əsasında zaman sıralarının proqnozlaşdırılması üçün Eviews 10 program paketində Holt-Winters mövsümi üsulundan, linear trend pattern (birbaşa xətti trend) üsulundan və ARMA modelindən istifadə ediləcəkdir.

Holt-Winters mövsümi metodu proqnoz tənliyindən və üç hamarlaşdırıcı tənlikdən ibarətdir - biri ℓ_t səviyyəsi üçün, biri b_t trendi üçün və biri α , β və γ uyğun hamarlaşdırma parametrləri ilə s_t üçün mövsümi komponent.

Mövsümün tezliyini, yəni bir ildə fəsilərin sayını ifadə etmək üçün m -dən istifadə edirik. Məsələn, rüblük məlumat üçün $m=4$ və aylıq məlumat üçün $m=12$. Birbaşa xətti trend zamanla sayların davamlı azalması və ya artmasıdır.

Qrafikdə bu məlumatlar diaqonal olaraq yuxarı və ya aşağı bucaqlı düz xətt kimi görünür (bucaq dik və ya dayaz ola bilər).

Beləliklə, tendensiya yuxarı və ya aşağı ola bilər. Statistik vaxt sıralarının təhlilində avtoreqressiv və hərəkətli orta (ARMA) modelləri iki polinom baxımından (zəif) stasionar stoxastik prosesin iqtisadi təsvirini təmin edir, biri avtoreqressiya (AR) və biri hərəkətli orta (MA) üçün.

Cədvəl 4: Holt-Winters mövsumi üsulu

Date: 03/30/22 Time: 15:52
Sample: 2004 2021
Included observations: 18
Method: Holt-Winters No Seasonal
Original Series: RESID
Forecast Series: RESIDSM

Parameters: Alpha	0.4999
Beta	0.9901
Sum of Squared Residuals	1.72E+10
Root Mean Squared Error	30916.57

End of Period Levels: Mean	370016.4
Trend	59461.81

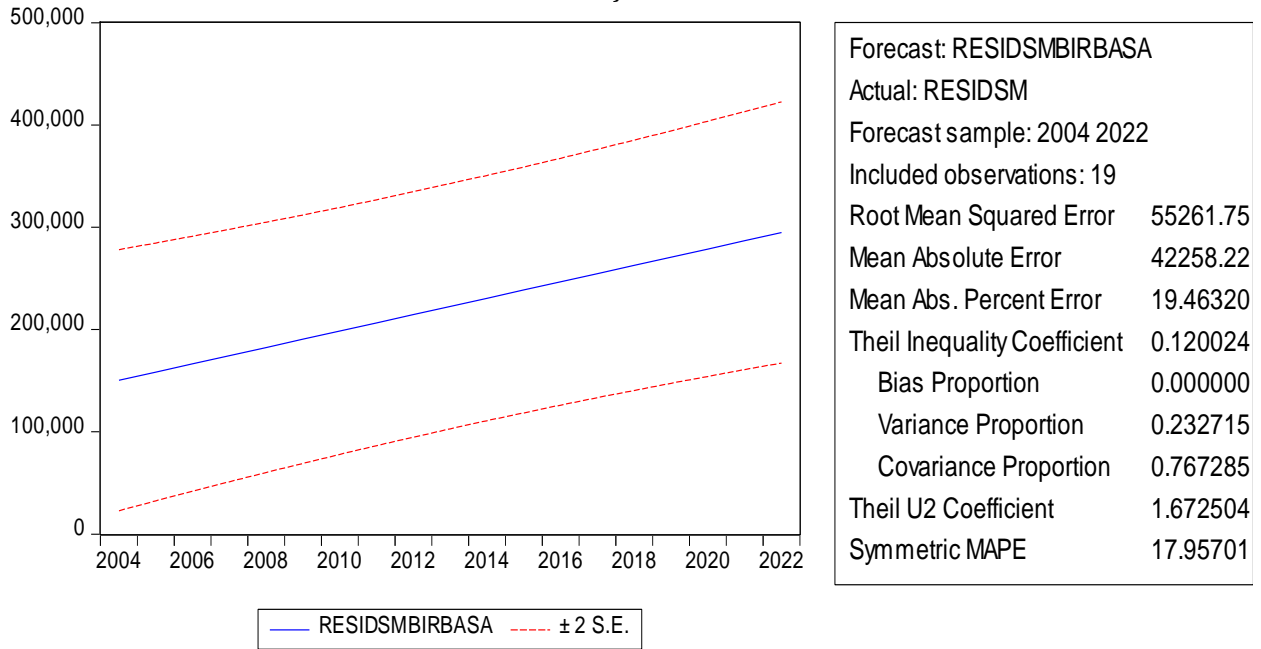

	Last updated: 03/30/22 - 15:52
	Modified: 2004 2021 // resid.smooth(n) residsm
2004	161434
2005	161861
2006	178882.5499927886
2007	192664.9324894599
2008	208170.10599038
2009	218328.1086798181
2010	216858.2370028145
2011	212348.8248212771
2012	223849.5202069527
2013	254066.4294836714
2014	183725.4547048797
2015	160931.2370901037
2016	162860.7768865165
2017	180257.9855449067
2018	172638.4877069887
2019	242224.6698965042
2020	304624.3022450653
2021	364171.9498165827
2022	429478.1962899701

Mənbə: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>

Cədvəl 4-dən göründüyü kimi, RMSE göstəricisi 30916,7-dir. Proqnozlaşdırılan 429478,2-dir Daha sonra birbaşa xətti trendə nəzər salmaq.

Cədvəl 5: Birbaşa xətti trend üsulu

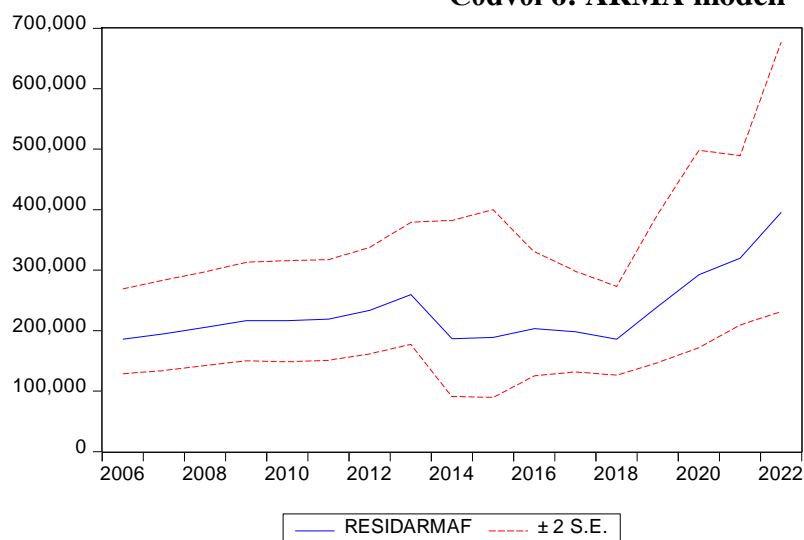
Last updated: 03/30/22 - 15:59	
2004	11049.10453555395
2005	3452.339886289614
2006	12450.12522981386
2007	18208.74307722078
2008	25690.15192887656
2009	27824.38996905027
2010	18330.75364278231
2011	5797.576811980544
2012	9274.50754839179
2013	31467.65217584622
2014	-46897.08725220993
2015	-77715.06951625029
2016	-83809.29436910181
2017	-74435.85035997598
2018	-90079.11284715832
2019	-28516.69530690723
2020	25859.17239238962
2021	77383.05531464261
2022	134665.5371387657

Mənbə: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>

Göründüyü kimi, burada RMSE 55261,75-dir. Proqnozlaşdırılan 134665,5-dir (cədvəl 5).

Cədvəl 6: ARMA modeli

Forecast:	RESIDARMAF
Actual:	RESIDARMA
Forecast sample:	2004 2022
Adjusted sample:	2006 2022
Included observations:	17
Root Mean Squared Error	33987.02
Mean Absolute Error	21974.89
Mean Abs. Percent Error	9.972438
Theil Inequality Coefficient	0.074666
Bias Proportion	0.003960
Variance Proportion	0.243290
Covariance Proportion	0.752750
Theil U2 Coefficient	0.901986
Symmetric MAPE	9.435722

	Last updated: 03/30/22 - 16:02
	Modified: 2004 2022 // fit(e, g) residarmaf
2004	
2005	
2006	185861.2600100761
2007	194639.288120587
2008	205469.292686056
2009	216530.3910355665
2010	216275.5583415043
2011	218864.3296277056
2012	233404.8925151188
2013	259382.7712541158
2014	186603.9909806316
2015	188865.4240826334
2016	203405.0251440284
2017	197965.7525203648
2018	185571.9243491158
2019	239995.9407661087
2020	292253.0171387043
2021	319881.8292551786
2022	395839.4600154163

Mənbə: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>

Cədvəl 6-dan göründüyü kimi, RMSE 33987,02-dir. Proqnozlaşdırılan işə 395839,46-dir.

Bu modelləri bir cədvəldə nəzərdən keçirərək hansının proqnozlaşdırma üçün daha uyğun olduğunu müəyyən edək.

Cədvəl 7: Modellərin RMSE və proqnoz nəticələri

Model	RMSE	Proqnoz
Holt-Winters mövsumi üsulu	30916,7	429478,2
Birbaşa xətti trend üsulu	55261,75	134665,5
ARMA modeli	33987,02	395839,46

Mənbə: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>

Cədvəl 8-dən göründüyü kimi, ən az xəta göstərən model Holt-Winters mövsumi modelidir. Bu modelin proqnozuna görə 2022-ci il üçün göstərici 429478-dir.

Azərbaycanda sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin inkişafının göstəricisi olan sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılan əlavə dəyərin ÜDM-ə təsirini müəyyən etmək üçün korelyasiya metodundan istifadə edək. Bunun üçün 2010-2021-ci illər üzrə ÜDM və mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin dinamikası cədvəlindən istifadə edəcəyik.

Cədvəl 8: 2010-2021-ci illər üzrə ÜDM və mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin dinamikası

İllər	ÜDM, milyon man	Əlavə dəyər, milyon manat
2010	42465,0	1120,0
2011	52082,0	1227,0
2012	54743,7	1346,5
2013	58182,0	1466,3
2014	59014,1	1437,1
2015	54380,0	3734,8
2016	60425,2	3587,2
2017	70337,8	5492,6
2018	80092,0	9836,6
2019	81896,2	11071,7
2020	72578,1	10941,0
2021	92857,7	11936,0

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsinin məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

SPSS 25 proqram paketindən istifadə edərək cədvəl 8-də göstərilən məlumatlar əsasında korelyasiya əmsalını tapacağıq.

Cədvəl 9: Korrelyasiya cədvəli

Correlations			
		ÜDM	Əlavə dəyər
ÜDM	Pearson Correlation	1	,919**
	Sig. (2-tailed)		,000
	N	12	12
Əlavə dəyər	Pearson Correlation	,919**	1
	Sig. (2-tailed)	,000	
	N	12	12

Mənbə: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>

Qeyd: **. Korrelyasiya 0,01 səviyyəsində əhəmiyyətlidir (2 quyruqlu).

Cədvəl 10-dan göründüyü kimi, ÜDM-lə əlavə dəyər arasında əlaqə vardır. Daha sonra reqressiya təhlilini aparaq. Bu təhlil üçün Eviews 10 program paketindən istifadə edəcəyik. Proqramda aparılan hesablamaların nəticəsi cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 10: Reqressiya cədvəli

Dependent Variable: ÜDM

Method: Least Squares

Date: 03/30/22 Time: 19:37

Sample: 2010 2021

Included observations: 12

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
ELAVEDEY	3.057195	0.413413	7.395021	0.0000
C	48820.74	2791.908	17.48651	0.0000
R-squared	0.845408	Mean dependent var		64921.15
Adjusted R-squared	0.829949	S.D. dependent var		14681.68
S.E. of regression	6054.325	Akaike info criterion		20.40595
Sum squared resid	3.67E+08	Schwarz criterion		20.48676
Log likelihood	-120.4357	Hannan-Quinn criter.		20.37602
F-statistic	54.68634	Durbin-Watson stat		1.881595
Prob(F-statistic)	0.000023			

Mənbə: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>

Yuxarıdakı cədvəl 10-dan görünür ki, reqressiya tənliyi aşağıdakı kimidir:

$$\hat{y} = 48820,74 + 3,05719x$$

Reqressiya modelindən görünür ki, əlavə dəyərin 1 vahid artması nəticəsində real ÜDM -ni öz ölçüsündə 3,05 vahid orta hesabla artırır.

Beləliklə, aparılan araşdırmadan görünür ki, sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin ÜDM artımında rolu vardır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Sahibkarlıq fəaliyyətinin subyektləri kommersiya təşkilatları (mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, o cümlədən dövlət müəssisələri, qeyri-dövlət hüquqi şəxslər) və sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərdir (fərdi sahibkarlar).

Sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirmək üçün müəssisənin ayrıca əmlakı olmalıdır, çünki sahibkarlıq fəaliyyəti müəyyən məqsədlərə nail olmaq üçün əmlakdan istifadə ilə əlaqələndirilir. Belə ayrılmanın əsas hüquqi formaları xüsusi mülkiyyət hüququ və təsərrüfat idarəetmə hüququ ola bilər (bununla yanaşı, operativ idarəetmə hüququ, icarə hüququ və s. kimi formalar da mümkündür).

Obyektiv səbəblərdən kiçik sahibkarlıq subyektləri güclü rəqabət şəraitində fəaliyyət göstərir, bazarda əmtəə və xidmətlərin qiymətinə təsir göstərmək imkanlarına malik deyil, maliyyələşmədə çətinliklər yaşayır, dövlət qarşısında öz maraqlarını müdafiə etməkdə çətinliklərlə üzləşirlər.

Məhz buna görə də dövlətin həyata keçirdiyi tədbirlər kiçik sahibkarlıq sahəsində obyektiv vəziyyətə adekvat olmalıdır. İqtisadiyyatın bu sektorunun geniş və intensiv artımı ölkədə lazımı sayda iş yerləri yaratmağa, əhəlinin gəlir səviyyəsini yüksəltməyə, “orta təbəqənin formalaşmasına kömək etməyə, iqtisadi əlaqələri vahid iqtisadi şəbəkəyə birləşdirməyə, mobil rabitəni təmin etməyə qadirdir.

Kiçik sahibkarlıq sahəsində səmərəli dövlət siyasətinin aparılması üçün onun mövcud vəziyyəti və inkişaf dinamikası haqqında yüksək keyfiyyətli məlumat tələb olunur. Sorğu zamanı alınan məlumatların tamlığı və etibarlılığı əsasən uçot metodologiyasının, statistik göstəricilər sisteminin düzgün seçilməsi ilə müəyyən edilir. Daxili statistikada kiçik biznesin inkişafı üçün göstəricilər sisteminin formalaşdırılmasının tamlığını və onun təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək üçün inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə, ilk növbədə Aİ-də kiçik biznesin monitorinqi təcrübəsinin öyrənilməsi maraq doğurur. ölkələr.

Qərbi Avropa ölkələrində sahibkarlıq fəaliyyətinin iqtisadi göstəriciləri kiçik müəssisələrin sinifləri üzrə qruplaşdırılır. Müəssisənin bu və ya digər sinfə aid olması orada işləyənlərin sayından asılıdır. Kiçik sahibkarlıq subyektlərinin təsərrüfat fəaliyyəti haqqında məlumatlar yalnız regional və sahə bölgüsü ilə dərc

olunur ki, bu da bu sektor daxilində təhlil aparmağı, iqtisadi və sosial cəhətdən ən səmərəli müəssisələri müəyyən etməyi mümkünsüz edir; daxili məlumatların AI üzv dövlətlərinin məlumatları ilə müqayisəliliyini azaldır.

Qərbi Avropada kiçik müəssisələrin siniflərə bölünməsi işçilərin ümumi sayına görə deyil, işçilərin sayına görə aparılır. Bunlara işə qəbul zamanı razılaşıdırılmış əmək haqqını aldıkları əmək şərtləri haqqında müqavilə və ya şifahi razılaşma bağlamış şəxslər daxildir. Mülkiyyətçini və onun ailə üzvlərini işə götürən, əmək haqqı ödənilməyən və gəliri bilavasitə istehsal fəaliyyətinin nəticələrindən asılı olan müəssisələr “sıfır” sinfinə aiddir.

Kiçik və orta sahibkarlığın rolu inkişaf etmiş ölkələrdə kiçik və orta sahibkarlığın həll etdiyi klassik vəzifələrlə müəyyən edilir. Bu, ilk növbədə, tələb və təklifin tarazlaşdırılması üçün xüsusi mexanizm vasitəsilə iqtisadi vəziyyətin tərəddüdünün hamarlanması; iqtisadiyyatın sağlam rəqabət mühitinin inkişafı, əhalinin biliyindən, enerji bacarıqlarından və zəhmətindən daha dolğun istifadə üçün güclü motivasiya stimulları sisteminin yaradılması, bu da öz növbəsində mövcud materialdan, insan, təşkilati və texnoloji resurslar; məişət, təşkilati və sənaye xidmətlərinin çoxşaxəli və keyfiyyətli sisteminin formalaşdırılması; xeyli sayda yeni iş yerlərinin yaradılması, cəmiyyətin ən mühüm təbəqəsinin - orta təbəqənin formalaşması; iqtisadiyyatın innovativ potensialının inkişafı, yeni təşkili, istehsalı, marketinqi və maliyyələşdirmə formalarının tətbiqidir.

Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı sürətlənmiş iqtisadi artım üçün ilkin şərtlər yaradır, yerli bazarların şaxələndirilməsinə və doymasına kömək edir, eyni zamanda bazar iqtisadiyyatının xərclərini (işsizlik, bazar dalğalanmaları, böhran hadisələri) kompensasiya etməyə imkan verir.

Azərbaycanda kiçik və orta biznesin inkişafının hazırkı xarakteri subyektiv və obyektiv amillər kompleksinin, iqtisadi və qeyri-iqtisadi məzmunun təsiri ilə bağlıdır. Bu amillərin təhlili son zamanlar elmi ədəbiyyatda geniş əksini tapmışdır.

Bir qayda olaraq, bu amillərin öyrənilməsi Azərbaycanda mövcud sosial-iqtisadi sistemin kontekstindən kənarında aparılır. Bununla belə, iqtisadiyyatın biznes sektorunun gələcək inkişafı aşağıdakılarla bağlı bir sıra sosial-iqtisadi problemləri

həll etmədən mümkün deyil:

- cəmiyyətdə sabitliyin təmin edilməsinə şərait yaradılması;
- iqtisadiyyatın rəasional strukturunun formalaşdırılması;
- orta təbəqənin formalaşması;
- işsizliyin azaldılması;
- bütün səviyyəli büdcələrin gəlir hissəsinin artımı və s.

İstehlakçının fikrinə və istəklərinə qulaq asmaq bazar iqtisadiyyatına xasdır. Bu onun xarakterik xüsusiyyətidir. Cəmiyyətin sabitləşməsi ilə onun iqtisadiyyatı sabitləşməyə başlayacaq, sahibkarın iqtisadiyyatın əsas suallarına cavab vermək asan olacaq: nəyi və necə istehsal etməli, əgər o, kimin üçün riskə getdiyinə əmindirsə.

Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlığın problemləri kontekstində əksər müəlliflər, bir qayda olaraq, kifayət qədər dərin və hərtərəfli göstərirlər ki, qeyri-kamil qanunvericilik, çoxsaylı inzibati maneələr, faktiki maliyyə dəstəyinin olmaması, maliyyə dəstəyinin zəifliyi kimi amillər. bir çox müəssisələrin maddi-texniki bazası, informasiya təminatının qeyri-kafi olması kiçik və orta müəssisələrin işində qeyri-sabitliyə səbəb olmaqla reqressiv təsir göstərir.

Kiçik və orta biznesin problemləri, iqtisadiyyatın bu sektorunun inkişaf meyllərini müəyyən edən amillər, əsasən, müasir Azərbaycan iqtisadiyyatında qurulmuş iqtisadi münasibətlər sistemi ilə bağlıdır. Sosial-iqtisadi inkişafın əsası kimi optimal inkişaf üçün kifayət qədər sayda kiçik və orta müəssisələrin yaradılması federal, regional və bələdiyyə səviyyələrində dövlətin fəal dəstəyi ilə məqsədyönlü proqramlar üsulu ilə mümkündür.

Sahibkarlığa dəstəyin qlobal nümunəsinə baxsaq və onu Azərbaycan ilə müqayisə etsək, ölkəmizdə uyğunlaşdırıla biləcək bir neçə əsas müsbət tendensiyaları müəyyən edə bilərik:

1. Sahibkarlıq subyektlərinin normal fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin yaradılması (sahibkarlığın əlverişli iqlimə ehtiyacı olduğunu nəzərə alaraq fundamental tendensiya). Bunlara çevik vergi siyasəti, kiçik və orta biznes üçün tələblərin aşağı salınması, torpaq və enerji şəbəkəsi resurslarına çıxışın

asanlaşdırılması və s;

2. Böyük və kiçik biznes arasında əməkdaşlıq prinsiplərinin yaradılması;

3. Sahibkarlıq subyektlərinə kömək etmək üçün infrastruktur xidmətlərinin inkişafı, məsələn, biznesin inkişafı mərkəzləri, ixracın təşviqi mərkəzləri, konsaltinq mərkəzləri və s;

4. Dövlət proqramlarının hazırlanması yolu ilə sahibkarlığa maliyyə dəstəyi;

5. İnvestisiya layihələrinin (büdcə, kapital, kredit, layihə) maliyyələşdirilməsinin müxtəlif formalarının mövcudluğu;

6. Kreditlərə dövlət zəmanətinin verilməsi.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2019-cu il 29 yanvar tarixli 500 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.

2. Azərbaycan: Kiçik Biznes Aktı üzrə ölkə profili. KOB Siyasəti indeksi: Şərq Tərəfdaşlığı ölkələri 2020. Avropa üçün Kiçik Biznes Aktının tətbiqinin qiymətləndirilməsi, 2021.

3. Hesabat, Azərbaycan Respublikası Kiçik və Orta biznesin İnkişafı Agentliyi, 2020.

4. Kərimov E.N. (2012), “Azərbaycanda təsərrüfat subyektlərinin istehsal fəaliyyətinin inkişaf problemləri”, Bakı, Elm, 284 səh.

5. Yaqubov S.M., Məmmədov A.C. (2013), “Sosial-iqtisadi statistika”, dərslik, Bakı, “Azərbaycan”, 241 səh.

İngilis dilində

1. Anderson D.R., Sweeney D.J., Williams T.A. (2011), “Statistics for business and economics”, South-Western College Publisher, 124 p.

2. Naghshpour S. (2012), “Regression for economics”, New York, NY: Business Expert Press, 123 p.

Türk dilində

1. Orhan K. (2014), “Girişimcilik ve küçük işletme yönetimi”, Ankara, ed., Sechkin yayınlar, 413 s.

Rus dilində

1. Масленников М.Н. “Правовое регулирование предпринимательства в экономике развитых стран.” // Экономика и жизнь, 2012, № 10, 121 стр.

2. Морозов В.А. “Большая забота о малом предпринимательстве: зарубежный опыт поддержки предпринимательства”, Рос.

Предпринимательство, 2012, № 8, стр.81-88.

3. Адамов В.Е. (2019), “Экономика и статистика: Учебник”. В.Е. Адамов, С.Д. Ильенкова, Т.П. Сиротина, С.А. Смирнов; Под ред. С.Д. Ильенковой. М., Финансы и статистика, 287 стр.

4. Андреева Т.А. (2018), “Введение в теоретическую статистику”. Учебное пособие. Министерство образования и науки РФ, Новосибирский государственный университет, Экономический факультет, Новосибирск, 114 стр.

5. Анискин Ю.П. (2003), “Организация и управление малым бизнесом”, Москва, Финансы и статистика, 160 стр.

6. Блудов А.М. “Зарубежный опыт регулирования предпринимательской деятельности: вопросы адаптации”. А. М. Блудов. Социально-экономические явления и процессы, 2011, №3-4, стр.12-14.

7. Блудов А.М. “Развитие механизмов государственной поддержки малого бизнеса на основе использования европейского опыта”, Социально-экономические явления и процессы, 2011, №7, 46 стр.

8. Булочников П.А., Лавров В.В. “Повышение конкурентоспособности регионов как основа эффективного социально-экономического развития”. Известия СПбГЭУ, 2019, №5-1 (119), стр.99-105.

9. Долгова В.Н., Медведева Т.Ю. (2019), “Теория статистики, Учебник и практикум для академического бакалавриата”, М., Юрайт, 246 стр.

10. Дудин М.Н., Лясников Н.В., Лезина М.Л. (2019), “Социально-экономическая статистика”, Учебник и практикум, М., Юрайт, 234 стр.

11. Ефимова М.Р. (2019), “Общая теория статистики”, М., ИНФРА-М, 413 стр.

12. Зинченко А.П., Романцева Ю.Н. (2020), “Статистика сельского хозяйства: статистическое наблюдение”, Учебное пособие для вузов, М., Юрайт, 162 стр.

13. Иванова Ю.Н. (2020), “Экономическая статистика”: Учебник. Под ред. Ю.Н. Иванова, М., Инфра. 355 стр.

14. Исмаилова Р.А., Мисник О.В. “Основные показатели оценки эффективности управления финансовыми ресурсами предприятия”. Наука и образование: новое время, 2018, № 6 (11), стр.7-10.

15. Мамедов А.О. (2019), “Международный финансовый менеджмент в условиях глобального финансового рынка”. А.О. Мамедов. М., Магистр, 288 стр.

16. Надыршина А.Л. “Развитие системы финансового менеджмента малых и средних предприятий”, Финансовые исследования, 2011, № 1, 110 стр.

17. Садыгов Э.М. (2013), “Повышение эффективности финансирования инвестиций, доктор философских экономических наук дис”. Аннотация. Баку, 26 стр.

18. Стришко Д.Н. “Повышение эффективности финансового менеджмента при проведении реинжиниринга бизнес-процессов на предприятии”. Финансовые исследования. 2010, № 2 (27), стр.111-114.

İnternet resursları

1. АНК Azərbaycan (2018), EU Business Climate Report, Azərbaycan, АНК Azərbaycan, Baku, https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/business_climate_report_2018.pdf

2. Azərbaycan 2030: Sosial-iqtisadi inkişafın milli prioritetləri. / - Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir: URL: <https://president.az/articles/50474>.

3. Azərbaycan Dövlət Statatistika komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>

4. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti, <https://cabmin.gov.az/az/document/3251/>

5. Dünya Bankı (2019), Doing Business 2020, Dünya Bankı, Washington, DC, <https://www.doingbusiness.org/en/doingbusiness>.

6. Hesabat, Azərbaycan Respublikası Kiçik və Orta biznesin İnkişafı Agentliyi, 2021, [https://smb.gov.az/storage/KOBIA%20hesabat%202021%20%20inside%20\(PRINT\)_compressed.pdf](https://smb.gov.az/storage/KOBIA%20hesabat%202021%20%20inside%20(PRINT)_compressed.pdf)
7. <http://interfax.az/view/828350>
8. <https://caliber.az/ru/post/48591/>
9. <https://e-cis.info/news/568/93033/>
10. <https://report.az/ru/biznes/ekonomicheskie-itogi-2021-goda-azerbajdzhan-vzyal-novye-vysoty/>
11. OECD (2019) SME and Entrepreneurship Outlook 2019, OECD Publishing. doi: 10.1787/34907e9c-en
12. Pierre A., Jones B., J. Kim D., and Miranda J., “Immigration and Entrepreneurship in the United States,” Cambridge, Mass.: National Bureau of Economic Research, Working Paper 27778, September 2020. As of January 26, 2021 <https://www.nber.org/papers/w27778>
13. Ryan D. Haltiwanger J., Jarmin R., and Miranda J., “The Role of Entrepreneurship in US Job Creation and Economic Dynamism,” *Journal of Economic Perspectives*, Vol. 28, No. 3, 2014, pp. 3-24. As of January 24, 2021: <https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jep.28.3>.
14. Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun 2020-ci il üzrə illik hesabatı. [Elektron resurs]/URL:http://edf.gov.az/uploads/Statistik_melumatlar/Illik_hesabatlar/%C4%B0llik%20Hesabat%202020.pdf
15. TACIS policy advice - European Expertise Service: [Electronic resources] / URL: <https://cordis.europa.eu/article/id/6799-tacis-policy-advice-european-expertise-service>.
16. World Economic Forum (2019), *The Global Competitiveness Report 2019*, World Economic Forum, Geneva, <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Kinoteatrlara Nadir Hallarda Baş Çəkmək Üçün Öz Səbəblərini Formalaşdırmaq Təklifi.....	24
Cədvəl 2: KOB-ların Azərbaycandakı tərifi.....	34
Cədvəl 3: Kiçik və orta biznesin əsas makroiqtisadi göstəriciləri.....	52
Cədvəl 4: Holt-Winters mövsumi üsulu.....	71
Cədvəl 5: Birbaşa xətti trend üsulu.....	72
Cədvəl 6: ARMA modeli.....	73
Cədvəl 7: Modellərin RMSE və proqnoz nəticələri.....	74
Cədvəl 8: 2010-2021-ci illər üzrə ÜDM və mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin dinamikası.....	74
Cədvəl 9: Korrelyasiya cədvəli.....	75
Cədvəl 10: Regressiya cədvəli	75

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1: KOB sektorunun ölkə iqtisadiyyatında rolu.....	34
Qrafik 2: KOB sektorunun ölkə iqtisadiyyatında payı.....	35
Qrafik 3: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş hüquqi şəxslərin sayı.....	48
Qrafik 4: Yeni yaradılmış və ləğv edilmiş fərdi sahibkarların sayı.....	48
Qrafik 5: Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin say strukturu.....	49
Qrafik 6: Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə bölgüsü.....	49
Qrafik 7: MKO sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə bölgüsü	50
Qrafik 8: MKO sahibkarlıq subyekti olan müəssisələrdə muzzla işləyənlərdə qadın və kişilərin xüsusi çəkisi	51
Qrafik 9: İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə MKO sahibkarlıq subyektləri tərəfindən ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyalar, faizlə	52
Qrafik 10: İşğaldan azad olmuş ərazilərdə işləmək istəyən şirkətlərin fəaliyyət sahələri.....	55
Qrafik 11: Sahibkarlıq subyektlərinin sayının 2004-2021-ci illər üzrə dinamikası.....	70

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: Statistik müşahidənin təsnifatı	27
---	----